

ovols
brow
owots
tom
Λξη
ovols
brow
owots
tom
Λξη
Λξη
ōio
mudren
òsz
tort
owob
parols
parpls
vortov
riječ
zibož
ovols
brow
owots
tom
Λξη
Λξη
ōio
mudren
verbum
òsz
tort
owob
parols
parpls
vortov
riječ
zibož
ovols
brow
owots
tom

Motus in verbo

vedecký časopis mladej generácie

vortov
riječ
zibož

otus in verbo

vedecký časopis mladej generácie

Predseda vedeckej rady:

doc. PhDr. Michal ŠMIGEL, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Vedecká rada:

prof. PhDr. František ALABÁN, CSc. (KHU FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Zuzana BOHUŠOVÁ, PhD. (KGE FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Ivan ČILLÍK, CSc. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Vladimír ĎURČÍK, PhD. (KETA FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Karol GÖRNER, PhD. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Eva HOMOLOVÁ, PhD. (KAA FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD. (KRO FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. Ivan JANČOVIČ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PaedDr. Miroslav KMEŤ, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

PhDr. Katarína KOŠTIALOVÁ, PhD. (ISKŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Marta KOVÁČOVÁ, PhD. (KSJ FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. Gilles ROUET, CSc. (KEKŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Ulrich WOLLNER, PhD. (KFI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Jakub CHROBÁK, Ph.D. (Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF SLU v Opave)

Ing. Mgr. Zdeňka JASTRZEMBSKÁ, Ph.D. (Katedra filozofie FF MU v Brne)

prof. PaedDr. Tomáš KAMPMILLER, PhD. (Katedra atletiky FTVŠ UK v Bratislave)

doc. PhDr. Jan RADIMSKÝ, Ph.D. (Ústav romanistiky FF JU v Českých Budějoviach)

doc. PhDr. Pavol TIŠLIAR, PhD. (Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave)

Šéfredaktorka:

Mgr. Martina KUBEALAKOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

Redakčná rada: PaedDr. Zuzana BARIAKOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici), doc. PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD. (KRO FHV UMB v Banskej Bystrici), PaedDr. Jaroslav KOMPÁN, PhD. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici), Mgr. Lujza URBANCOVÁ, Ph.D. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici), PhDr. Ingrid BALÁŽOVÁ (referentka pre medzinárodné vzťahy a edičnú činnosť FHV UMB v Banskej Bystrici)

Recenzenti a recenzentky:

doc. Mgr. Vladimír BILOVESKÝ, PhD. (KAA FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PaedDr. Martin GOLEMA, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Jakub CHROBÁK, Ph.D. (ÚBK FPF SLU v Opave)

Mgr. Zuzana IŠTVÁNYOVÁ, PhD. (Pekingská univerzita zahraničných štúdií v Pekingu)

PaedDr. Jana JAVORČIKOVÁ, PhD. (KAA FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PaedDr. Miroslav KMEŤ, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

PhDr. Daniela KOVÁČOVÁ, PhD. (KETA FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. Mgr. Jaromír KRŠKO, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Roman LIČKO, PhD. (KAA FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Ľudmila MEŠKOVÁ, PhD. (KOJK EF UMB v Banskej Bystrici)

doc. Zoltán NÉMETH, PhD. (KHU FHV UMB v Banskej Bystrici)

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

PaedDr. Martin PUPIŠ, PhD. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Anita RAČÁKOVÁ, PhD. (KSJ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Michal ŠMIGEL, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Miloš TALIGA, PhD. (KFI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Ivana TARANENKOVÁ, PhD. (ÚSL SAV v Bratislave)

Adresa redakcie:

Tajovského ulica 40, 974 01 Banská Bystrica

<http://www.fhv.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-literatury/motus-in-verbo/>

Elektronická adresa:

motusinverbo@umb.sk

Návrh obálky:

© Igor Duda
Zuzana Bariaková
Martina Kubealaková

Grafická úprava:

Mgr. Martina Kubealaková, PhD.

Jazyková korektúra:

Mgr. Róbert Borbély
Mgr. Radka Jančiová
Mgr. Igor Lalík
PaedDr. Zuzana Bariaková, PhD.
Mgr. Martina Kubealaková, PhD.
Mgr. Lujza Urbančová, Ph.D.

OBSAH

Etika

HUMANISTICKÁ ETIKA ERICHA FROMMA

Monika Zimovčáková

6

Historické vedy

KOMPARÁCIA POVOJNOVÉHO ANTISEMITIZMU V POLSKU A NA SLOVENSKU

Martin Šromovský

16

**CHARAKTER A ZÁKLADNÉ PROBLÉMY VZDELÁVACIEHO PROCESU
NA UKRAJINSKÝCH ŠKOLÁCH V ROKOCH 1945 – 1949**

Anna Virostková

27

Kulturoológia

ODLIŠNOSTI A PODOBNOSTI KULTÚRNEHO VNÍMANIA V SLOVENSKÝCH A ČÍNSKYCH MENÁCH

Liang Chen

37

CESTOVNÝ RUCH VERZUS KULTÚRA

Anna Šimončíčová – Mária Šimončíčová

45

SEXUÁLNI MORÁLKA V ČECHÁCH : OD KONZERVATISMU K LIBERALISMU

Jiřina Víravová

61

Lingvistika

**METAFORA AKO PRVOK A PROSTRIEDOK BÁSNICKÉHO A BEŽNÉHO JAZYKA.
NIEKOĽKO PRÍKLADOV OPISU UDALOSTÍ Z OBDOBIA ZSSR**

Veronika Knapcová

69

MOTIVÁCIA V JAZYKU REKLAMY

Igor Lalík

75

RÓŽNICE W POLSKO-CZESKO-ANGIELSKIM NAZEWNICTWIE WYBRANYCH GATUNKÓW SSAKÓW

Piotr Szałaśny

83

Literárna veda

TĚLESNOST V DÍLE ARNOŠTA LUSTIGA

Ingrid Chytilová

89

VARIA

ETIKA & PORADENSTVO & PRAX

Petra Belicová

103

REMIŠOVÁ, A.: ETIKA MÉDIÍ

Jana Hrašková

106

PREKLADY NEUMELECKÝCH TEXTOV S UMELECKÝMI PRVKAMI V KOCKE

Miroslava Melicherčíková

109

CONTENT

Ethics

HUMANISTIC ETHICS OF ERICH FROMM

Monika Zimovčáková

6

Historical sciences

COMPARISON OF POST-WAR ANTISEMITISM IN POLAND AND SLOVAKIA

Martin Šromovský

16

**THE NATURE AND THE FUNDAMENTAL PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS
IN UKRAINIAN SCHOOLS IN THE YEARS 1945 – 1949**

Anna Virostková

27

Cultural studies

INTERCULTURAL ASPECTS IN TRADITION OF SLOVAK AND CHINESES NAMES

Liang Chen

37

TOURISM VERSUS CULTURE

Anna Šimončíčová – Mária Šimončíčová

45

SEXUAL MORALITY IN THE CZECH REPUBLIC: FROM CONSERVATISM TO LIBERALISM

Jiřina Víravová

61

Linguistics

**METAPHORS AS ELEMENTS AND MEANS OF POETIC AND COMMON LANGUAGE.
A FEW EXAMPLES FROM ITS USE IN THE DESCRIPTION OF THE SOVIET ERA**

Veronika Knapcová

69

MOTIVATION IN THE LANGUAGE OF ADVERTISING

Igor Lalík

75

DIFFERENCES IN POLISH, CZECH AND ENGLISH TERMINOLOGY OF SELECTED SPECIES OF MAMMALS

Piotr Szałaśny

83

Literary science

THE POETICS OF PHYSICALITY IN ARNOŠT LUSTIG'S PROSE

Ingrid Chytilová

89

VARIA

ETHICS & COUNSELLING & PRACTICE

Petra Belicová

103

REMIŠOVÁ, A. ETHICS OF MEDIA

Jana Hrašková

106

TRANSLATIONS OF NON-LITERARY TEXTS CONTAINING LITERARY ELEMENTS IN A NUTSHELL

Miroslava Melicherčíková

109

Milé čitateľky a čitatelia,

požívame Vás čítať druhé číslo elektronického časopisu *Motus in verbo*, ktoré je zostavené z desiatich príspevkov rôzneho tematického zamerania a troch recenzií. Ak bol premiérový úvodník venovaný predstaveniu vznikajúceho časopisu, jeho štruktúre, poslaniu či ambíciám, v druhom čísle by som chcela tento priestor využiť na poďakovanie.

Tlačí sa mi na prsty – v prvom rade –, ale číslovanie v tomto prípade nemá žiadne opodstatnenie. Na časopise sa podieľa niekoľko vzájomne spätých skupín ľudí, výsledkom práce ktorých vzniká celok. Uplynulé týždne potvrdili viacero dôležitostí. V trende zrýchľovania – napokon, od prijatia príspevkov po vydanie čísla ubehne len desať týždňov – hrá svoju nezastupiteľnú rolu presnosť, porozumenie a korektnosť. Prvé ďakujem preto patrí vnímavému prijímateľovi pokynov, ktoré sú zostavené a učiac sa skúsenosťou spresňované v záujme komunikačnej efektívnosti. Druhé ďakujem patrí niekedy aj tomu istému vnímavému prijímateľovi, ktorý chápe zmysel anonymného recenzovania. Do tretice ďakujem za promptné reakcie, bez nich by sme sa zrýchľujúcej sa dobe pozerali na chrbát. (O tempe a jej vhodnosti možno pouvažujem pri inej príležitosti.) Narúšajúc symboliku, štvrté ďakujem je za záujem publikovať v tomto mladom, ešte neetablovanom časopise.

Počet recenzentiek a recenzentov čísla v pomere k publikovaným príspevkom má svoju výpovednú hodnotu aj bez jej konkretizácie. Ďakujem všetkým, ktorí v rámci svojich aktuálnych povinností a možností prijali zodpovednosť vstúpiť do (kritickej) diskusie a nezištne sa podelili o svoje skúsenosti a vedomosti aj formou recenzného posudku. Z rovnakého dôvodu ďakujem aj členkám a členovi redakčnej rady, ako aj prizvaným jazykovým korektorom a korektorku z radov doktorandov, bez tejto spolupráce by sa len ťažko rodil návrh druhého čísla časopisu, ktorý vo svojej finálnej podobe posväčuje odborný garant v podobe vedeckej rady. Aj jej členkám a členom ďakujem nielen za schválenie návrhu, a teda možnosť tešiť sa z vydania, ale predovšetkým za postrehy a niekedy aj kritické pripomienky, ktoré nám všetkým pomáhajú posúvať sa nielen vpred, ale aj k lepšiemu.

Želám nám všetkým príjemný zážitok z čítania.

Martina Kubealaková

HUMANISTICKÁ ETIKA ERICHA FROMMA

HUMANISTIC ETHICS OF ERICH FROMM

Monika Zimovčáková

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FF UKF v Nitre

2.1.5 etika, 2. rok štúdia, externá forma štúdia

m.zimovcakova@gmail.com

Školiteľ: **prof. PhDr. Cyril Diatka, CSc. (cdiatka@ukf.sk)**

Kľúčové slová

humanistická etika, autoritatívna etika, sebaláska, svedomie, ľahostajnosť

Key words

humanistic ethics, authoritative ethics, self-love, conscience, indifference

Erich Fromm sa svojím hlbokým presvedčením o ľudských schopnostiach, podporou ľudskosti a zmysluplného vzťahu k svetu zaradil medzi významných humanistov 20. storočia. Svoj psychoanalytický prístup zasadil do rámca humanistickej filozofie. Tu už nejde o inštinkty človeka, ale o jeho vzťah k svetu. Takáto humanizácia psychoanalýzy nám podľa neho môže poskytnúť kľúč k pochopeniu mnohých sociálnych javov. Pomocou humanistickej pretvorenej psychoanalýzy sa pokúšal o porozumenie procesu utvárania spoločenského vedomia. Svoju teóriu orientoval na humanistický životný postoj, kritický a rozumový vzťah ku skutočnosti.

Aby sme v našej analýze postupovali systematicky, považujeme za potrebné bližšie vysvetliť humanizmus ako východisko chápania človeka vo svete a zároveň priblížiť humanistické tendencie, ktoré predurčovali toto smerovanie a stali sa základom humanistickej filozofie.

Humanizmus pochádza z latinského slova **humanus**, čiže ľudský. Je to filozoficko-etické stanovisko, ktorým sa ústredné miesto prisudzuje človeku, jeho blahu, potrebám a záujmom. Predstavuje aktívny prístup k životu sústreďujúci sa na ľudské riešenia pre ľudské otázky cez racionálne argumenty bez utiekania sa k Bohu, bohom, svätým textom alebo náboženskej viere. Humanizmus je orientácia na hodnotu človeka, jeho práva na šťastie, slobodu, osobný rozvoj a uplatnenie, lásku k človeku.

Slovo **humanitas** predstavuje dva odlišné historické významy. Prvý vyjadruje kontrast medzi človekom a tým, čo je menej než človek. Druhý význam vychádza z kontrastu medzi človekom a tým, čo je viac ako on. To znamená, že v prvom prípade ide o **humanitas** ako hodnotu, v druhom prípade o obmedzenie (Panofský, 1981, s. 13).

Pojmy humanizmus, humanista sú v našich jazykoch pomerne nové. Cicero hovorí o **studia humanitatis** – myslí nimi intelektuálne činnosti vhodné na rozvíjanie vlastností, ktoré pomenúva ako **humanitas** (ide o čítanie diel starých filozofov, dejepiscov a básnikov). V tomto prípade sa **humanitas** chápe ako hodnota, kvalita, ktorá človeka odlišuje nielen od zvierat, ale aj od iných v rámci druhu homo. Homo humanus prechováva rešpekt k morálnym hodnotám a vyznačuje sa učenosťou a zdvorilosťou (Panofský, 1981, s. 13).

V stredoveku bolo chápanie humanity v zmysle protikladu k živočíšnosti nahradené chápaním ľudstva v protiklade k božstvu (**divinita**). Renesančné chápanie humanity malo teda hneď od začiatku dvojaký aspekt. Nový záujem o človeka vychádzal z antickej antitézy **humanitas** verus **barbaritas**, ale aj zo stredovekého protikladu **humanitas** – **divinitas**. Pico della Mirandola vo svojej reči *O dôstojnosti človeka* uvažuje nad úlohou človeka a nad príčinou jeho vysokého hodnotenia. Vychádza pritom z biblickej knihy *Genesis*: „Přirozenost ostatních stvoření je vždy pevně určena a rozvíjí se pouze v mezích, které jsou stanoveny mnou předepsanými zákony. Ty si však budeš, aniž bys byl jakkoli omezován, určovat svou přirozenost podle vlastní svobodné vůle, do jejíž péče jsem tě svěřil... Můžeš poklesnout na úroveň nižší, zvířecí; ale můžeš být také podle vlastního rozhodnutí znovu povznesen k vyššímu, božskému“ (Panofský, 1981, s. 13). Z toho vyplýva, že Boh postavil človeka do stredu

univerza preto, aby si sám uvedomil, kde stojí, a mohol sa slobodne rozhodnúť, „kam sa vydať“.

Nehovorí, že človek je stredom univerza, ani že je „mierou všetkých vecí“ (Panofský, 1981, s. 13 – 14). Ako zdôrazňuje A. Ch. Gorfunkel, Picov humanizmus mal charakter „kresťanského humanizmu“, pretože znamenal „nielen ‚pokresťančenie‘ humanizmu, ale aj humanistické pretlmočenie samotného kresťanského ideálu“ (podľa Šmatlák, 2002).

Práve z tejto ambivalentnej koncepcie humanity sa zrodil humanizmus ako postoj, ktorý môže byť definovaný ako presvedčenie o dôstojnosti človeka založené na viere v existenciu ľudských hodnôt, racionality a slobody a na akceptovaní obmedzení v podobe omylov a slabostí, ktorým človek podlieha.

Podľa vyššie uvedeného by sme mohli humanizmus chápať ako morálne orientovaný názor, ktorý sa prejavuje v rôznych myšlienkových postojoch a smeroch zameraných na človeka a ľudstvo. Tieto postoje vychádzajú z uznanej hodnoty každého ľudského života a zdôrazňujú univerzálnu ľudskosť, solidaritu všetkých ľudí a stavajú sa tak proti rasovému, jazykovému, národnému alebo náboženskému partikularizmu. Humanizmus predstavuje kultúrne a duchovné hnutie neskorého stredoveku a raného novoveku, ktoré sa od nebeských vecí obracia viac k veciam pozemským a ľudským, od večnosti k pozemskému životu.

Myšlienka humanizmu sa zrodila vtedy, keď človek začal uvažovať o svojom postavení vo svete i o svojich možnostiach rozhodovať o silách, v ktorých moci doteraz bol. Aby sa vôbec zrodila myšlienka, že človek môže žiť podľa vlastných podmienok, je potrebné, aby sa istým spôsobom stlmil tlak dvoch ostatných faktorov – prírody a boha (Wright, 2001, s. 13). Toto stlmenie nebolo automatické a súviselo s posilňovaním úlohy nadprirodzeného. A tak sa náboženstvo stáva najvyššou autoritou, ktorej príkazy do najmenších podrobností rozhodujú o živote ľudí. Ako uvádza Wright, každá epocha si nanovo vymedzuje, čo znamená humanistický postoj k životu, vychádzajúc z vlastných historicko-kultúrnych predpokladov a základov. Táto úloha je osobitne aktuálna v časoch veľkých zmien a premien, kríz a prevratov, keď dochádza ku stretu medzi čímisi starým a novým. Napríklad „renesančný humanizmus pripravoval pôdu sčasti pre veľké reformné hnutia vnútri kresťanského náboženstva, sčasti pre revolúciu vo vedeckom obraze sveta. Tzv. novohumanizmus osvietenstva treba vidieť v súvislosti s francúzskou revolúciou. Marxistický a socialistický humanizmus je produktom uvažovania o podmienkach človeka v konflikte neskorokapitalistických a socialistických spoločenských foriem“ (Wright, 2001, s. 11).

V tisícročí medzi starovekom a novovekom bolo náboženstvo najvyššou autoritou. „Príroda stratila svoj pozitívny hodnotový náboj. Človek ako prírodná bytosť je ‚telo‘ odsúdené na zatratenie. Ale ako ‚duša‘, resp. duchovná bytosť má človek účasť na nadprirodzenom a možnosť byť spasený milosťou Božou“ (Wright, 2001, s. 14 – 15). Avšak renesancia znamená znovuobjavenie človeka a prírody. Odlišnosť od antiky spočíva v tom, že predstava o prírode ako ideáli ustupuje myšlienke o človeku ako pánovi prírody. „Skúmať prírodu už neznamená hľadať normu pre dobrý život. Znamená to hľadať poznanie, ktoré človeku umožní zasahovať do prírody, využívať jej zdroje a usmerňovať jej sily v jednote s ľudskými cieľmi. Túto ideu môžeme chápať ako kresťanské dedičstvo, človek ako koruna stvorenia stojí nad prírodou“ (Wright, 2001, s. 16). Renesančný humanizmus, ktorý postuloval osobitnú hodnotu a možnosti človeka, razil novú cestu k vede a reforme náboženstva. Kráľovstvom človeka mala byť spoločnosť, v ktorej by človek žil slobodne, bez donútenia zo strany jemu nepriateľských prírodných síl i bez bázne pred nadprirodzenými mocnosťami. Po nepokojnej epoche reformácie a radikálnom rozchode so starým nasledovalo obdobie umocnenej náboženskej autority. Protestantské hnutia sa etablovali do novej ortodoxie alebo sa radikalizovali v rozličných formách puritanizmu. Avšak jednota kresťanstva bola narušená, a tým sa znemožnili jeho nároky na univerzálnu moc. Ale kalvínsky a puritánsky protestantizmus sa zaslúžili o zrod západného kapitalizmu, čo svedčí o tom, že náboženstvo naďalej vplývalo aj na formy svetského života. Avšak hlavný vývinový trend smeroval k sekularizácii a vymaneniu sa spod nátlaku náboženskej autority.

Renesančný humanizmus prináša prenikavú zmenu v pohľade človeka na seba a na vlastné postavenie vo svete. Život už nie je len príprava na večnosť, ale má vlastnú cenu. Aby ho mohol človek zodpovedne žiť, potrebuje slobodu. Humanistický program výstižne vyjadril Dante v *Božskej komédii*, keď sa s ním na konci *Očistca* lúči jeho pohanský sprievodca Vergílius a nabáda ho k plnej

emancipácii: „*Nečakaj pokyn z mojich slov či vzhľadu! / Že myseľ máš už voľnú, priamu, zdravú – / a bol by hriech si nevšímať jej radu – / mitrou i vencom ovíjam ti hlavu*“ (Dante, 1982, s. 231). Renesančný humanizmus, ktorý postuloval osobitnú hodnotu a možnosti človeka, razil novú cestu k vede a reforme náboženstva. Kráľovstvom človeka mala byť spoločnosť, v ktorej by človek žil slobodne, bez donútenia zo strany jemu nepriateľských prírodných síl i bez bázne pred nadprirodzenými mocnosťami.

Humanizmus 19. storočia dosiahol veľké výsledky v podobe rozvoja ľudských slobôd, právnej a sociálnej ochrany jednotlivcov, pokrokov medicíny aj ďalších vied, bol však tiež kritizovaný za istú priemernosť a plytkosť. Ťažkú ranu zasadili humanistickým predstavám obe svetové vojny, ktoré zdiskreditovali optimistické predstavy o pokroku ľudstva. Avšak spoločný široký základ humanizmu v podobe ľudských práv, slobody, ľudského univerzalizmu, demokracie a snahy o lepšie sociálne postavenie chudobných alebo znevýhodnených zostáva myšlienkovým základom súčasných spoločností a ich snáh o obmedzovanie násilia po celom svete.

Humanizmus Ericha Fromma zastáva špecifickú pozíciu medzi ostatnými humanistami 20. storočia tým, že vytvára spojenie medzi zmodernizovanou psychoanalýzou a filozoficko-kultúrnou nadstavbou a na základe toho formuluje svoje hodnotenie človeka a kultúry, človeka a dejín, minulosti a budúcnosti ľudského rodu. Práve pre pochopenie Frommových tendencií bola nevyhnutná hlbšia analýza dejín vzniku a vývoja humanistických myšlienok na pozadí ich historického kontextu.

Svoju humanistickú etiku Fromm nazýva „užitou vedou o umení žiť“ (Fromm, 1967, s. 11). Chápe ju ako výlučne antropocentrickú, pretože: „človek je skutočne ‚mírou všetkých vecí‘ [...] neexistuje nič vyššieho a vznešenejšieho než ľudská existencia“ (Fromm, 1967, s. 15). Človek svojím rozumom ovláda sily prírody a vybudoval taký materiálny svet, ktorý je predpokladom pre jeho dôstojné a produktívne bytie. No aj napriek tomu sa človek cíti neisto a zmätene. Zatiaľ čo jeho moc nad materiálным svetom vzrastá, vo svojom individuálnom živote a v spoločenských vzťahoch sa cíti bezmocný. Stratil pred očami cieľ, ktorý jeho životu môže dať zmysel – seba samého. Fromm presne definuje problém súčasného človeka: „neví, čo je človek, jak má žiť a jak môže uvoľniť obrovské sily, ktoré v ňom dŕímajú, a jak by se tyto sily daly produktivně využit“ (Fromm, 1967, s. 8). Súčasnú krízu človeka vidí Fromm v strate nádeje a v nedostatku viery v človeka. Človek sa môže spoliehať sám na seba, na vlastný rozum, nepotrebuje žiadne zjavenia či cirkevné autority k tomu, aby vedel odlíšiť dobro od zla. Vzrastajúce pochybnosti o ľudskom rozume vytvorili stav morálneho chaosu a človek sa stáva korisťou systémov, ktoré sú založené na iracionálnych hodnotách: „Človek je vrhnutý späť k výchozímu bodu, který již překonalo řecké osvícenství, křesťanství, renesance a osvícenství 18. století... Požadavky státu..., mocných vůdců..., materiální úspěchy jsou prameny, z nichž člověk čerpá svoje normy a hodnoty“ (Fromm, 1967, s. 9).

Tradiícia humanistického etického myslenia vytvorila základy pre hodnotiace systémy, ktoré spočívajú vo svojprávnom rozume človeka. Tieto systémy vychádzajú z predpokladu, že treba poznať podstatu človeka, aby sa dalo vedieť, čo je pre neho dobré a čo zlé. Humanistická etika Ericha Fromma preto vychádza z výsledkov psychoanalytických výskumov. Uvedomuje si, že odtrhnutím psychológie od problémov filozofie a etiky nie je možné chápať človeka v jeho celistvosti ani hľadať odpoveď na otázku zmyslu jeho bytia či nachádzať normy, podľa ktorých by mal žiť. Pokrok psychológie nachádza v návrate k tradícii humanistickej etiky, ktorá pozorovala človeka v jeho celistvosti a zastávala názor, že poslaním človeka je byť „sám sebou“ a podmienkou k dosiahnutiu tohto cieľa je, aby človek mohol byť sám „pre seba“ (Fromm, 1967, s. 10). V tomto duchu prepojenia psychoanalýzy, psychológie, filozofie a etiky formuluje Erich Fromm svoju humanistickú etiku.

Pri hľadaní objektívne platných noriem spôsobu života stavia do opozície kritériá humanistickej a autoritatívnej etiky. V autoritatívnej etike určuje autorita, čo je pre človeka dobré, stanoví zákony a normy správania. V humanistickej etike je človek súčasne predmetom i tvorcom noriem. Fromm rozlišuje racionálnu a iracionálnu autoritu. (1) Racionálna autorita má svoj pôvod v právomoci, ktorou bola poverená. Svoju funkciu vykonáva zodpovedne, bez zastrašovania, nepotrebuje vzbudzovať obdiv magickými vlastnosťami. Jej autorita je založená na racionálnom základe a nevyžaduje žiaden iracionálny strach. Racionálna autorita je obmedzená, vyžaduje stálu kontrolu zo strany podriadených, jej uznanie závisí od plnenia svojich úloh. Je založená na rovnosti

autority a subjektu. Naopak, iracionálna autorita má svoj pôvod v moci, ktorú má nad ľudmi. Táto moc sa prejavuje strachom osôb, ktoré sú jej podrobení. Jej moc je založená na nerovnosti a rozdielnosti hodnôt. Nevyžaduje kritiku, dokonca ju zakazuje. Objasnením pojmu autorita smerujeme k lepšiemu pochopeniu rozdielu medzi autoritatívnou a humanistickou etikou. Fromm v súvislosti s autoritatívnou etikou používa pojem iracionálnej autority, pričom v humanistickej etike ide o racionálnu autoritu.

Autoritatívnu etiku Fromm odlišuje od humanistickej v dvoch ohľadoch: v materiálnom a formálnom: „Formálne autoritatívna etika upíra človeku schopnosť vedieť, čo je dobré a čo zlé. Tvárca norem je vždy autoritou, ktorá presahuje individuum. Takový systém se nezakladá na rozumu a vedomí, ale na strachu pred autoritou a na pocitu slabosti a závislosti. Magická síla autority spôsobuje, že sa jí prenecháva rozhodovanie. Jej rozhodnutia nesmú byť uvedené v pochybnosť“ (Fromm, 1967, s. 12). Materiálne odpovedá autoritatívna etika na otázku, čo je dobré alebo zlé z hľadiska potrieb a záujmov autority bez ohľadu na záujmy subjektu. Keďže do úvahy berie len vlastné záujmy, platí pre autoritu zákon, že poslušnosť je najvyššou cnosťou a neposlušnosť najväčším hriechom: „Kdo hreší, stáva sa znovu ‚dobrým‘, jestliže prijme trest a má pocit viny, pretože pak uznáva prevahu autority“ (Fromm, 1967, s. 14).

Veľký priestor vo svojom skúmaní Fromm venuje problematike autority v rôznych náboženstvách. (2) Venuje sa tu rozboru niektorých typov náboženstiev z hľadiska autoritárskeho i humanistického postoja. V židovsko-kresťanskom náboženstve nachádza oba princípy, autoritársky i humanistický. Začiatok *Starého zákona* je písaný v autoritárskom duchu. Boh je tu ako vládca, ktorý stvoril človeka a môže ho aj zničiť. Po potope a dohode s Noem sa vzťah medzi človekom a Bohom mení na rovnocenný. Abrahám, znalec dobrého i zlého, kritizuje Boha v mene spravodlivosti. *Starý zákon* v správe o pôvode ľudských dejín vysvetľuje, čo je autoritatívna etika. Hriech Adama a Evy nie je vysvetlený činom, ktorého sa dopustili tým, že jedli zo stromu poznania, pretože poznanie rozdielu medzi dobrým a zlým je základnou cnosťou. Hriech spočíval v neposlušnosti, v provokácii Božskej autority.

Z toho vyplýva, že rozdiel medzi autoritatívnou a humanistickou etikou spočíva aj v odlišnom chápaní pojmu cnosti. Podľa Aristotela je cnosť absolútna mravná alebo duševná zdatnosť (**areté**), čiže stála vlastnosť alebo stav, ktorým sa človek stáva dobrým a ktorým robí svoj výkon dobrým; cnosť je získaná zdatnosť k dobrému, k mravnému výkonu, ku ktorému človek dospeje sebazdokonaľovaním. Katolicizmus ju vysvetľuje ako trvalú a pevnú dispozíciu konať dobro. Podľa Platóna rozhodujúcou cnosťou v ľudskom živote je múdrosť. Keď ju človek má, má aj ostatné cnosti. Sokrates hovorí o cnosti ako o vedení toho, čo je dobré, spravodlivé a čestné. Stoici ju charakterizujú ako schopnosť rozoznať dobré od zlého; vnútorná morálna sila človeka, ktorá mu umožňuje ovládať všetky túžby, vášne a rozumu odporujúce sklony a podriaďovať ich požiadavkám rozumnej ľudskej prirodzenosti. Paracelsus považuje cnosť za synonymum individuálnych vlastností. Cnosť človeka je súbor vlastností, ktorý je charakteristický pre ľudský druh. Cnosť jednotlivca spočíva v jej jedinečnej individualite. Človek je cnostný, keď rozvíja svoju cnosť.

V protiklade k tomu stojí chápanie cnosti v autoritatívnej etike. Byť cnostný znamená sebazapieranie a poslušnosť, potlačanie individuality a nie jej realizáciu.

Humanistická etika formálne spočíva na princípe, „že len človek môže určovať kritérium cnosti a hříchu, nikdy však autorita, ktorá ho prevyšuje. Materiálne se zakladá na princípe, že ‚dobré‘ je to, čo je pro človeka dobré, a ‚zlé‘ co mu škodí. Blaho človeka je jediným kritériem etických hodnot“ (Fromm, 1967, s. 14). To však neznamená, že zmysel ľudského života spočíva v egoizme a izolácii bez akýchkoľvek vzťahov k okolitému svetu. Človek nachádza naplnenie a šťastie len vo vzťahu k ľuďom, v solidarite s nimi. Láska nie je vyššia moc alebo povinnosť, ktorá mu je uložená. Je jeho vlastnou silou, ktorou sa dostáva do vzťahu k svetu, a tým si ho privlastňuje.

Fromm pripúšťa legitimitu otázok o subjektívite či objektívnej platnosti morálnych noriem, ale nakoľko spája objektivitu morálnych noriem s praxou a humanistická etika v jeho chápaní je „užitou vedou o umení žiť“ (Fromm, 1967, s. 11), potom jej najvšeobecnejšie zásady možno odvodiť iba z povahy života a ľudskej existencie. Zdôrazňuje, že podstatou života je udržanie a uskutočňovanie vlastnej existencie. Vôľa k životu je vlastná každej existencii, no len človek v skutočnosti môže voľiť medzi dobrým a zlým životom. Moderná doba naučila človeka, aj napriek

zdôrazňovaní šťastia, individuality a osobného prospechu, aby si uvedomil, že cieľom jeho života nie je jeho šťastie, ale dosiahnutie úspechu. Peniaze, prestíž a moc sa stali jeho hnacou silou a zmyslom jeho bytia. Človek koná v ilúzii, že je to v jeho vlastnom záujme, no v skutočnosti slúži všetkým, len nie vlastným záujmom. Všetko je pre neho dôležitejšie ako vlastný život a umenie žiť. Cieľ ľudského života preto treba chápať ako rozvíjanie vlastných síl v súlade so zákonmi ľudskej prirodzenosti. Ľudské možnosti, človeku vlastné, môže preukázať len tým, že uskutočňuje svoju individualitu. Povinnosť žiť považuje Fromm za rovnakú ako povinnosť stať sa sám sebou, vyvinúť sa na jedinca, ktorým človek potenciálne je.

Kľúčové zásady humanistickej etiky Fromm charakterizuje nasledovne: „... dobro znamená ve smyslu humanistickej etiky prítakání životu, rozvíjení lidských sil. Ctnost je odpovědnost vůči svému vlastnímu bytí. Zlo představuje ochromení člověka, nerest je nezodpovědnost vůči sobě samému“ (Fromm, 1967, s. 20). Život je podľa Fromma najdôležitejším a zároveň najťažším a najrozmanitejším umením, ktoré človek môže vykonávať. Jeho cieľ spočíva v žití samom o sebe a v procese rozvíjania sa k tomu, čím človek potenciálne je: „V umění života je člověk obojím: umělcem a současně předmětem svého umění“ (Fromm, 1967, s. 18).

V tradícii humanistickej etiky prevláda názor, že poznanie človeka je predpokladom stanovenia noriem a hodnôt. U Aristotela je etika postavená na vede o človeku (porovnaj Fromm, 1967, s. 18, 21 – 24). Psychológia skúma povahu človeka a etika je v dôsledku toho „užitou“ psychológiou. Z prirodzenosti človeka odvodzuje Aristoteles normu, že cnosťou je činnosť, čím rozumie vykonávanie schopností, ktoré sú človeku vlastné. Šťastie, o ktoré sa človek usiluje, je výsledkom činnosti a zvyku. Toto šťastie nie je trvalým stavom mysle. Len slobodný, rozumný a činný človek je dobrý a v dôsledku toho aj šťastný. Spinoza sa ku skúmaniu funkcií človeka dostal prostredníctvom skúmania funkcií a účelu v prírode. Dochádza k záveru, že každá vec sa usiluje zotrvať vo svojom bytí. Preto aj cieľom človeka je zachovať sám seba, konať vo svoj prospech, v súlade s udrжанím vlastného života, ako prikazuje rozum. Zachovať bytie pre Spinozu znamená stať sa tým, čím človek potenciálne je. Cnosť je teda rozvinutím špecifických možností každého organizmu. Pre človeka je to stav, v ktorom je najľudskejší. Pod dobrým Spinoza rozumie všetko, „čím jsme si jisti, že je prostředkem k tomu, abychom se více přibližovali k vzoru lidské přirozenosti, který si stanovíme.“ Zlé je všetko, „o čem jistě víme, že brání v dosažení právě tohoto vzoru“ (Spinoza, 1977, s. 35). Rozum ukazuje človeku, čo má robiť, aby bol sám sebou, učí ho, čo je dobré. Človek získava cnosti tým, že aktívne využíva svoje sily. Potencia preto predstavuje cnosť, nemohúcnosť zasa nerest. Zastával názor, že mravnosť je určitou vnútornou podmienkou osobnosti, že je to súčasť podstaty človeka. Spinozova teória morálky je racionalistická, lebo uznáva možnosť racionálneho odôvodnenia morálky, jej noriem a hodnotení bez nevyhnutnosti utiekať sa k nadprirodzeným činiteľom. Dobro a zlo sú len spôsobom myslenia, keďže v prírode je všetko dokonalé. V závislosti od myslenia môže byť čosi dobré pre jedných a zlé pre druhých. Šťastie Spinoza stotožňuje s poznaním, pretože zdokonaľovanie človeka spočíva v rozumnej snahe dosiahnuť všetko, čo je užitočné, a vyhýbať sa všetkému, čo je škodlivé. Vďaka takému poznaniu môže človek získať slobodu, ak postupuje výlučne podľa rozumu, a tak sa oslobodzuje z citového vzťahu k determinovanej skutočnosti.

Z uvedeného vyplýva, že Spinozova etika je v ostrom protiklade k autoritatívnej etike. Pre ňu je človek samoučelom a nie prostredníkom autority, ktorá ho prevyšuje.

Zástancom humanistickej etiky je aj John Dewey, ktorého názory stoja v protiklade k autoritatívnej etike. Pokiaľ ide o autoritatívnu etiku, zdôrazňuje sebazdokonaľovanie človeka, ktoré závisí od výchovy a vzdelania. V tejto súvislosti hovorí o návykoch, ktoré ovplyvňujú naše morálne správanie a riešenie morálnych problémov. Ak nám naše predchádzajúce návyky pomáhajú riešiť morálne problémy, osvedčujú sa a upevňujú. Ak nám však nepomáhajú, vzniká potreba s nimi pracovať alebo ich zmeniť. No v konečnom dôsledku riešenie problémovej morálnej situácie ovplyvňuje naše rozhodnutie alebo voľbu konať určitým spôsobom, ku ktorému nás návyky a morálne usudzovanie privedú. Ak problém vyriešime, výsledkom je nová morálna situácia, čo Dewey nazýva „morálnym rastom“. Ak problém nevyriešime, ale musíme kvôli nemu zmeniť svoje návyky a uvažovanie, výsledkom je „morálny rast“ na strane subjektu. Práve morálny rast považuje Dewey za skutočný cieľ morálky. Morálny rast ako „reálny ideál“ je „neustály proces zdokonaľovania,

dozrievania, vylepšovania“ našich návykov ich rekonštrukciou a transformáciou: „Zlý človek je človek, ktorý bez ohľadu na to, akým dobrým bol, začína upadať, stáva sa horším; dobrý človek je človek, ktorý bez ohľadu na to, akým morálne bezcenným bol, sa vyvíja smerom k lepšiemu“ (podľa Remišová, 2008, s. 613).

Z prechádzajúcej analýzy jednoznačne vyplýva, že vývoj objektivisticko-humanistickej etiky ako užitej vedy závisí od vývoja psychológie ako teoretickej disciplíny. Pokrok Aristotelovej etiky ku Spinozovej etike spočíva hlavne v tom, že Spinozova dynamická psychológia neuvedomelých motivácií je oproti aristotelovskému pojmu „zvyku“ pokrokom. Empirický výskum je základným pojmom v Deweovej etike a psychológii. Tiež uznáva neuvedomelú motiváciu, no rovnako ako u Aristotela a Spinozu zostalo toto skúmanie len v teoretickej rovine. Nepriniesli žiadnu metódu na preskúmanie svojich teórií empirickým skúmaním a nedali základ k preskúmaniu nových skutočností týkajúcich sa človeka.

Tento problém sa snaží riešiť Erich Fromm prepojením psychoanalýzy, filozofie a etiky. Za najdôležitejšiu považuje skutočnosť, že predmetom psychoanalýzy je celá osobnosť človeka a nielen niektoré jeho izolované aspekty. Freud objavil metódu, ktorá umožnila skúmať celú osobnosť a chápať, prečo človek koná tak a nie inak. V priebehu svojich výskumov vytvoril vedu o charaktere, ktorá je pre vývoj etickej teórie nenahraditeľná. Pojmové označenia cností a nerestí v izolovanej podobe nadobúdajú dvojznačné, ba až protichodné významy. Svoju dvojznačnosť strácajú len vtedy, ak sú chápané v súvislosti s charakterovou štruktúrou danej osoby. Pre etiku je takýto spôsob chápania dôležitý, pretože hlavným predmetom etiky je charakter a len vo vzťahu k charakterovej štruktúre ako celku je možné hodnotiť jednotlivé charakterové rysy alebo činy: „Daleko viac, než jednotlivé ctnosti a neřesti je hlavným predmetom etického výzkumu ctnostný alebo neřestný charakter“ (Fromm, 1967, s. 31). Nemenej významný pre etiku je psychoanalytický pojem neuvedomelej motivácie, ktorá sa objavuje u Spinozu i Deweya, no Freud bol prvý, kto preskúmal neuvedomelé sklony empiricky a do podrobností.

Ako Fromm uvádza, aj napriek veľkým možnostiam, ktoré psychoanalýza poskytuje, Freud nevyužil svoje metódy na skúmanie etických problémov. Príčinou je Freudovo relativistické stanovisko, ktoré predpokladá, že psychológia nám môže pomôcť pochopiť motiváciu hodnotiacich súdov, no nie odôvodniť ich platnosť.

Za najdôležitejší princíp humanistickej etiky Fromm považuje porážku sebeckta, boj so zlom a obranu svedomia ako jediného účinného činiteľa v človeku, ktoré ho núti konať cnostne. Realita je ale taká, že sebeckto sa stáva normou ľudského správania, prehliada vrodene zlo v človeku a svedomie potlačované ľahostajnosťou sa stáva každodennou súčasťou nášho života. Moderná kultúra nás učí, že sebeckto je hriech a láska k druhým je cnosťou. No toto tvrdenie stojí v ostrom protiklade ku každodennej praxi modernej spoločnosti, ktorá sa riadi tým, že sebecktom jednotlivec prispieva k spoločnému dobru. Tento princíp Fromm nachádza vo vyjadreniach Kalvínovej teológie, podľa ktorej je človek zlý a nemohúci. Človek nemôže dosiahnuť nič dobré na základe svojej vlastnej sily alebo zásluhy, pretože nie je samým sebou. Rozum ani vôľa by nemali prevládať v ľudských úvahách a činoch. Človek by mal byť nielen presvedčený o svojej absolútnej ničotnosti, ale mal by robiť všetko, aby pokoril sám seba. Tento dôraz na ničotnosť a skazenosť jednotlivca naznačuje, že neexistuje nič, čo by sa mu na ňom mohlo páčiť alebo čo by mohol rešpektovať. Táto doktrína je zakotvená v sebahodnotení a sebanenávisti.

Kalvínov a Lutherov názor na človeka (3) mal veľký vplyv na vývoj modernej spoločnosti. Obaja položili základy postoja, v ktorom sa za cieľ života nepovažovalo vlastné šťastie človeka, ale kde sa človek stal nástrojom cieľov, ktoré stoja nad ním, nástrojom Boha, svetských autorít, noriem, štátu, obchodu, úspechu. Kant so svojou myšlienkou, že človek by mal byť svojím vlastným cieľom a nikdy nie iba cieľom, patril k výrazným mysliteľom doby osvietenstva. No aj napriek tomu chcieť šťastie pre seba považoval za eticky ľahostajné, nakoľko táto snaha vychádza z prirodzenosti človeka, a preto nemôže byť etickou hodnotou. Podľa neho je cnosťou chcieť šťastie pre iných a v plnení svojich povinností. Kant tiež odmieta snahu človeka vzoprieť sa autorite, pretože človek má vo svojej povahe vrodene sklón ku zlu, preto k jeho potlačeniu je nutný morálny zákon, kategorický imperatív, inak by sa človek stal zvieraťom a spoločnosť by skončila v anarchii.

Názor, že sebaláska je totožná so sebestvom, sa stal jednou z myšlienok, ktoré nás sprevádzajú už niekoľko generácií. Nebyť sebecký znamená nerobiť to, čo si človek želá, znamená vzdať sa svojich vlastných prianí v prospech autorít: „Nebud' sebecký' se stává jedním z nejsilnějších ideologických nástrojů v potlačování bezprostřednosti a svobodného vývoje osobnosti [...] na člověku se žádá každá oběť a poddanost: jen ty skutky jsou ‚nesobecké‘, které neslouží jednotlivci, ale někomu nebo něčemu mimo něj“ (Fromm, 1967, s. 103).

V modernej spoločnosti sa však propaguje aj opačný názor: Mysli na svoje vlastné výhody, konaj podľa toho, čo je pre teba najlepšie, lebo tým budeš konať aj v prospech ostatných. V skutočnosti je myšlienka, že egoizmus je základom všeobecného blaha, príčinou zmätku jednotlivca. Zneistený týmito dvoma doktrínami je človek blokovaný v procese integrácie svojej osobnosti, čo sa prejavuje jeho bezradnosťou a zmätenosťou.

Zo psychoanalytického hľadiska sa problémom sebestva zaoberal Freud. Vo svojich výskumoch dospel k názoru, že „čím více se s láskou obracím k vnějšímu světu, tím méně lásky zbývá pro mně a opačně. Freud tak popisuje jev lásky jako ochuzování vlastní sebalásky, protože všechno libido je obráceno k objektu mimo člověka“ (Fromm, 1967, s. 104).

Fromm si v tejto súvislosti kladie otázku, či je sebestvo totožné so sebaláskou, alebo je skôr príčinou nedostatku sebalásky. Vo svojich úvahách dospieva k záveru, že vlastné ja musí byť predmetom vlastnej lásky rovnako ako iný človek. Potvrdenie vlastného života, šťastia, rastu a slobody je zakorenené v schopnosti človeka milovať. Ak je človek schopný milovať produktívne, aktívne, t. j. v starostlivosti, úcte a zodpovednosti, tak miluje aj sám seba. Ak miluje len iných, nemôže milovať vôbec (Fromm, 1967, s. 105). Nedostatok lásky k sebe považuje Fromm za výraz nedostatku produktivity. Sebecký človek nemiluje seba príliš mnoho, ale príliš málo, v skutočnosti sa nenávidí. Výsledkom je prázdnota a pocit zbytočnosti. Zdanlivo prejavuje o seba veľkú starosť, no v skutočnosti je to neúspešná snaha zakryť a kompenzovať svoj neúspech milovať v sebe toho pravého.

V súvislosti s problémami humanistickej etiky sa Fromm zaoberá aj skúmaním svedomia. Rovnako ako etiku aj svedomie rozlišuje na autoritárske a humanistické. Autoritárske svedomie charakterizuje ako „hlas zvnútornenej vonkajšej autority“ rodičov, štátu alebo inej autority v danej kultúre. Takéto svedomie je regulované strachom pred trestom a motivované nádejou na odmenu. Jeho sila je zakorenená v pocite strachu pred autoritou a v obdive k nej.

Humanistické svedomie na rozdiel od autoritárskeho, nie je zvnútorneným hlasom autority, ktorej sa chce človek zapáčiť, ale je to vlastný vnútorný hlas človeka, prítomný v každej ľudskej bytosti a nezávislý na vonkajších trestoch a odmenách. Má afektívnu povahu, lebo je reakciou celej našej osobnosti, nielen našej mysle. Činy a myšlienky, ktoré napomáhajú správne fungovaniu našej osobnosti, vyvolávajú pocit vnútorného súhlasu charakteristického pre humanistické „dobré“ svedomie: „Svědomí je takto reakcí sebe sama na sebe sama, je to hlas našeho pravého já, které nás volá zpět k sobě, abychom žili produktivně, plně a harmonicky se vyvíjeli – to jest, abychom se stali tím, čím potenciálně jsme. Toto svědomí je strážcem naší integrity...“ (Fromm, 1967, s. 127). To, že niektorí ľudia nepočujú hlas svojho svedomia, nie je chybou svedomia, ale stratou záujmu človeka o seba samého. Svedomie je strážcom skutočného záujmu človeka o seba do tej miery, do akej sa človek nestal obeťou vlastnej ľahostajnosti a deštruktivity. Vzťah k vlastnej produktivnosti človeka je vzťahom integračným. Čím produktívnejšie človek žije, tým silnejšie je jeho svedomie, a tým viac sa podporuje jeho produktivnosť.

Za veľký morálny problém súčasného človeka Fromm považuje ľahostajnosť človeka k sebe samému. Človek stratil zmysel pre zvláštnosť a jedinečnosť jedinca, urobil zo seba nástroj pre účely, ktoré sú mimo nás. Prežívame sami seba a správame sa k sebe ako k tovaru, naše schopnosti sa nám odcudzili. Stali sme sa vecami a ako k veciam sa správame aj k iným. V dôsledku toho sa cítime bezmocní a pohrdame sami sebou pre svoju vlastnú nemohúcnosť. Príčinou je nedôvera v samého seba, vo svoje sily, schopnosti, nedôvera v človeka. Nemáme svedomie v humanistickom zmysle, lebo nemáme odvahu veriť vlastnému úsudku. Sme stádom, ktoré verí, že cesta, po ktorej ideme, nás dovedie k cieľu, pretože po nej idú aj ostatní. V tom spočíva naša odvaha. Väčšina ľudí zastáva názor, že morálne zásady neexistujú, preto je všetko dovolené v zmysle Dostojevského výroku: „*Ak je Boh mŕtvý, všetko je dovolené,*“ a teda, že účelovosť je jediným regulujúcim životným princípom.

Humanistická etika však zastáva iný názor. „Ak je človek živý, pak ví, co je dovoleno“ (Fromm, 1967, s. 195). Byť živý znamená byť produktívny, znamená využívať sily nie pre účel prevyšujúci človeka, ale pre neho samého. Znamená to dať bytiu zmysel, byť človekom. Takýto človek hľadá odpovede a riešenia nie mimo seba, ale v sebe samom. Rozhodnutia závisia od jeho odvahy byť sám sebou a byť pre seba samého.

V knihe *Cesty z nemocné spoločnosti* (2009) sa Fromm zamýšľa nad pôvodom potreby humanistickej etiky pre človeka. Vychádza zo zrodenia človeka, jeho odlúčenia sa od prírody. Zvieracie bytie je charakterizované harmóniou živočícha a prírody. Emancipácia človeka od prírody narušila túto harmóniu. Vedomie seba samého, rozum a predstavivosť narušujú túto harmóniu typickú pre zvierací život. Svojím zrodením sa človek stal akosi anomáliou. Na jednej strane je súčasťou prírody, na strane druhej okolitú prírodu presahuje: „Je vržen do sveta v nahodilém mieste a v nahodilém čase... Ale pretože si uvědomuje sám sebe, poznává vlastní nemohoucnost a hranice své existence“ (Fromm, 2009, s. 25). V dôsledku toho na človeka pôsobia dve protichodné tendencie: dospieť od živočíšnej formy existencie k forme ľudskej, na druhej strane vrátiť sa do prírody, do istoty a bezpečia: „Lidský život je určován nevyhnutelnou alternativou regrese a pokroku, návratu k živočíšné existenci a dosažení lidské existence“ (Fromm, 2009, s. 29). V dejinách ľudského individua sa ako silnejšia prejavila tendencia progresívna. Z toho vyplýva, že človek je neustále nútený riešiť nejaký problém, nikdy nemôže v danej situácii zotrvať v postoji pasívneho prispôsobenia sa prírode. Jeho ľudský problém pramení v jedinečnosti jeho existencie. Ten predpokladá potrebu produktívnosti a aktivity človeka, len tak môže opätovne nájsť stratenú rovnováhu a novú harmóniu, ktorá je jadrom humanistickej etiky Ericha Fromma.

V súvislosti s problematikou humanizmu považujeme za potrebné spomenúť aj náhľady z existencialistického a materialistického aspektu, ktoré v určitých oblastiach zdieľajú podobné názory ako Fromm. Uvedieme aspoň teórie Sartra a Marxa ako predstaviteľov spomínaných smerov.

Sartre vo svojej prednáške nazvanej *Existencializmus je humanizmus* z roku 1945 predkladá dva významy pojmu humanizmus určujúce pre dnešné sebaepochopenie humanistickej pozície. Jedným je tzv. „absurdný humanizmus“, akýsi resentimentálny pocit pozdvihnutia z výdobytkov a vynálezov, ktoré získali či dosiahli iní ľudia, pocit spolupatričnosti s týmito ľuďmi v rámci ľudstva. Takéto individuum stojí vo večnom tieni cudzích autentických životných úkonov a ziskov, sám sa však k autenticite, k vlastným názorom a udatným činom nemá šancu ani odvahu dostať. Druhým Sartrovým humanizmom je „russellovský“ paradoxný model „nezávislosti“. Russell totiž v stati *V čom prispelo náboženstvo k rozvoju civilizácie* predstavuje svoj postoj: „Chceme stáť na vlastných nohách a zapozerať sa na svet poctivo a priamo – na jeho dobré aj zlé stránky, na jeho krásu aj na to, čo je škaredé... Chceme dobývať svet rozumom, miesto toho, aby sme sa otrocky podrobili strachu, ktorý niekedy vyvoláva. Boh je len predstava odvodená zo starovekého orientálneho despotizmu. Je to predstava úplne nedôstojná slobodného človeka...“ (4) V tomto zmysle chápe humanizmus a nezávislosť človeka aj Sartre: „Človek je ustavične mimo seba samého; tým, že sa projektuje a že sa stráca mimo seba, dáva žiť inému, a na druhej strane tým, že sleduje transcendentné ciele, môže existovať on sám“ (Sartre, 2004, s. 62 – 63).

Oporným bodom dnešného humanizmu je podľa Fromma práve Sartrov, ale aj Marxov postoj, hoci by sme mohli ich tézy nazvať „materialistický humanizmus“ (Fromm, 2004). Podľa tohto názoru je humanizmus čírym naturalizmom, sleduje teda všetky potreby človeka a ako tvrdí Marx, naturalizmus vystihuje všetky humanistické ciele – ciele človeka. Splniť všetky svoje túžby a ciele je jadrom uskutočnenej humanity. Marx tak zrušil antagonizmus medzi prírodou a človekom, medzi človekom a človekom, škrtol ontologický rozdiel medzi predmetom a človekom či zvieratom a človekom. A okrem iného ako prvý začal spomínať či spájať termín humanizmus s myšlienkou ateizmu (Fromm, 2004, s. 59 – 120).

Sartre však na rozdiel od týchto koncepcií začal presadzovať názor, že materializmus a ani Russellova dôvera voči vede nevystihuje ľudskú podstatu natoľko ako samotný humanizmus. Humanizmus hovorí o ľudskej slobode, o utváraní vlastných životných dejín, o nasledovaní vlastných hodnotových rebríčkov, kým veda a materializmus popisujú prírodné objekty. Preto podľa neho platí, že „len táto teória sa zhoduje s ľudskou dôstojnosťou, len ona nevytvára z človeka obyčajný predmet. Každý materializmus vedie k tomu, že považujeme človeka za predmet, teda za množinu vopred

stanovených reakcií... Naším cieľom je založiť kráľovstvo človeka ako zväzok hodnôt, ktoré sú odlišné od materiálneho sveta..." A na záver prednášky píše: „Existencializmus (v zmysle humanizmu) nie je ateizmom v tom zmysle, že by sa vyčerpával dokazovaním, že Boh neexistuje. Skôr prehlasuje: Aj keby Boh existoval, nič by sa nezmenilo, to je naše stanovisko... Človek musí objaviť sám seba, presvedčiť sa, že ho nič nemôže zachrániť pred ním samým“ (Sartre, 1997, s. 64).

Ak by sme mali zhrnúť predchádzajúce teórie a myšlienky humanistickej etiky Ericha Fromma, mohli by sme povedať, že jeho humanistická etika je v podstate radikálnym humanizmom. (5) Je to humanizmus, ktorý akceptuje pozemskosť človeka a jeho schopnosť poradiť si s problémami. Jeho cieľom je úplné oslobodenie človeka od akejkoľvek ideológie. Dovoľuje človeku riadiť sa vlastným rozumom a vybrať si svoje ciele a prostriedky. Veci, ktoré presahujú jedinca, ako napríklad cirkev, tradícia, štát, sú považované za obmedzenia. Ideálom má byť človek, ktorý sa výhradne spolieha sám na seba a riadi sa svojím zdravým rozumom. To je základnou víziou humanistickej etiky Ericha Fromma.

Poznámky

- (1) Pozri uplatňovanie autority FROMM, E. 1994. *Mít nebo být?* Praha : Naše vojsko, 1994, s. 36. ISBN 80-206-0469-3
- (2) Pozri FROMM, E. 2003. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha : Aurora, 2003. 124 s. ISBN 80-7299-066-7
- (3) Aj keď Lutherova teológia zdôrazňovala duchovnú slobodu jednotlivca a v mnohom sa odlišuje od Kalvínovej, aj ona vyjadruje presvedčenie o základnej nemohúcnosti a bezvýznamnosti človeka.
- (4) RUSSELL, B. 2005. Why I am not a Christian. Slov. prekl.: ADAM, R. – ŠKODA, R. (ed.): Prečo nie som kresťanom. In: *Antológia moderného ateizmu*. Iris, 2005, s. 39.
- (5) Pozri radikálny humanizmus FROMM, E. 1994. *Umění být*. Praha : Naše vojsko, 1994, s. 14. ISBN 80-206-0225-9

Literatúra

- ANZENBACHER, Arno. 2001. *Úvod do etiky*. Praha : Academia, 2001. 292 s. ISBN 80-200-0917-5
- DANTE, Alighieri. 1982. *Božská komédia : Očistec*. Bratislava : Tatran, 1982. 361 s.
- FROMM, Erich. 2009. *Cesty z nemocné společnosti. Sociálně psychologická studie*. Praha : EarthSave, 2009. 342 s. ISBN 978-80-86916-10-1
- FROMM, Erich. 2004. *Obraz člověka u Marxe*. Brno : L. Marek, 2004. 152 s. ISBN 80-86263-53-3
- FROMM, Erich. 2003. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha : Aurora, 2003. 124 s. ISBN 80-7299-066-7
- FROMM, Erich. 1994. *Mít nebo být?* Praha : Naše vojsko, 1992. 176 s. ISBN 80-206-0469-3
- FROMM, Erich. 1994. *Umění být*. Praha : Naše vojsko, 1994. 128 s. ISBN 80-206-225-9
- FROMM, Erich. 1993. *Budete jako bohové*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 1993. 181 s. ISBN 80-7106-075-5
- FROMM, Erich. 1967. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967. 212 s.
- GORFUNKEL, Alexander Chaimovič. 1982. Od „Apoteózy Tomáše Akvinského“ k „Aténské škole“. Filozofické problémy renesanční kultury. In: *Kultura v zrcadle dějin filozofie*. Praha : Mladá fronta, 1982, s. 150 – 185.
- PANOFSKÝ, Erwin. 1981. *Význam ve výtvarném umění*. Praha : Odeon, 1981, s. 13 – 27.
- REMIŠOVÁ, Anna (ed.). 2008. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 554 – 557. ISBN 80-978-80-8101-103-0
- RUSSELL, Bertrand. 2005. Why I am not a Christian. Prečo nie som kresťanom. In: ADAM, Roman. – ŠKODA, Rastislav (ed.): *Antológia moderného ateizmu*. Bratislava : Iris, 2005, s. 39. ISBN 80-969339-4-9
- SARTRE, Jean Paul. 2004. *Existencializmus je humanizmus*. Praha : Nakladatelství Vyšehrad, 2004. 109 s. ISBN 80-7021-661-1

- SARTRE, Jean Paul. 2006. *Bytí a nicota : pokus o fenomenologickou ontologii*. Praha : OIKOYMENH, 2006. 717 s. ISBN 80-7298-097-1
- SINGER, Peter. *Hegel*. Praha : Argo, 1995. 129 s. ISBN 80-85794-46-2
- SPINOZA, Benedikt. 1977. *Etika*. Praha : Svoboda, 1977. 377 s.
- ŠMATLÁK, Stanislav. 2002. Literatúra renesančného humanizmu. In: *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002. 359 s. ISBN 80-8922-228-5
- WRIGHT, Georg Henrik. 2001. *Humanizmus ako životný postoj*. Bratislava : Kalligram, 2001. 159 s. ISBN 80-7149-363-5

Summary

This paper deals with the problem of humanism as the basis of understanding man in the world. It presents trends that predetermined its direction and then became the basis of humanistic philosophy. It is based on the formation of humanistic ideas in the background of Greek culture and the medieval Christianity. At the same time it presents Fromm's humanistic ethics as the «science of the art of living», in which he understands man as a whole, as a being that is responsible for itself and its existence.

KOMPARÁCIA POVOJNOVÉHO ANTISEMITIZMU V POĽSKU A NA SLOVENSKU COMPARISON OF POST-WAR ANTISEMITISM IN POLAND AND SLOVAKIA

Martin Šromovský

Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici – Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

2.1.9. slovenské dejiny, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

sromovsky@saske.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD. (michal.smigel@umb.sk)

Kľúčové slová

židovská menšina, židovská emigrácia, antisemitizmus, Slovensko 1945 – 1948, Poľsko 1945 – 1948

Key words

Jews minority, Jews migrations, anti-semitism, Slovakia 1945 – 1948, Poland 1945 – 1948

Oslobodzovanie nacistických koncentračných táborov armádami spojencov neprinieslo židovskému obyvateľstvu vytúžený pokoj. Práve naopak, v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny bola v priestore strednej Európy prítomná antisemitská atmosféra, ktorá vyústila do demonštrácií, výtržností a prejavov fyzickej agresie či cielených útokov proti Židom z radov rôznych sociálnych skupín. Príčiny je nutné hľadať v nepríjemnom dedičstve vojny, protižidovskom zákonodarstve či neistej politicko-ekonomicko-spoločenskej situácii krajín, ktorých budúcnosť bola v područí Sovietskeho zväzu (ZSSR). Rozdielna bola miera intenzity a brutality antisemitských prejavov, ako aj ich dôsledky.

Pred druhou svetovou vojnou sa na území Poľska nachádzalo približne tri a pol milióna Židov. Kvôli nacistickej túžbe zničiť zo sveta Židov, sa tento počet znížil na 200 až 300-tisíc (5,7 – 8,6 % z predvojnového stavu). Treba však podotknúť, že z tohto počtu približne 130-tisíc osôb pochádzalo z územia pričleneného k ZSSR v septembri 1939. Tí sa na základe medzištátnej dohody medzi Poľskom a ZSSR mohli po skončení vojny vrátiť do pôvodnej vlasti. (1) Repatriácia týchto osôb trvala prakticky až do konca roku 1948. Aj kvôli pohybu týchto osôb je ťažko určiť presný počet židovského obyvateľstva na území Poľska.

Hospodárska situácia preživších poľských Židov bola nezávideniahodná. Ešte na začiatku roka 1947 bola zamestnanosť medzi židovským obyvateľstvom iba 35,1 %. (2) Dôvodom nezamestnanosti židovského obyvateľstva bol predovšetkým zlý zdravotný stav vracajúcich sa z koncentračných táborov, ukrývajúcich sa v lesoch či v pivniciach. V roku 1945 bolo 35-tisíc Židom udeľovaná pomoc vo forme potravín a oblečenia. V prevádzke bolo 22 nocľahární pre 5 270 osôb, v celej krajine existovalo 44 vývarovní, ktoré poskytovali pokrm pre 7 460 ľudí. (3) O čosi lepšie to bolo s náboženskou starostlivosťou. Tá bola vtedy dostupná takmer vo všetkých väčších židovských strediskách, v 80-tich kongregáciách bolo činných 25 rabínov v 38 synagógach, okrem toho bolo činných aj niekoľko desiatok domovov modlitieb. Krátko po vojne bola starostlivosť o náboženské záležitosti zverená **CKŽP** (Centralny Komitet Żydów Polskich – Ústredný výbor poľských Židov), kým to neprebrali Židovské náboženské združenia, následne premenované na Židovské náboženské kongregácie. (4) V prvých rokoch po vojne bol postoj štátu k židovskej menšine priaznivý, keďže potreboval vyzeráť pred zahraničím ako ochranca zdecimovanej židovskej menšiny, ako ochranca demokratických práv. Prístup varšavskej vlády sa zmenil až dôsledkom zmenenej politickej situácie na medzinárodnej scéne (keď sa Izrael začal prikláňať k USA) a výhrou komunistov v parlamentných voľbách v januári 1947.

Na Slovensku sa zachránilo z cca 130 000 osôb, hlásiacich sa k židovskému náboženstvu v predvojnovom období, podľa rôznych odhadov od 25-tisíc do 30-tisíc osôb (19,2 – 23 % z predvojnového stavu). (5) Hospodárska situácia židovského obyvateľstva však bola na Slovensku na vyššej úrovni ako v Poľsku, čo korešpondovalo s celkovou odlišnou situáciou v Poľsku a na Slovensku. Náboženský život Židov na Slovensku sa taktiež obnovoval pomerne rýchlo, keď už v septembri 1945 vznikol **Ústredný zväz židovských náboženských obcí** (ÚZ ŽNO), zastrešujúci všetkých veriacich Židov.

V roku 1949 bolo registrovaných 41 náboženských obcí. (6) Dôležitými organizáciami boli aj **Sdruzenie fašistickým režimom prenasledovaných** (SRP), ktoré zastupovalo všetkých Židov (teda aj tých, ktorí následkom holokaustu odstúpili od viery) a **Ústredný sväz cionistický** (ÚSC). (7)

V Poľsku boli Židia jedinou národnostnou menšinou, ktorej bola dovolená legálna politická činnosť v povojnovom období. Koncom roka 1944 vytvorili svoju politickú reprezentáciu CKŻP. Postupne vznikali politické strany, ktoré mali sionistický, komunistický, sionisticko-komunistický, nacionálno-sionistický, demokratický či národno-náboženský charakter. (8) Pestrá paleta židovských politických strán dokumentovala rozdielne predstavy členov židovskej komunity na to, akým smerom sa má uberať ich budúcnosť. Po politickej stránke to bolo na Slovensku horšie – Židia neboli uznaní ako národnostná menšina, a teda ani nemali možnosť založiť si žiadnu politickú stranu, hoci sa o to snažili. (9)

Zložitá bola však aj celková situácia v Poľsku a na Slovensku. Poľsko patrilo medzi najviac poškodené krajiny v Európe. Počas vojny zahynulo 16 – 17 % predvojnovéj populácie, štát stratil pätinu územia, krajina bola zdevastovaná s množstvom hospodárskych problémov. Poľsko prakticky okupovala Červená armáda (ČA), proti ktorej viedli prívrženci demokracie ozbrojený boj. Aj vďaka tomu, že na Slovensku prebiehali bojové operácie menšieho rozsahu ako to bolo v okolitých krajinách, bolo jeho územie, čo do strát na ľudských životoch ako aj hospodárskych škôd, v lepšej situácii ako Poľsko. Slovensku bolo dokonca navrátené južné územie, o ktoré prišlo pred vojnou a ČA tu pôsobila len niekoľko mesiacov (na jeseň 1945 opustila krajinu). Všetky tieto politické, ekonomické a spoločenské faktory sa podpísali pod odlišnosť antisemitských prejavov v Poľsku a na Slovensku.

V oboch krajinách je možné vyprofilovať vlny zvýšeného výskytu antisemitizmu. V Poľsku sa protižidovské excesy vyskytovali už v prvých mesiacoch po skončení nemeckej okupácie (bolo to však už na konci roka 1944, keďže východné poľské mestá boli oslobodzované o čosi skôr ako slovenské). Súvisela s vychádzaním z niekoľkoročných úkrytov na denné svetlo, čo využilo okolo 15-tisíc Židov, ako aj s návratom 25 – 30-tisíc osôb židovského pôvodu z táborov v Rakúsku a Nemecku. Druhá vlna protižidovských nálad pretrvávala v Poľsku od februára až do júla 1946, kedy začali z územia ZSSR prichádzať židovskí repatrianti. V roku 1947 začali už antisemitské nálady v Poľsku klesať. Na Slovensku bol zvýšený nárast antisemitizmu viditeľný v letných mesiacoch roka 1945 (taktiež v čase vracania sa Židov z koncentračných táborov a z úkrytov) a v letných mesiacoch roka 1946. Tretia vlna prišla v prvej polovici roka 1947 (v súvislosti s prebiehajúcim súdnym procesom s Jozefom Tisom a jeho následnou popravou). (10)

Antisemitizmus v Poľsku mal oveľa brutálnejší charakter a kvantitatívne aj značne väčší rozsah. Kým v Poľsku sa odhaduje počet smrteľných obetí následkom antisemitizmu na 300 až 2 500, (11) na Slovensku bolo zavraždených 16 Židov, aj to len v jednom okrese počas jedného mesiaca. (12) Tento značný rozdiel v počte smrteľných obetí je zapríčinený väčším množstvom pogromov a ozbrojených útokov na židovské obyvateľstvo v Poľsku. Iba počas pogromu v Kielcach zomrelo cca 40 ľudí, v Krakove cca 1 – 5 osôb, v Działoszycach bolo 5 mŕtvych a 50 ranených. V akcii, ktorá dostala podľa CKŻP názov „vlaková“, riadenej predovšetkým oddielmi **Národných ozbrojených síl** (Narodowe siły zbrojne – NSZ), počas ktorej boli strieľaní židovskí repatrianti, zahynulo údajne až dvesto osôb. (13) Židia boli tiež napádaní príslušníkmi nezávislého podzemia (ozbrojenej antikomunistickej opozície). Vo vojvodstve Białystok 24. marca 1945 oddiel domobrany vošiel do Czyżewa, kde zabil 13 osôb, z toho 9 osôb židovskej národnosti, obžalovaných o spoluprácu so Sovietmi, 3 agentov poľského pôvodu, ako aj sovietskeho poručíka, ktorý sa v sebaobrane chopil zbrane. (14) Čistý antisemitizmus bol však zrejme dôvodom útokov antikomunistov na židovský sirotinec v obci Rabka 12. a 27. augusta 1945, kedy boli použité samopaly a granáty, našťastie bez strát na životoch sirôt. (15)

Väčšinu antisemitských prejavov na Slovensku predstavovali osobné potýčky, výtržnosti v hostincoch a na verejných miestach, pouličné bitky, vyhrážky, maľovanie hesiel na steny budov a vylepovanie protižidovských plagátov či demonštrácie, ako aj ohováranie spojené so šírením nepravdivých správ o tom, že židovskí (nielen) lekári zabíjajú deti, obchodníci trávajú cigarety a potraviny. (16) Pogrom v Topolčanoch si vyžiadal desiatky zranených, zaobišiel sa však bez strát na životoch, podobne ako aj protižidovské výtržnosti v Bratislave, Nových Zámkoch, Komárne, Žiline, Vrbovom, Košiciach (17) a iných mestách v auguste 1946. Ozbrojené útoky sa odohrali napríklad

v roku 1946 v okolí Bytče a Nitry. (18)

To, že bol v Poľsku a na Slovensku po vojne rozšírený antisemitizmus v takom meradle, malo viacero determinantov. Dôležitým faktorom bolo postavenie židovského obyvateľstva počas 2. svetovej vojny. V oboch krajinách bolo v tomto období vystavené diskriminačnému zákonodarstvu. Tento vojnový antisemitizmus bol živý v mysliach ľudí ešte aj v povojnovom období, čo znamenalo, že mnohí ľudia považovali Židov za menejcennú rasu, ktorú možno beztrestne napádať. Tu však možno vidieť aj jeden z dôvodov, prečo boli protižidovské útoky v Poľsku brutálnejšie než na Slovensku. Kým na Slovensku až do vypuknutia Slovenského národného povstania dochádzalo iba k deportáciám a koncentrovaniu Židov v koncentračných a pracovných táboroch, v Poľsku dochádzalo k masovému vyvražďovaniu židovského obyvateľstva v koncentračných táboroch, v getách či priamo v miestach bydliska. To dávalo Poliakom počas nemeckej okupácie pocit, že môžu beztrestne zabíjať príslušníkov židovskej menšiny, keďže sa vyskytli aj prípady, keď sa na vraždení Židov zúčastňovalo i poľské civilné obyvateľstvo, kým na Slovensku sa takýto prípad nevyskytol. Pocit beztrestného zabíjania židovského (a všeobecne nepoľského) obyvateľstva sa sčasti preniesol aj do povojnového obdobia. Rozdielna bola situácia židovského obyvateľstva na Slovensku a v Poľsku už v medzivojnovom období. Kým slovenskí Židia považujú toto obdobie za zlatý vek židovského obyvateľstva na Slovensku v rámci celej existencie tejto minority na našom území, v Poľsku boli Židia vystavovaní rôznym diskriminačným zákonom. (19)

Ako primárna príčina antisemitizmu v Poľsku sa ukazuje politický faktor. V tejto krajine sa k moci okamžite po oslobodení dostali (s výraznou pomocou ČA) komunisti. A práve Židia boli tí, ktorých angažovanie sa v komunistickom hnutí počas medzivojnového obdobia, na územiach pričlenených v septembri 1939 k ZSSR, a následne aj v povojnovom období, prekážalo „nacionalisticky a antikomunisticky zmýšľajúcim Poliakom“. Tí sa nezmierili s prítomnosťou ČA a NKVD (sovietska tajná služba) a iných bezpečnostných sovietskych zložiek v Poľsku po oslobodení spod nemeckej okupácie. Kým sa Poliaci zbavovali jedného okupanta na západe krajiny, druhý už obsadzoval krajinu na východe. A tak mnohé vojenské organizácie, **NSZ** či **AK** (Zemská armáda – Armia Krajowa), ktoré bojovali počas vojny s nemeckými okupačnými vojskami, pokračovali v tomto boji aj po skončení vojny – tentoraz však ich nepriateľom bol každý, kto sa angažoval v komunistickom hnutí, teda aj Židia. A v povojnovom období predstavovali Židia v komunistickej Poľskej robotníckej strane (Polska Partja Robotnicza – PPR) podstatný element.

Inklinovanie poľských Židov ku komunizmu bolo zapríčinené viacerými faktormi. Ideály komunizmu a internacionalizmu, ktoré hlásali rovnosť všetkých ľudí bez ohľadu na sociálny či národnostný pôvod, predstavovali pre Židov – znamenajúcich v očiach bežných ľudí i v literách poľských zákonov vždy niečo „menejcenné“ – obrovskú zmenu oproti diskriminujúcej legislatíve v medzivojnovom období. Aj kvôli týmto diskriminačným zákonom Židia vítali vojakov ČA v septembri 1939 na tzv. **kresoch wschodnich** (východných územiach) ako osloboditeľov spod národnostného útlaku. Mnohí Židia (predovšetkým mladí a chudobní) začali okamžite kolaborovať so sovietskym režimom (nezmazateľnou v pamäti mnohých Poliakov aj po skončení vojny ostala najmä spolupráca Židov s NKVD). (20) A keďže väčšina Židov (z asi 200-tisíc to bolo približne 130-tisíc), ktorá sa nachádzala v povojnovom Poľsku, sa zachránila práve vďaka tomu, že sa v septembri 1939 ocitla na území okupovanom ZSSR, neprekvapuje, že sa medzi nimi nachádzalo toľko stúpcov komunizmu. U Židov angažujúcich sa v PPR tak prevládalo presvedčenie, že kým medzivojnové Poľsko ich pred takmer úplným vyhladením nedokázalo ochrániť, sovietske Rusko to dokázalo oveľa lepšie. Neprehliadnuteľným faktom je aj to, že poľská inteligencia bola počas vojny prakticky úplne vyhladená, kým z tej židovskej sa aspoň časť zachránila v ZSSR. Preto komunisti museli na vedúce stanoviská čerpať kádre aj zo židovského obyvateľstva.

V odbornej literatúre sa nenachádzajú presné údaje o počte židovských členov PPR. Medzi vládnymi predstaviteľmi však boli osoby ako Jakub Berman – člen **Politického úradu Ústredného výboru PPR**, Hilary Minc – minister priemyslu a taktiež člen **Ústredného výboru** (Komitet Centralny – KC PPR) či Roman Zambrowski – tiež člen KC PPR, (21) všetko ľudia so židovským pôvodom. Aj v aparáte **Bezpečnostného úradu** (Urząd Bezpieczeństwa – názov tajnej polície v rokoch 1944 – 1956, ďalej UB) sa na čelných pozíciách nachádzalo značné množstvo príslušníkov židovského pôvodu. Na **Ministerstve verejnej bezpečnosti** (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – MBP)

z 500 vedúcich pozícií zaberali 67 pozícií Židia, čiže asi 13 %, pričom podiel židovského obyvateľstva predstavoval 1 % z celkovej populácie krajiny. Celkovo však tvorili Židia iba 1,7 % pracovníkov MBP. Čo sa týka šéfov **WUBP** (Wojewódzki urząd bezpieczeństwa – Wojvodský úrad bezpečnosti) v rokoch 1944 – 1945 predstavovali Židia 24,7 % pracovníkov. (22) V niektorých regiónoch bolo zastúpenie Židov ešte vyššie. Tak napríklad v Łódžskom vojvodstve tvorili Židia údajne 50 % vedúcich pracovníkov, v Radomskom okrese to bolo dokonca až 82,3 % vedúcich funkcionárov. Aj keď celkovo tvorili Židia len necelé dve percentá pracovníkov UB, značné zastúpenie vo vedúcich zložkách bezpečnostných orgánov vyvolávalo v Poliakoch pocit, že celá židovská menšina spolupracuje s komunistickými orgánmi. Sympatie ku komunizmu sa prejavovali aj v zastupiteľnosti Židov v štátnej správe. V predvojnovom období bol tento sektor pre židovské obyvateľstvo prakticky nedostupný. (23) K 1. januáru 1947 však bolo v štátnych úradoch zamestnaných viac ako 3 300 Židov. (24)

Mnoho útokov na židovské obyvateľstvo teda nemalo rasový (antisemitský) podtón, ale bolo výsledkom komplikovanej politickej situácie v krajine. M. J. Chodakiewicz, ktorý analyzoval jemu dostupné pramene (5 sovietskych, 23 židovských a 35 poľských), popisuje 30 prípadov, v ktorých došlo k stretnutiu medzi Židmi a nezávislým podzemím na 36-tich miestach. Následkom týchto stretnutí bolo zabitých 132 Židov, z toho 25 nevinných svedkov, 53 osôb malo zjavné prepojenie s komunistickým aparátom bezpečnosti, z toho najmenej 36 osôb bolo podozrievaných pre spoluprácu vo forme agentov. U zvyšných 54 osôb sa Chodakiewiczovi nepodarilo zistiť status obetí. (25) Podľa Chodakiewicza nezávislé podzemie prevádzalo operácie najmä proti najviditeľnejším židovským funkcionárom UB, taktiež zvyklo rozdeľovať svoje potenciálne obeť na skutočných i domnelých agentov, preto je otázne hovoriť v niektorých prípadoch o antisemitizme: „Poľskí partizáni zabíjali členov rodín komunistov z pomsty za ich činnosť, ale nezaoberali sa všetkými Poliakmi v okolí, hoci občas smerovali svoje útoky proti všetkým Židom a Ukrajincom. Členovia poľského podzemia zvyčajne sa púšťali do jednania k pomstieniu skorších udaní, väznenia či zabíjania nezávislých. V takomto poňatí antisemitizmus bol až sekundárnou príčinou zabíjania Židov, hoci s určitou zohrával úlohu, keď sa jednalo o kolektívnu zodpovednosť nevinných Židov za činnosť Židov v prospech komunistickej moci.“ (26)

Aj na Slovensku sa Židia angažovali v komunistickej strane z podobných príčin ako v Poľsku, no ich proporčné zastúpenie v strane nebolo až také veľké (nielen v porovnaní s Poľskom, ale aj v porovnaní s územím Čiech). Na Slovensku, s výnimkou udalostí v okrese Snina v decembri 1945, nedochádzalo k ozbrojeným útokom na židovských komunistov. Zväčša sa to nieslo iba vo forme letákových akcií, (27) čo bolo spôsobené okrem iného aj faktom, že v ČSR boj medzi komunistami a demokratmi prebiehal ešte stále v rovine politického súboja o moc v krajine ako aj preto, že moc v krajine bola ešte stále v rukách Čechov a Slovákov. Z toho dôvodu o antisemitských výpadoch z politického dôvodu na Slovensku ťažko hovoriť. Pritom aj na Slovensku sa ozývali hlasy nespokojné s významným postavením Židov v úradoch. Tí totiž v niektorých prípadoch naozaj zastávali funkcie predsedov národných výborov či členov zastupiteľstiev, (28) čo predtým nebolo obvyklé.

Antisemitizmus na Slovensku mal ale najmä ekonomický podklad. Mnohí arizátori a národní správcovia židovského majetku sa neradi vzdávali cudzieho vlastníctva, ľahko nadobudnutého počas Slovenského štátu alebo krátko po skončení vojny. Nakoniec, boli to často práve príslušníci bezpečnostných a odbojových zložiek, ktorí vyvolávali nepokoje namierené voči židovskému obyvateľstvu. Okrem vražd Židov v Kolbasove, (29) sa to dá povedať zrejme aj o výtržnostiach v Bratislave v auguste 1946 a sčasti aj o pogrome v Topoľčanoch v septembri 1945. (30) Židia, ťažko skúšaní v predchádzajúcom období sa však nevzdávali nádeje na opätovné získanie svojho pôvodného majetku. Túto patovú situáciu nepomáhali riešiť ani zodpovedné orgány, ktoré sa najprv zdráhali prijať zákony riešiace reštitúciu židovského majetku a neskôr nemali vôľu rešpektovať už prijaté zákony. (31)

Otázka navrátenia židovského majetku oprávneným vlastníkom bola príčinou mnohých antisemitských výpadov aj v Poľsku. Je však otázne, aký podiel na povojnovom antisemitizme v Poľsku mala reštitúcia židovského majetku. Aj v odbornej literatúre sú útoky na základe majetkových nezrovnalostí ojedinelé. Pravdou je, že aj keď bolo veľa Poliakov, ktorým sa podarilo získať počas vojny židovský majetok, predsa len prednosť mali vždy Nemci (Poliaci získavali napríklad

vždy len tie chudobnejšie podniky po Židoch). Po odchode Nemcov sa pôvodne židovský majetok dostával väčšinou do rúk štátu. Ten následne rozhodoval, čo so židovským majetkom, ktorého pôvodný vlastník sa neprihlásil. (32) Na Slovensku bola teda väčšia pravdepodobnosť stretu Žida so situáciou, kedy jeho majetok patril po vojne majiteľovi, ktorý sa s ľahko nadobudnutým majetkom nechcel len tak ľahko rozlúčiť.

Trňom v oku bola v Poľsku a na Slovensku aj finančná situácia židovského obyvateľstva. V oboch krajinách Židia dostávali na rozdiel od ostatného obyvateľstva pomoc aj od zahraničných židovských organizácií, čo spôsobovalo nenávisť majoritného obyvateľstva. Často sa totiž stávalo, že ľudia, ktorí prišli z koncentračných táborov či z úkrytov, mali po určitom čase lepšie stravovacie podmienky či lepší odev ako zvyšné obyvateľstvo. Spolu s niektorými prechmatmi pri dodávkach zásob z akcie UNRRA (v mnohých mestách sa po vojne zaviedli tzv. repatriačné kuchyne, kde sa podávali raňajky, obed a večera zo zásielok UNRRA buď zdarma, alebo za minimálny poplatok, a kde sa stravovali výhradne osoby židovského vierovyznania) (33) to pre bežných ľudí predstavovalo „dvojité nadradenie“ Židov voči iným. (34) Tieto obvinenia boli sčasti príčinou pogromu v Topolčanoch. (35) Taktiež účasť niektorých Židov na čiernom obchode vyvolávala u ľudí skôr pocit zlosti, než ľútosti nad prežitými útrapami židovskej menšiny.

Pri pogromoch v Krakowe, Rzeszowe či v Kielcach bezpečnostné zložky, ktoré mali dohliadať na poriadok v meste, boli často práve tými elementmi, ktoré prilievali „olej do ohňa“. Je dosť možné, že bežných Poliakov takáto pasivita bezpečnostných orgánov len povzbudzovala k ďalším excesom na židovskom obyvateľstve. Napokon potvrdzuje to aj výpoveď jedného z obžalovaných po pogrome v Krakowe: „Všetci dookola hovorili, že Židia zabíjali deti. Ja som ešte k tomu videl, že vojaci chytajú predovšetkým Židov, tak sa vo mne prebudila dávna nenávisť voči Židom a proste som si uľavil.“ (36) Prekvapujúco priaznivá finančná situácia židovskej menšiny a zároveň zraniteľnosť nechránenej židovskej menšiny tak mali za následok (spolu so zlou hospodárskou situáciou v Poľsku po vojne), že sa Židia stávali obeťami útokov, ktoré nemali vždy iba antisemitský podtón, ale často lúpežný. Podobne sa správali aj slovenské bezpečnostné zložky, aj keď na Slovensku sa útoky proti Židom s lúpežným podtónom neobjavovali.

Ďalšou zámienkou k antisemitizmu v oboch krajinách bolo obviňovanie Židov z kolaborácie s nepriateľom v predošliých rokoch. V prípade Slovenska išlo o ich údajnú promaďarskú činnosť na územiach odstúpených Maďarsku po Viedenskej arbitráži. K tomu sa ešte pridávala stará skúsenosť z obdobia Rakúsko-Uhorska, keď práve Židia patrili k tým, ktorí sa najviac pomaďarčovali. Títo Židia ešte aj po 2. svetovej vojne hovorili na verejnosti maďarským jazykom, keďže slovenský jazyk často a ešte stále neovládali. Maďarská národnosť mnohých Židov tiež komplikovala situáciu okolo reštitúcií, keďže Židom, ktorí sa hlásili pred vojnou za Maďarov (alebo za Nemcov), nemohli byť priznané práva na návrat arizovaného majetku. V mnohých prípadoch sa dokonca stávalo, že Židia prichádzajúci z koncentračných táborov boli určení na odsun z krajiny, keďže boli považovaní za Nemcov. V prípade Poľska to boli výčitky za už spomínanú spoluprácu najmä mladých Židov so sovietskymi orgánmi na teritóriu, ktoré obsadila ČA v septembri 1939. Títo Židia boli aktívni aj v komunistických orgánoch vytvorených na území Poľska po skončení vojny.

Väčší rozsah protižidovských prejavov v Poľsku oproti Slovensku znamenal aj väčšiu túžbu poľských Židov emigrovať. Prvotným následkom násilností voči židovskej komunite však bolo sťahovanie sa z dedín a malých mestečiek do väčších miest, kde mali pocit väčšej bezpečnosti. (37) Bola to reakcia CKŽP, ktorý tento proces začal aktívne podporovať už v marci 1945. Údajne to malo aj značný vplyv na zníženie obetí v mesiacoch apríl a máj. Ešte väčšia snaha bola v tejto záležitosti vyvinutá po kielckom pogrome, keď CKŽP prisľúbil evakuovať všetkých Židov z malých miest do veľkých. (38) Vo vidieckej komunite často žila iba jedna židovská rodina, obkolesená nepriateľsky naladeným miestnym obyvateľstvom. Vo väčších mestách, kde žilo viacero židovských rodín spolu, zväčša v jednom obydli, tak mali Židia predsa len väčší pocit bezpečia. Platilo to aj pre predstaviteľov tradičných židovských roľníckych rodín pomerne početných na území Rzeszowského vojvodstva. Tí mali s okolitými Poliakmi a Ukrajincami výborné vzťahy, museli však opustiť svoje obrábané a posiate polia pod hrozbou teroru poľských nacionalistických bánd. (39)

Poľsko už krátko po vojne opúšťalo niekoľko tisíc Židov mesačne, po pogrome v Kielcach to bolo už niekoľko desiat tisíc osôb mesačne. (40) Viac než polovica židovského obyvateľstva ušla

z krajiny ešte pred vznikom štátu Izrael. Židia opúšťajúci Poľsko využívali v značnej miere aj hraničné prechody s Československom. Do augusta 1946 prešlo územím ČSR údajne až 60 000 Židov, snažiacich sa dostať do americkej okupačnej zóny v Nemecku. (41) Iba v okolí Náchoda sa v júli vyskytovalo približne 4000 židovských utečencov. (42) Medzi židovskými utečencami prechádzajúcimi československo-poľské hranice sa nachádzalo aj približne 750 židovských detí, (43) ktoré však mali byť prijaté francúzskou vládou na územie Francúzska. Pražská vláda bola naklonená emigrácii poľských Židov aj kvôli očakávanej podpore, ktorá sa ČSR mala dostať na Parížskej mierovej konferencii. Aj preto, keď sa veliteľ politického spravodajstva ministerstva vnútra Zdeňek Toman sťažoval ministrovi zahraničných vecí Jánovi Masarykovi, že náklady na židovských utečencov z Poľska presiahli 30 miliónov Kčs, Masaryk iba odvetil „že je to dobrá investícia“. Masaryk mal totiž cestovať do USA kvôli podpore amerických Židov „pre československú vec v záležitosti Maďarov“ [zrejme šlo o jednania na Parížskej mierovej konferencii – pozn. M. Š.]. Pri osobnom rozhovore mu podľa dostupných prameňov doslova povedal: „Prosím vás, zatvorte oči, keď niektorí poľskí Židia prechádzajú cez naše hranice.“ Ťažkosti však boli aj preto, že časť obyvateľstva nesúhlasila s touto povolnejšou politikou a považovala to za prílišné podporovanie Židov. (44)

Celkovo opustilo Poľsko v rokoch 1945 – 1947 odhadom asi 150 000 Židov, približne polovica z nich odišla po pogrome v Kielcach. (45) V Poľsku ostalo v máji 1947 podľa odhadov ešte asi 110-tisíc Židov, pričom však stále pretrvávala repatriácia zo ZSSR. (46)

Slovenskí Židia sa s antisemitizmom snažili vyrovnáť tiež sťahovaním do väčších miest, kde bolo bezpečnejšie. (47) Časť Židov (asi 1 500 osôb) sa rozhodla vystáť v rámci republiky – zo Slovenska do Čiech – najmä v rokoch 1945 – 1946 – a zjavne z dôvodu horšieho postavenia židovského obyvateľstva na Slovensku v porovnaní s Čechami. (48) Približne taký istý počet Židov odišiel v rokoch 1945 – 1946 zo Slovenska do Palestíny. (49) Aj napriek prejavom antisemitizmu na Slovensku teda nedochádzalo v povojnových rokoch k žiadnemu masovému vystáhovaniu, (50) väčšinou išlo o individuálnu emigráciu. Potvrdzuje to aj vyjadrenie prednostu Palestínskeho úradu (Jewish Agency for Palestine) (51) Rafaela Friedela na zjazde sionistov v Luhačoviciach v júli 1946: „Vo veci alije [vystáhovania do Palestíny – pozn. M. Š.] som skeptický. Keby sme dnes dostali 5 000 certifikátov, nenašlo by sa 5000 ľudí, ktorí by boli ochotní alijovať.“ (52) Možno, že v myšliach židovských obyvateľov nepredstavovalo Slovensko „cintorín židovského národa“, ale skôr krajinu, v ktorej väčšinu života prežili v mieri (obdobie I. ČSR). Mnohí z nich síce trpeli následkom protizidovských zákonov Slovenského štátu, no na druhej strane sa zachránili práve vďaka pomoci bežných ľudí, s ktorými obývali túto krajinu aj po vojne. Zrejme aj pohľad na utekajúcich súkmeňovcov z okolitých krajín (53) a spolu s nimi prenikajúce informácie o ich postavení dávali tunajšiemu židovskému obyvateľstvu pocit, že to na Slovensku predsa len nie je až také zlé. Taktiež je zjavné, že najmä ľudia v strednom a dôchodkovom veku nemali záujem ísť do pre nich neznámej krajiny. Skôr chceli dožiť svoj život v krajine, kde mali aspoň nejaké základy. Hromadné vystáhovanie sa vystupňovalo až v rokoch 1948 – 1949. Sčasti to bolo spôsobené novými antisemitickými prejavmi (54), najväčší zlom však predstavoval zrejme februárový komunistický prevrat a vznik štátu Izrael, ktorý začal rokovania o vystáhovaní asi 20-tisíc Židov z ČSR. (55)

Podľa údajov P. Salnera asi 8 – 13-tis. osôb ostalo na území Slovenska bez toho, aby sa zaradilo do oficiálnych štruktúr komunity. Mnohí z nich zvolili asimiláciu, spojenú niekedy doslova „s útekem od židovstva“. (56) Židia menili svoje mená, prijímali priezviská slávnych slovenských básnikov, spisovateľov či skladateľov. Tí, ktorí sa asimilovali, sa považovali za príslušníkov českého a slovenského národa či iných etnických skupín. Mali na zreteli možný antisemitizmus, ale ako riešenie nevideli odchod z republiky. Práve oni tvorili v neskorších rokoch jadro židovských obcí. Boli však aj Židia, ktorí sympatizovali s komunistickými myšlienkami a dištancovali sa od tradičných prejavov židovstva. (57) Avšak práve Židia, ktorí sa zriekli židovského náboženstva a kultúry a angažovali sa, či už na politickej, alebo kultúrnej scéne, boli najviac „viditeľní“ a nežidovskou verejnosťou vnímaní ako reprezentanti judaizmu. Je však nutné podotknúť, že asimilácia, emigrovanie a sympatizovanie s komunizmom boli iba sčasti následkom antisemitických prejavov na Slovensku v povojnovom období, keďže väčší vplyv na rozhodovanie „ako ďalej“ mali skúsenosti s holokaustom.

V Poľsku taktiež dochádzalo k značnej asimilácii židovského obyvateľstva. Veľmi zriedka sa

stávalo, že sa Židia zachránení vďaka „árijským papierom“ (58) vrátili k starému priezvisku. Veľké množstvo židovských priezvisk bolo možné vidieť najmä u Židov, ktorí prežili obdobie vojny na území ZSSR. (59) Avšak práve u týchto Židov sa objavovalo inklinovanie ku komunistickému režimu, ktorý sa formoval v Poľsku po vojne, čo bol tiež jeden zo spôsobov splnutia s Poliakmi. Predsa v internacionalistickom komunistickom hnutí sa „kladli potreby proletariátu nad potreby jednotlivých národov“.

Ani asimilácia či angažovanie sa v komunistickej strane nepomohlo Židom k úteku pred antisemitizmom, keďže už na začiatku 50-tych rokov prebiehala v celom sovietskom bloku kampaň proti sionistom a kozmopolitom – čiže proti osobám židovského pôvodu – a „ľudový antisemitizmus“ sa zmenil na „antisemitizmus vládny“.

Poznámky

- (1) S Ukrajinskou sovietskou socialistickou republikou (USSR) a Bieloruskou SSR bola podpísaná dohoda o vzájomnej výmene obyvateľstva 9. septembra, s Litovskou SSR 22. septembra 1944. Zásady výmeny boli vo všetkých troch dohodách rovnaké. Dohodlo sa, že „vzájomnej evakuácii“ podliehajú poľskí občania ukrajinskej, rusínskej, bieloruskej a litovskej národnosti, ktorí sa mali presídliť na Ukrajinu, do Bieloruska a Litvy. Do Poľska sa mali presťahovať Poliáci a Židia, ktorí pred 17. septembrom 1939 boli poľskými občanmi a bývali na území vyššie uvedených republík. Zatiaľ čo pre osoby poľskej a židovskej národnosti bol zakotvený princíp dobrovoľnosti, osoby v opačnom slede na výber nemali (Šmigiel – Kmeť, 2010, s. 60).
- (2) Adelson, 1993, s. 460.
- (3) Adelson, 1993, s. 466.
- (4) Adelson, 1993, s. 429 – 433.
- (5) Tento počet predstavuje Židov, ktorí sa zachránili na území Slovenského štátu, na území odstúpenom Maďarsku po Viedenskej arbitráži, v zahraničí, ľudí, ktorí prežili koncentračné tábory, ale aj Židov, ktorí neboli v medzivojnovom období občanmi ČSR, ale kvôli lepším podmienkam na Slovensku sa sem uchýlili (Salner, 2009, s. 119 – 120).
- (6) Jelínek, 2000, s. 81.
- (7) Jelínek, 2000, s. 90.
- (8) Adelson, 1993, s. 434 – 442.
- (9) Jelínek, 2000, s. 81.
- (10) Šišjaková, 2007a, s. 228.
- (11) J. Adelson (1993, s. 401) udáva číslo 1500 – 2000 obetí. Chodakiewicz (2008, s. 205) 400 – 700 mŕtvych. Engel (1998, p. 6) podáva číslo 327 obetí, avšak sám priznáva, že ide iba o údaje za obdobie od septembra 1944 do septembra 1946. Dobroszycki (podľa Gross, 2008, s. 57) mal podať údaje o 2000 – 2500 obetiach.
- (12) Udalosti sa odohrali v niektorých obciach okresu Snina koncom novembra – začiatkom decembra 1945. V Novej Sedlici bol unesený jeden Žid – komunista, pravdepodobne bol zabitý. V obci Ulič zastrelili taktiež Žida – komunistu a tri ženy, ktoré s ním bývali v dome. V Kolbasove bolo zastrelených 11 židovských navrátilcov z koncentračných táborov (Šmigiel, 2007, s. 217 – 231).
- (13) Na základe dohody medzi predstaviteľmi poľskej vlády a ZSSR mala prebiehať repatriácia osôb, ktoré sa nachádzali na území Poľska pred 1. septembrom 1939 a ktoré sa počas vojny nachádzali vo východnej a centrálnej časti ZSSR. Medzi nimi boli aj desaťtisíce Židov. Len od 8. februára do 31. júla 1946 prišlo na územie Poľska prostredníctvom tejto repatriácie 136 579 Židov. Ich návrat však nebol taký pokojný, ako by si mnohí z nich želali (Adelson, 1993, s. 390 – 397).
- (14) Chodakiewicz, 2008, s. 130.
- (15) Chodakiewicz, 2008, s. 141.
- (16) Šišjaková, 2008, s. 2 – 3.
- (17) Bumová, 2007, s. 18.
- (18) Šišjaková, 2008, s. 2.
- (19) Boli to zákony obmedzujúce počet židovských študentov na vysokých školách a ich šikanovanie či

- vytvorenie oddelených lavíc sektorov, obmedzenia počtu slobodných povolání medzi Židmi, prísnejšie tresty za previnenie sa proti zákonu oproti kresťanom atď. (Tomaszewski, 1993, s. 143).
- (20) Prekerowa, 1993, s. 303.
- (21) Grabski, 2004, s. 31.
- (22) Paczkowski, 2001, s. 197.
- (23) Štátne a samosprávne orgány buď prepúšťali alebo veľmi neochotne prijímali do svojich služieb Židov. Obzvlášť neochotne sa k zamestnaniu Židov stavali štátne inštitúcie, ktoré mali strategický význam, napr. železnice. V mysliach ľudí panoval strach z toho, či sa Židia v prípade vojenského ohrozenia postavia na obranu poľského štátu. Ani v školstve to Židia nemali jednoduché. V 30-tych rokoch sa stávalo, že rodičia, inšpirovaní poľskými nacionalistami, sa dožadovali prepustenia učiteľa židovského pôvodu (Tomaszewski, 1993, s. 169 – 170).
- (24) Adelson, 1993, s. 460.
- (25) Chodakiewicz, 2008, s. 151 – 152.
- (26) Chodakiewicz, 2008, s. 128.
- (27) Priamo náboženskej obci v Nových Zámkoch bol doručený plagát s takýmto štvavým textom: „... Komunisti a Židia pod heslom Za spojenie Slovanov usilujú sa o nadvládu a zotročenie slovanských národov. Vnucujú Slovanom i nám Slovákom boľševické učenie, ktorého pôvodcom je žid Marx... Hor sa do boja proti židobolševizmu!!!“ (Šišjaková, 2009a, s. 42).
- (28) Šišjaková, 2009a, s. 5.
- (29) O týchto vraždách (ako aj o ostatných vraždách v Sninskom okrese) je už známe, že ich zrejme nevykonali tzv. banderovci (príslušníci Ukrajinskej povstaleckej armády), ale pravdepodobne to mala na svedomí neidentifikovateľná ozbrojená skupina z Poľska, ktorá spolupracovala s miestnymi obyvateľmi. Má to dokazovať aj dokument prešovskej Štátnej bezpečnosti z roku 1952, ktorý priamo obviňuje funkcionára ONV v Svine, že stál v pozadí židovských vražd. Údajne mal zvláštny záujem o odstránenie kolbasovských Židov v snahe získať do svojich rúk pílu v Kolbasove. Na tú si zrejme činili nárok Židia v rámci reštitúcie (Šmigel, 2007, s. 229).
- (30) „Obyvateľov topoľčianskeho kraja už dlhšiu dobu pred demonštráciou, zmenivšou sa na pogrom, znepokojovali nepravdivé správy, úmyselne rozširovanými bývalými členmi a funkcionármi HSLS a HG a vlastníkami židovských majetkov, ako aj ostatnými, ktorí si na ne robili nároky, napr. (potenciálni) národní správcovia. Zámerná činnosť týchto má svoj pôvod v pochopiteľnej obave o majetok, ktorý počas predchádzajúceho ľudáckeho režimu nadobudli, resp. chceli teraz nadobudnúť“ (Šišjaková, 2007b, s. 237).
- (31) Postup slovenských vládnych orgánov v otázke reštitúcie židovského majetku bol zdržanlivý aj napriek tomu, že v máji 1945 bol vydaný reštitučný prezidentský dekrét o neplatnosti niektorých majetkovo-právnych konaní z doby neslobody. Slovenské orgány však (ako aj iné nariadenia z Prahy) tento dekrét nerešpektovali. Až v máji 1946 bol vydaný reštitučný zákon, ktorý však spôsobil ďalšie nepokoje voči Židom, keďže zákon vyvolal v ľuďoch pocit, že sa ustupuje židovskému obyvateľstvu na úkor toho slovenského.
- (32) Musiał, 2008.
- (33) Šišjaková, 2009b, s. 9.
- (34) Šišjaková, 2009a, s. 41 – 42.
- (35) To, že pogrom bol spôsobený aj nedostatočným zásobovaním mestského obyvateľstva či preferovaním jednej vrstvy obyvateľstva pred druhou, potvrdzuje skutočnosť, že sa hnev obyvateľstva mesta obrátil aj voči dedinčanom a vedúcim predstaviteľom okresu (Šišjaková, 2007b, s. 237).
- (36) Cichopek, 2000, s. 74.
- (37) Predsa len bol v Poľsku región, v ktorom sa antisemitské výpady vyskytovali iba zriedkavo. Západné územie Poľska, tzv. kraje odzyskané (získané územia), poskytovalo dostatočné možnosti obsadiť obydlia opustené po nútenom odchode početnej nemeckej menšiny vo vyludnených a pomerne málo zničených obciach ako pre Poliakov, tak aj pre Židov. Hoci aj tu sa vyskytovali rôzne prekážky – predovšetkým zo strany miestnych úradov, neochotných napomáhať osídľovaniu územia židovskou menšinou – vďaka podpore zo strany štátnych orgánov sa podarilo

vytvoriť pomerne veľkú oblasť zachránených Židov a repatriantov činiacu asi 30 obcí. Tu dochádzalo k stretom medzi pôvodnými židovskými majiteľmi nehnuteľností a ich novými poľskými vlastníkmi len minimálne, takisto konflikty medzi antikomunistickou opozíciou a Židmi objavovali sa zriedka. V opustených roľníckych hospodárstvach a fabrikách boli pre Židov aj Poliakov tvorené pracovné miesta. V roku 1947 pracovalo už 64 roľníckych hospodárstiev (z toho 36 v prenájme) a sto židovských družstiev (v celom Poľsku ich pracovalo 196) financovaných prostredníctvom Jointu. Možno aj fakt širokého zapojenia židovského obyvateľstva do produktívnej hospodárskej činnosti mal za následok, že Židia tu neboli vnímaní ako tí, ktorí parazitujú na poľskom obyvateľstve, ale ako ľudia snažiaci sa splynúť s väčšinovým obyvateľstvom krajiny. Takisto tu zrejme pôsobil aj fakt, že Poliaci na tomto území si nemohli pamätať kolaboráciu s nepriateľom, tak ako tomu bolo na území pripadnutom v septembri 1939 ZSSR (Cała – Datner-Śpiewak, 1997, s. 170).

- (38) Taktiež sa organizovali ozbrojené sebaobránné výbory na ochranu židovských štvrtí a inštitúcií. (Engel, 1998, p. 35).
- (39) Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 87.
- (40) Masové hnutie nelegálnej emigrácie z Poľska (ale aj celej východnej Európy) mala na starosti Sionistická koordinácia, známa však skôr pod hebrejským názvom „Bricha“ (útek, let). Počas celého obdobia činnosti predstavovala nelegálnu organizáciu, aj keď členmi jej Politického výboru boli predstavitelia všetkých legálnych aj nelegálnych sionistických strán, ktoré boli činné v Poľsku. Operatívny výbor, ktorý tvorilo 11 osôb, bol nezávislý od politických strán. Úzke vedenie Brichy predstavovali 3 – 4 osoby. Prvým centrom koordinačnej činnosti Brichy bolo Vilno (v súčasnosti Vilnius – hlavné mesto Litvy), neskôr centrum konšpiračnej činnosti neustále menilo svoje pôsobisko a prenášalo sa do iných miest – Lublina, Krakova, Łodzi (Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 38 – 39).
- (41) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 39. Cez pasovú hraničnú kontrolu v Devínskej Novej Vsi od roku 1945 do polovice februára 1949 malo prejsť až 150 000 židovských utečencov z Poľska, Maďarska a Rumunska (Baláž, 2010, s. 19).
- (42) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 62.
- (43) Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 48 – 49.
- (44) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 61. V ďalšom dokumente sa môžeme dočítať, že ČSR potrebovala pomoc amerických Židov pri rokovaní o pôžičkách od USA (vyjadrenie ministra Ripku) (Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 39).
- (45) Aleksium-Mądrzak, 1996, s. 48.
- (46) Adelson, 1993, s. 419.
- (47) Jelínek, 2000, s. 80.
- (48) Šišjaková, 2009a, s. 108.
- (49) Medzi tými, ktorí sa rozhodli opustiť túto krajinu v rokoch 1945 – 1946, boli predovšetkým ľudia, ktorí stratili všetkých príbuzných a blízkych v táboroch. Emigrovali do krajín, kde žili ich príbuzní či známi, prípadne odchádzali pre to, aby mohli začať odznovu v krajine, kde ich tak neťažili negatívne spomienky. Túžbu emigrovať prejavili najmä mladí ľudia bez záväzkov, kým tí starší už chceli dožiť v prostredí, ktoré dôverne poznali, kde mali určité zázemie. U týchto ľudí vzbudzoval odchod do nebezpečnej Palestíny mimoriadne obavy (Salner, 2006, s. 122).
- (50) Je to teda v príkrom rozpore s tvrdením J. Jelínka, že Židia na Slovensku sa všemožne snažili odísť z tejto krajiny (pozri Jelínek, 2000, s. 90).
- (51) Úrad, ktorý sídlil v Bratislave, mal na starosti vybavovanie vystahovaleckých pasov, príslušných tranzitných a vstupných víz do Izraela, či pomoc pri vývoze hnutelného majetku, tzv. zvrškov, ktoré sa prepravovali vo veľkých drevených debnách či prepravných kontajneroch (Baláž, 2010, s. 65).
- (52) Singerová, 2006, s. 52.
- (53) K situácii Židov v Maďarsku pozri KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B. 2010. K histórii prejavov antisemitizmu v Maďarsku v povojnovom období (1945-1948). In: *Acta Historica Neosoliensia*, č. 13/2010, s. 111 – 129. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2010.
- (54) Išlo napríklad o výtržnosti v Bratislave v auguste 1948 či slovné útoky na Židov súvisiace

- s predstavou, že v ČSR nebol nastolený komunistický režim, ale „židobofševický“ (Šišjaková, 2007a, s. 110).
- (55) Vďaka týmto rokovaniam emigrovalo z územia Slovenska do Izraela do konca mája 1949 podľa rôznych odhadov 4 000 – 8 900 osôb židovského pôvodu. Cez 2-tisíc Židov emigrovalo do USA, Kanady, Austrálie a na Nový Zéland (Šišjaková, 2007a, s. 111 – 112).
- (56) Salner, 2006, s. 121 – 122.
- (57) Singerová, 2006, s. 53 – 54.
- (58) Išlo o Židov, ktorí si dokázali v obave pred nacistami vybaviť tzv. árijské dokumenty, čiže občiansky preukaz, rodný list, potvrdenie o prihlásení sa k pobytu, pracovnú kartu atď., vďaka ktorým mohli zatajiť svoj židovský pôvod a hlásiť sa k Poliakom.
- (59) Hurwic-Nowakowska, 1996, s. 141.

Literatúra

- ADELSON, Jan. 1993. W Polsce zwanej Ludową. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 387 – 477. ISBN 83-01-11070-8
- ALEKSIMUM-MĄDRZAK, Natalia. 1995. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa : ŻIH, nr. 3, 4/95-2/96.
- BALÁŽ, Anton. 2010. *Transporty nádeje*. Bratislava : Marenčin PT, 2010. 230 s. ISBN 978-80-8114-034-1
- BULÍNOVÁ, Marie – DUFEK, Jiří – KAPLÁN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír. 1993. *Československo a Izrael 1945-1956*. [Dokumenty]. Praha : Ústav pro soudobé dějiny v AV ČR, 1993. 399 s. ISBN 808-52701-2-9
- BUMOVÁ, Ivana. 2007. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946). In: *Pamäť národa*. Bratislava : ÚPN, roč. III., 2007, č. 3, s. 14 – 29.
- CAŁA, Anna – DATNER-ŚPIEWAK, Hana. 1997. *Dzieje Żydów w Polsce 1944 – 1968*. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 1997. 312 s. ISBN 83-85888-38-1
- CICHOPEK, Anna. 2000. *Pogrom Żydów w Krakowie. 11 sierpnia 1945 r.* Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 2000. 269 s. ISBN 83-85888-27-6
- ENGEL, Daniel. 1998. Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946. In: *Yad Vashem Studies Vol. XXVI*, Jerusalem 1998, pp. 43 – 85.
- GRABSKI, Andrzej. 2004. *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944 – 1949)*. Warszawa : Trio, 2004. 371 s. ISBN 83-88542-87-7
- GROSS, Jan Tomasz. 2008. *Strach: antisemitism w Polsce tuż po wojnie (historia moralnej zapaści)*. Kraków : Wydawnictwo Znak, 2008. 343 s. ISBN 978-83-240-0876-6
- HURWIC-NOWAKOWSKA, Irena. 1996. *Żydzi Polscy (1947-1950). Analiza więzy społecznej ludności żydowskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 1996. 186 s. ISBN 83-86166-58-4
- CHODAKIEWICZ, Marek Jan. 2008. *Po zagładzie (Stosunki polsko-żydowskie 1944-1947)*. Warszawa : Instytut pamięci narodowej, 2008. 251 s. ISBN 978-83-60464-64-9
- JELÍNEK, Yeshayahu Andrej. 2000. Židia na Slovensku 1945-1949. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí* (II. časť). Bratislava : Acta Judaica Slovaca, 2000, s. 79 – 96. ISBN 80-8060-024-4
- MUSIAŁ, Bogdan. 2008. *Majątek Żydów – grabież po wojnie*. Dostupné na: <http://7dni.wordpress.com/2008/01/23/majatek-zydow-grabiez-po-wojnie/> [2013-02-16]
- PACZKOWSKI, Andrzej. 2001. Żydzi w UB : Próba werifikacji stereotypu. In: *Komunizm, ideologia, system, ludzie*. [Red. Tomasz Szarota]. Warszawa : Neriton, 2001, s. 192 – 204. ISBN 978-83-86842-87-2
- PREKEROWA, Teresa. 1993. Wojna i okupacja. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 273 – 383.
- SALNER, Peter. 2009. Židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In: *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce (Od osvobození k nové totalitě)*. Praha : Židovské múzeum, 2009, s. 119 – 131. ISBN 978-80-86889-90-0

- SALNER, Peter. 2006. Zmeny hodnotových orientácií Židov na Slovensku po roku 1945 (Na príklade emigrácie do Izraela v štyridsiatich, resp. šesťdesiatich rokoch). In: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Ústav etnológie, 2006, s. 119 – 136. ISBN 80997-33-X
- SINGEROVÁ, Silvia. 2006. Obraz povojnovej reality Židov v slovenskej spoločnosti z hľadiska identity (Na príklade Košíc). In: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Ústav etnológie, 2006, s. 51 – 66. ISBN 80997-33-X
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2009a. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. [Dizertačná práca]. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2009. 129 s.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2009b. Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku (1945 – 1948). In: *Forum historiae*, roč. 3, 2009, č. 1. ISSN 1337-6881
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2008. *K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Dostupné na: <http://sk.holokaust.sk/wp-content/sisjakova2.doc> [2013-02-16]
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2007a. Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945 – 1948. In: *Mladá veda 2007 : Zborník vedeckých štúdií doktorandov FHV UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 223 – 235. ISBN 978-80-8083-493-7
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2007b. Prípady Topoľčany – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov. In: *Acta historica Neosoliensia*, č. 10/2007. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 232 – 240. ISSN 1336-9148
- ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav. 2010. Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte 2. svetovej vojny (Na pozadí percepcie a názorov). In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov : Universum, 2010, s. 50 – 65. ISBN 978-80-89046-64-5
- ŠMIGEL, Michal. 2007. Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 : Kolbasovská tragédia. In: *Acta historica Neosoliensia*, č. 10/2007. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 217 – 231. ISSN 1336-9148
- TOMASZEWSKI, Jan. 1993. Niepodległa Rzeczpospolita. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 143 – 269.

Summary

A small proportion of Jews in Poland and Slovakia who survived the Holocaust was exposed to the opposition of the population remaining after the arriving to their home-town and village.

In Poland there has had a place numerous pogroms, attacks of various armed gangs, collaborated with the communists and armed assaults with economic overtones. Most anti-semitic manifestations in Slovakia amounted to personal skirmishes, riots in pubs and public places, street fights, threats, slogan painting on the walls and buildings and putting up posters or anti-Jewish demonstrations. The brutal anti-Jewish manifestations in Poland has left many casualties – in estimation there have been killed 300 – 1 500 people, while in Slovakia it's known only about 16 murders of Jews. The main cause of the anti-Semitism in Poland was the collaboration with the communist regime raised by the Soviet Union. Other reasons to hate the Jewish people were some difficult financial situation of Jewish property taken during the German occupation, complex economic and political situation in the country of the remains of war-time anti-Semitism. The same reasons have resulted in the anti-Jewish sentiments in Slovakia, however, the most important it looks to be the unresolved restitution of Jewish property. The people who have acquired that property during the war or shortly after the war didn't want to give it up. The Jewish population in Poland responded to anti-Semitism by assimilation, or leaving the country.

CHARAKTER A ZÁKLADNÉ PROBLÉMY VZDELÁVACIEHO PROCESU NA UKRAJINSKÝCH NÁRODNOSTNÝCH ŠKOLÁCH V ROKOCH 1945 – 1949*

THE NATURE AND THE FUNDAMENTAL PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINIAN NATIONAL SCHOOLS IN THE YEARS 1945 – 1949

Anna Virostková

Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

2.1.9 slovenské dejiny, 3. rok štúdia, interná forma štúdia

virostkova@saske.sk

Školiteľ: **PaedDr. Marián Gajdoš, CSc. (gajdosm@saske.sk)**

Kľúčové slová

ukrajinské národnostné školstvo, školské budovy, učitelia, učebnice, učebné pomôcky

Key words

ukrainian national education, school buildings, teachers, textbooks, teaching tools

Školstvo na severovýchodnom Slovensku sa po roku 1945 nachádzalo v zložitej situácii. Osobitne ukrajinské národnostné školstvo (1) po druhej svetovej vojne zápasilo s mnohými problémami, najmä materiálneho, organizačného, odborného-pedagogického, ale aj personálneho charakteru. Uvedené problémy boli o. i. podmienené zaostalosťou severovýchodného Slovenska, ktoré charakterizovala nerozvinutá priemyselná výroba a nevyspelé poľnohospodárstvo. (2) Situáciu umocňovalo, že v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska celá oblasť bola mimoriadne ťažko postihnutá vojnou. (3) Táto situácia sa odrážala aj v spôsobe myslenia obyvateľov tejto oblasti a v ich vzťahu k školstvu a vzdelávaniu detí vôbec. (4)

Začiatky vyučovania v povojnových rokoch boli veľmi zložité. Prioritnou úlohou obcí na severovýchodnom Slovensku po prechode frontu a v prvých povojnových rokoch bola likvidácia vojnových škôd. (5) Napr. v okrese Svidník bolo po vojne z 50 obcí zničených 31 a ostatné boli poškodené (6). Čo sa týka škôl, zo 48 škôl v okrese bolo vojnou zničených sedem škôl, sčasti bolo zničených 38 a len dve ostali vojnovými udalosťami neporušené. Podobne to bolo aj v okrese Medzilaborce, kde zo 48 obcí okresu bolo deväť obcí úplne zničených a ostatné boli poškodené. (7) Zo všetkých 48 škôl okresu bolo 16 škôl zničených, 28 poškodených, v dvoch školách sa síce vyučovalo, ale bez zariadenia a iba v dvoch školách sa začalo vyučovať. (8) Školské budovy v obvode ukrajinského školského inšpektorátu v Stropkove boli vojnovými udalosťami na 95 % úplne poškodené (napr. Bžany, Dobroslava, Dlhoňa, Šemetkovce, Vyšný Orlík, Belejovce, Brusnica, Kolbovce, Piskorovce, Pucák (terajšia Korunková), Tokajík, Gribov a Kapišová) (9), ich inventár bol na 30 až 50 % úplne zničený. Autobusová doprava fungovala iba do sídiel 14 škôl s 30 triedami. Návšteva ostatných škôl bola možná iba pešo alebo povozom. Celý terén bol kopcovitý a zamínovaný v katastri obcí Kapišová, Nižná Písaná, Dobroslava, Nižný Komárnik. (10) Podobne to bolo i v sninskom okrese, kde sa začiatkom roka 1946 mohlo vyučovať iba v 20 % škôl. (11)

V školskom roku 1947/48 na území severovýchodného Slovenska chýbalo ešte 34 škôl. (12) Na ich výstavbu, resp. rekonštrukciu chýbal základný stavebný materiál, vrátane krytiny, skla a ďalších komodít. Napriek tomu občania pre potreby škôl a vyučovania uvoľňovali domy a fary. Treba si uvedomiť, že tieto prenajaté súkromné objekty nevyhovovali podmienkam na vyučovanie. Problémy nastali najmä v zimnom období, okrem iného aj pre nedostatok dreva na kúrenie. (13) V niektorých obciach, aj keď sa po vojne začalo s vyučovaním, sa objavovali rôzne ďalšie problémy. Napr. pre meškajúce rekonštrukčné práce neboli do prevádzky odovzdané školské budovy, v Národnej škole v Matysovej (14) a v Štátnej meštianskej škole vo Svidníku (15), inde boli školy zatvorené z dôvodu chrípkovej epidémie, napr. v Ruskej štátnej meštianskej škole vo Svidníku a pod. (16)

Vnútorne zariadenie škôl i tried nevyhovovalo hygienickým predpisom. Na opravu vojnou zničených zariadení museli byť vynaložené značné finančné a materiálne prostriedky, ktoré sa v prevažnej miere uhrádzali zo štátu. Napr. len v okrese Medzilaborce podľa odhadov ukrajinského školského inšpektora bola hodnota zničených škôl vyčíslená na 988 549 Kčs. (17) Celková škoda spôsobená vojnovými udalosťami na školách všetkých druhov bola vo výške 500 525 211 Kčs. V Československej republike (ČSR) bolo úplne zničených alebo poškodených 82 budov detských opatrovní, 2 973 ľudových škôl, 170 meštianskych škôl, 73 gymnázií a učiteľských akadémií, 74 odborných škôl, 49 vysokých škôl. Spolu bolo treba opraviť alebo postaviť 3 421 budov. Rozsah celkových škôd spôsobených vojnou prevyšoval sumu vynaloženú na tieto druhy škôl v dobe ich najintenzívnejšieho budovania. (18) Do konca roka 1948 bola vykonaná oprava na 2 491 školských budovách, nákladom 253 532 670 Kčs. (19) Z **Úradu spojených národov pre pomoc a obnovu** (UNRRA) bolo rozhodnuté prideliť finančné prostriedky v celkovej výške päť miliónov Kčs na stavbu školských budov. (20) Prvá pomoc oblastiam na severovýchodnom Slovensku bola poskytnutá už v rokoch 1946 – 1948, keď sa pristúpilo k výstavbe provizórnych drevených domov, životnosť ktorých bola desať rokov. Pri ich výstavbe a pri oprave poškodených školských budov aktívne pomáhali obyvatelia obcí spolu s učiteľmi. Medzi ľuďmi sa prejavovala súdržnosť a spolupatričnosť.

Problémom škôl bolo vnútorné zariadenie školských budov, napr. nábytok, lavice, stoličky, atď. **Referát ukrajinských škôl** sa snažil vyriešiť tento problém, napr. uskutočnil objednávku vo firme v Sabinove na vyhotovenie školského zariadenia pre 153 vojnou zničených a poškodených ukrajinských škôl na východnom Slovensku. (21) Ešte aj v roku 1949 existovali školy, ktoré neboli zariadené a v mnohých školách chýbali školské lavice, stoličky atď. Malo to nepriaznivé následky i na zdravotný vývin detí, ktoré trpeli napr. problémami chrbtice a pod. (22) Veľká pomoc pri budovaní škôl prichádzala nielen od štátu, z okolitých obcí, od učiteľov či prostého ľudu, ale aj zo zahraničia. (23)

Problémy v školstve sa netýkali len obnovy a výstavby budov, ale aj v personálnych otázkach, konkrétne nedostatku kvalifikovaných učiteľov. Preto po oslobodení bola štátna správa v záujme fungovania škôl nútená využívať aj služby nekvalifikovaných učiteľov. Napr. v okrese Snina po roku 1945 bol nedostatok učiteľov a ani ich kvalifikačná štruktúra nebola vyhovujúca. V materských školách boli dve kvalifikované učiteľky, trinásť nekvalifikovaných učiteľov a jedna učiteľka chýbala. V národných školách bolo 44 kvalifikovaných učiteľiek, 60 nekvalifikovaných a chýbalo desať učiteľov. V stredných školách bolo 45 učiteľov kvalifikovaných, tri nekvalifikované, chýbalo 23 učiteľov. Až v roku 1948 došlo k rozsiahlym úpravám, ktoré znamenali pozitívne personálne zmeny hlavne v národnom školstve na Slovensku. (24)

Vzdelanostná úroveň obyvateľstva závisela nielen od školskej sústavy, ale predovšetkým od kvalifikácie učiteľov, ktorí zabezpečovali vyučovací proces. (25) Učitelia ukrajinských národnostných škôl na Slovensku získavali vzdelanie od roku 1895 v cirkevnej gréckokatolíckej učiteľskej akadémii v Prešove. Tento učiteľský ústav bol jedinou kultúrnou a vzdelávacou inštitúciou v najťažších časoch národnostného útlaku. Najmä po roku 1918 **Ruský učiteľský ústav** v Prešove pripravil mnoho významných kultúrnych pracovníkov, ktorí následne vychovávali a vzdelávali ukrajinskú mládež. (26) Na základe školského zákona z 21. apríla 1948 (č. 95/1948 Zb.) sa zavádzalo vysokoškolské vzdelávanie učiteľov (vytvárali sa pedagogické fakulty), čo v praxi znamenalo, že sa rušili učiteľské ústavy (akadémie), respektíve sa spájali s gymnáziami. Prezident republiky vydal 27. októbra 1945 dekrét o pedagogických fakultách, ktorý bol 9. apríla 1946 novelizovaný. (27) **Pedagogická fakulta Slovenskej univerzity v Bratislave** sa zriadila výnosom MŠO zo dňa 4. septembra 1946 č. A-185.108/46-V/8 a na základe zákona č. 100/1946 Zb. v roku 1948 bola v Prešove zriadená pobočka Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity, kde sa učitelia mali možnosť vzdelávať a získavať potrebnú kvalifikáciu pre ukrajinské národnostné školy. (28)

Nedostatok kvalifikovaných učiteľov spôsobilo viacero faktorov. Jedným z nich bola i zlá povojnová situácia, ktorá sa prenášala na žiakov, a učiteľ musel preukázať zvýšený pracovný výkon. K riadnemu plneniu učiteľských povinností bolo potrebné aj samovzdelávanie a kultúrny kontakt s okolím. Pri školskej práci a pri vykonávaní povinných skúšok si musel učiteľ zadovážiť knihy a pomôcky z vlastných prostriedkov. Mnohí učitelia okrem vyučovania vykonávali viaceré funkcie,

napr. boli zároveň riaditeľmi, osvetovými referentmi, obecnými knihovníkmi, kronikármi atď. Pracovné podmienky učiteľov boli neprimerané. Nevyhovujúce materiálne, hygienické, finančné podmienky nútili pedagógov opúšťať toto povolanie a venovať sa lepšie plateným zamestnaniam. Ďalší faktor, ktorý spôsobil nedostatok učiteľov, bol odchod niektorých učiteľov do slovenských škôl za účelom vyučovania ruštiny. Na meštianskych školách bol stav učiteľov nevyhovujúci, a tak boli školy nútené navzájom si vypomáhať. Po roku 1945 vzniklo veľa škôl, ale kvalifikovaných učiteľov, ktorí absolvovali učiteľský seminár v Prešove ako jediný na východnom Slovensku, bolo veľmi málo. Na ukrajinských národnostných školách po roku 1945 chýbalo asi dvesto učiteľov. (29) V školskom roku 1946/47 pôsobili na uvedených školách 451 učiteľov, z toho 187 žien, t. j. 41,5 %. Na jedného učiteľa pripadalo 1,3 triedy a 47 žiakov. (30) Spôsobilosť vyučovať malo len 283 učiteľov ľudových škôl a štyria na meštianskych školách. Nekvalifikovanosť učiteľov v povojnovom období sa znižovala vysielaním študentov na štúdiá do ZSSR, kde sa pripravovali pre potreby ukrajinských národnostných škôl. (31) Bolo by mylné domnievať sa, že táto nekvalifikovanosť bola charakteristická len pre školy s vyučovacím jazykom ruským. Bol to stav celoslovenský, aj keď sa na školách s vyučovacím jazykom slovenským neprejavoval tak výrazne.

Skutočný nedostatok kvalifikovaných učiteľov na školách všetkých stupňov v kraji nútil školské orgány riešiť túto situáciu. Z počtu asi deväťsto učiteľov pôsobiacich na školách druhého stupňa (t. j. meštianske školy, ktoré boli na základe školského zákona z roku 1948 premenené na stredné školy) bolo osemsto nekvalifikovaných a bez odbornej skúšky, dokonca niektorí riaditelia uvedených škôl nemali ani skúšku dospelosti z učiteľského ústavu. Na školách tretieho stupňa (t. j. povinné školy – základné odborné školy a výberové školy – odborné a vyššie stredné školy) z počtu asi 230 učiteľov bolo nekvalifikovaných asi 150, medzi ktorými vyučovali asi desiatí maturanti gymnázií. Z uvedeného počtu asi 219 učiteľov pôsobilo na školách druhého stupňa, z nich 190 bolo nekvalifikovaných a na týchto školách bolo aj veľa učiteľov bez maturity. (32) Komunistický režim, aj napriek nedostatku odborníkov, vytlačil inteligenciu z verejných funkcií. Na jej miesta dosadzoval robotnícke kádre. Jedným z často používaných represívnych opatrení voči učiteľom bolo ich preraďovanie do výroby. V zmysle ustanovenia 41 vládneho nariadenia zo 14. decembra 1948 o znížení počtu štátnych a verejných zamestnancov a o ich preraďení do výroby bol postihnutý značný počet učiteľov. Ich preraďovanie do výroby dosiahlo už v roku 1949 znateľný rozsah. Skutočnú podobu premiestňovania učiteľov do výroby ukázala situácia v kraji Prešov na začiatku päťdesiatych rokov. (33)

Nemenej dôležitým problémom národnostných škôl bol i nedostatok učebníc a učebných pomôcok. Ideové zameranie výchovy na všetkých druhoch a stupňoch ukrajinských škôl bolo rovnaké ako na slovenských školách. Vyučovanie prebiehalo podľa učebného plánu z roku 1948. V zmysle **Košického vládneho programu** bola jeho súčasťou povinná výučba ruského jazyka. (34) Významnou a veľmi naliehavou úlohou v tejto oblasti bolo vydávanie učebníc pre potreby škôl s ruským, neskôr ukrajinským vyučovacím jazykom. V rokoch 1945 – 1950 vydávanie učebníc pre ukrajinské školy zabezpečoval **Referát ukrajinských škôl (RUŠ)** pri Povereníctve školstva, ktorý túto činnosť potom preniesol na Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave. (35) Na ukrajinských národných školách sa vyučovalo z učebníc od autorov Vancu a Rudého – *Novyj bukvarj* v ruskom jazyku a Lichvára – *Naša rečj*, ktorá bola taktiež v ruskom jazyku. Na gymnáziách sa používala učebnica od Gojdiča – *Chrestomatia*, napísaná v ruskom jazyku. Učebnice slovenského jazyka a učebnice ostatných predmetov sa na ukrajinských školách používali od slovenských autorov. Okrem schválených učebníc sa používali ako učebné pomôcky i ruské učebnice. (36) Keďže Štátny pedagogický ústav v Bratislave v tom čase nemohol zaobstarať učebnice pre ukrajinské národnostné školy, dohodli sa predstavitelia RUŠ, že doposiaľ vydané vhodné učebnice pre slovenské školy budú prekladané do ukrajinčiny. Kým neboli dokončené preklady, tak sa používali na všetkých školách zodpovedajúce sovietske učebnice, ktoré slúžili ako učebné pomôcky pre učiteľov a žiakov. (37) Predstavitelia RUŠ a UNRP mali záujem, aby sa na ukrajinských národnostných školách vyučovalo podľa jednotných učebníc. V marci 1946 RUŠ pri PŠO požiadal Ivana Paňkevycha, docenta Karlovej univerzity, o napísanie učebnice ukrajinčiny pod názvom *Korotki pravyla ukrajinskoho pravopysu dla vžytku Prjašivščyny*. (38) V komisii pre zostavovanie učebníc pre ukrajinské školy na

severovýchodnom Slovensku pracoval od 5. júla do 10. augusta 1947 i Jevgenij Nedzeľskij, ktorý učil na Štátnom reálnom gymnáziu v Prahe a patrila k významným odborníkom karpatoruských dejín a literatúry. (39) 29. apríla 1949 UNRP dostala na schválenie učebné osnovy pre ľudové školy s ruským vyučovacím jazykom z **Povereníctva školstva vied a umení** (PŠVU). Prerokovaním týchto učebných osnov sa zaoberalo prezídium UNRP na svojom zasadnutí 8. mája 1949. (40)

Podobne ako ukrajinské školy na Slovensku, aj knižnice zápasili s problémami. Podľa príkazu okresných národných výborov (ONV) mali vedúci obvodných úradov miestnych národných výborov (MNV) v jednotlivých okresoch severovýchodného Slovenska vstúpiť do kontaktu s miestnymi osvetovými radami za účelom založenia obecných knižníc a ich postupného vybavovania potrebnou ruskou či ukrajinskou literatúrou. Tým sa mala zvýšiť kultúrna úroveň ukrajinského obyvateľstva. (41) Úsilím UNRP vznikla prvá ruská kníhtlačiareň **Prjaševščiny**. Dňa 1. januára 1948 bolo otvorené veľké kníhkupectvo s ruskou a ukrajinskou literatúrou, ktoré bolo určené najmä pre obyvateľov severovýchodného Slovenska. Situácia sa po oslobodení zlepšila, pretože dovtedy v ľudových knižniciach absentovala akákoľvek ruská a ukrajinská literatúra. (42) Pri UNRP bola organizovaná osvetová rada, ktorá si vytýčila za cieľ okrem iného aj vydávanie vhodných brožúr pre ukrajinské obyvateľstvo. Jej cieľom bolo vydať niekoľko učebníc z odboru zdravotníctva, pretože takáto literatúra v ruskom jazyku neexistovala. Ministerstvo zdravotníctva prispelo sumou päťdesiat tisíc Kčs. Podobne to bolo aj v odbore pôdohospodárstva, kde si dala za cieľ vydať niekoľko populárnych brožúr pre východoslovenských roľníkov. (43) Minister Ďuriš daroval finančné prostriedky v celkovej výške tristo tisíc Kčs. (44)

Aj napriek viacerým problémom, s ktorými zápasilo ukrajinské národnostné školstvo, treba vyzdvihnúť mimoškolskú aktivitu žiakov. Študenti z ukrajinských národnostných škôl sa snažili reprezentovať svoje školy na rôznych kultúrnych vystúpeniach. Takmer pri každej škole vznikali krúžky – spevácky, recitačný, tanečný, jazykový atď. (45)

Nedostatok škôl, učebníc, učebných pomôcok, učiteľov a zlé sociálne postavenie žiakov i učiteľov zapríčinili, že značná časť ukrajinského obyvateľstva bola negramotná. Predchádzajúci režim zanechal ukrajinské národnostné školy na Slovensku vo veľmi zlom stave. V okrese Snina bolo negramotných takmer 40 % obyvateľov (46) a v okrese Svidník až 70 %. (47) Veľký podiel na negramotnosti mala aj nepravidelná školská dochádzka, ktorú v povojnovom období charakterizovala vysoká absencia. Ako najčastejšie dôvody boli pritom uvádzané nedostatok obuvi, šatstva, nefungujúca doprava, ako aj skutočnosť, že rodičia využívali deti doma na rôzne práce, napr. v poľnohospodárstve. Samozrejme, vyskytovali sa aj prípady, že deti do školy nechodili pre nedbanlivosť rodičov. Boli prípady, keď žiak opakovane tu istú triedu po štvrtýkrát, a tak ukončil povinnú školskú dochádzku v piatom ročníku. Na školských inšpektorátoch sa dokonca vyskytovali žiadosti rodičov, v ktorých títo požadovali oslobodiť svoje deti od povinnej školskej dochádzky. V súlade so zákonom o povinnej školskej dochádzke boli uvedené žiadosti zamietané ako neodôvodnené a príslušní školskí pracovníci sa snažili vysvetľovať rodičom, že len dosiahnutím vzdelania si môžu deti zabezpečiť lepšiu budúcnosť. (48)

V prvých povojnových rokoch bola vyučovacím jazykom na ukrajinských školách väčšinou ruština alebo tzv. jazyčie, takže ukrajinskými boli tieto školy iba svojím názvom. (49) Najväčšou prekážkou konsolidácie ukrajinského národnostného školstva boli neujasnené otázky a spory ohľadom vyučovacieho jazyka. V tejto otázke sa členovia RUŠ dňa 9. augusta 1945 obrátili listom na UNRP, v ktorom formulovali svoje stanovisko. Podľa zámerov koncipovaných v liste, na národných školách sa mal ukrajinský jazyk vyučovať od tretieho ročníka v rovnakom rozsahu ako ruština. Na meštianskych školách sa mala ukrajinčina učiť v polovičnom pomere k počtu hodín ruského vyučovacieho jazyka a na gymnáziách, dočasne od tretieho ročníka, súbežne s ruštinou. Predpokladalo sa, že uvedené provizorium sa zmení v školskom roku 1948/49 prechodom na ukrajinský vyučovacím jazyk. V ostatných stredných a odborných školách s ruským vyučovacím jazykom sa ukrajinčina mala učiť v rozsahu stanovenom pre vyučovacím jazyk. (50) Predstavitelia UNRP i RUŠ sa zhodli, že vyučovanie na školách všetkých typov bude prebiehať rozdielne, teda v ruskom i ukrajinskom jazyku. (51) V roku 1946 bola zavedená ruština ako prvý povinný cudzí jazyk a v roku 1948 dostali školy učebné osnovy pre ruský jazyk. Na pedagogických gymnáziách s vyučovacím

jazykom ruským sa postupne zaviedol ukrajinský jazyk v počte troch hodín týždenne. Na meštianskych školách sa tento jazyk zavádzal na úkor záujmových krúžkov. (52)

Situáciu komplikovali aj pretrvávajúce nejasnosti vo vzťahu k národnej a jazykovej orientácii. Podľa vyjadrení predstaviteľov UNRP malo len od rodičov závisieť, k akej národnosti sa budú hlásiť a aký vyučovací jazyk vyberú pre svoje deti. Obyvatelia viacerých obcí sa totiž po vojne dali presvedčiť a súhlasili s ruskou školou, no neskôr sa stále častejšie domáhali jej zmeny, najmä po prvých náznakoch ukrajinizácie školstva. (53) V rokoch 1946 až 1949 prišlo na PŠVU zo severovýchodných obcí niekoľko žiadostí o čiastočnú alebo úplnú zmenu vyučovacieho jazyka ruského na slovenský. (54) Dôvody na zmenu nespočívali len v obavách z nej, ale hlavne v nedostatočnej vybavenosti škôl učebnicami, učebnými pomôckami i nekvalifikovanými učiteľmi. Tieto činitele vyvolali oprávnené znepokojenie u rodičov, či ich deti získajú dostatočné vedomosti. Predstavitelia PŠO a UNRP sa zhodli, že k vyriešeniu postojov v tejto otázke napomôžu komisionálne zápisy žiakov do škôl. Zápisy sa uskutočnili v roku 1945 v obvodoch školských inšpektorátov Bardejov, Humenné, Kežmarok, Poprad, Prešov, Sabinov, Snina, Stropkov a Spišská Nová Ves. Ich priebeh bol pokojný a do značnej miery upokojil situáciu, ktorá vznikla krátko po oslobodení v súvislosti so zmenou škôl na ukrajinské. Zápisy sa uskutočnili pod dohľadom zástupcov oboch národností, delegovaných poverenctvom a RUŠ, aby sa spravodlivo vyriešili nielen kultúrne potreby Slovákov, ale aj Ukrajincov žijúcich na Slovensku. Poverenctvo s ukrajinským referátom malo rozhodovať o charaktere školy, jej pobočiek či počte tried až na základe výsledkov týchto zápisov. (55)

Uvedenej problematike venoval pozornosť aj **Politický sekretariát ÚV KSS**, ktorý vo februári 1949 schválil zásady, podľa ktorých sa v obciach, v ktorých občania žiadali o zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský, mali uskutočniť komisionálne zápisy. Tie však v mnohých prípadoch sprevádzala agitácia, podľa ktorej tí rodičia, ktorí zapíšu svoje dieťa do ruskej školy, budú nútení optovať do ZSSR. V tom čase však už dochádzali zo ZSSR správy optantov o ich ťažkom materiálnom postavení, čo, samozrejme, nachádzalo odozvu a živnú pôdu aj pre šírenie poplašných správ. (56) Po oslobodení bolo niekoľko prípadov v sabinovskom, stropkovskom, giraltovskom, bardejovskom okrese, ale aj v iných okresoch na severovýchodnom Slovensku, kde občania z neinformovanosti po oslobodení súhlasili, aby ich deti navštevovali ruskú školu. (57) L. Novomeský po dohovore s ministrom vnútra navrhol nariadiť v júni 1948 uskutočnenie slobodných zápisov do škôl. (58)

Komisionálne zápisy sa uskutočnili v dňoch 1. – 2. júna 1949 za prítomnosti zástupcov oboch národností asi v sedemdesiatich obciach. (59) Pôvodne sa zápisy mali uskutočniť len v tých obciach, v ktorých boli školy s vyučovacím jazykom ruským a slovenským. Avšak napokon sa vykonali aj v obciach s výlučne ukrajinskými školami. V priebehu zápisov v obciach na severovýchodnom Slovensku bola neznámymi ľuďmi robená propaganda, že tí, ktorí dajú deti zapísať do ruskej školy, budú odtransportovaní do ZSSR. Takéto prípady sa vyskytli napr. v Porači pri Rudňanoch, v Nižných a Vyšných Repašoch, v Toryskách a Olšavici. Uvedená skutočnosť vyvolala medzi ukrajinským obyvateľstvom značné rozhorčenie. (60) Agitácia proti ruským školám sa šírila aj v obciach Matiaška, Štefurov, Sabinov (61), v obci Zavadka v okrese Spišská Nová Ves (62), v obci Jakubany. (63)

V zmysle pokynov PŠVU z 20. mája 1949 rozhodnutie o zápise žiakov do škôl so slovenským alebo ruským vyučovacím jazykom bolo plne v kompetencii rodičov a príslušné školské orgány ich stanovisko mali rešpektovať. (64) Na základe nariadenia PŠVU sa v školskom roku 1949/50 mali žiaci školy nižšie organizovanej preradiť do školy vyššie organizovanej, ak takáto škola bola v obci zriadená. Pre vysvetlenie – v obci boli školy nižšie organizované s ruským vyučovacím jazykom s nedostatočným počtom žiakov a vyššie organizované so slovenským vyučovacím jazykom s plným počtom žiakov. Umelo udržiavané školy nižšie organizované s nedostatočným počtom žiakov mali splynúť so školami aj rovnakého organizačného stupňa, ale s väčším počtom žiakov a takto mali tvoriť jednu školu podľa možnosti vyššie organizovanú. (65) Dňa 26. septembra 1949 sa v Prešove zišla komisia, ktorá mala vyšetriť pomery v obciach, v ktorých bola podľa výsledkov zápisov prevedená zmena vyučovacieho jazyka. Komisia dospela k záveru, že pôjde len do tých obcí, v ktorých občania prejavili nespokojnosť s ukrajinskou školou. Išlo o tieto obce: Ublá, Vyšná Olšava a Tichý Potok, v ktorých delegácie na mieste s predstaviteľmi obcí a rodičmi školopovinných detí prerokovali otázku vyučovacieho jazyka. Vo Vyšnej Olšave komisia diskutovala len s riaditeľom ukrajinskej národnej

školy. Z pohovorov s obyvateľmi obcí Štefurov, Valkovce, Ubl'a a Tichý Potok vyplynula ich žiadosť o slovenské školy. Čoraz častejšie dôvody, pre ktoré sa žiadala zmena jazyka, boli tie, že národnosť obyvateľov bola slovenská, ruskému jazyku nerozumeli a navyše svoje žiadosti argumentovali aj tým, že v týchto obciach bola v období slovenského štátu slovenská škola. (66) V dňoch 27. – 28. septembra 1949 boli navštívené ďalšie obce: Valkovce, Štefurov, Vyšná Olšava, Ubl'a, Tichý Potok, Sabinov, Hradisko, Kremná a mestá Humenné a Stará Ľubovňa. Po rozhovoroch s miestnym obyvateľstvom, vedúcimi pracovníkmi a rodičmi školopovinných detí komisia rozhodla, že v obciach s ukrajinskými školami – Štefurov a Valkovce – budú zriadené slovenské národné školy. V Národnej škole v Ubl'i s ruským vyučovacím jazykom sa mala zriadiť slovenská pobočka, vo Vyšnej Olšave, Hradisku, Kremnej a v Tichom Potoku sa mali ponechať národné školy s ruským vyučovacím jazykom. V Humennom a v Sabinove boli ponechané aj naďalej prvé ročníky ukrajinských stredných škôl vzhľadom na to, že v nich boli zapísaní žiaci z obcí patriacich do ukrajinských obvodov. Podľa rozhodnutia rodičov sa v budúcnosti zápis do prvého ročníka už nemal konať. (67)

Počet ukrajinských škôl na severovýchodnom Slovensku po oslobodení ČSR narastal rýchlym tempom. Kým v období slovenského štátu mali rusínske deti k dispozícii jednu materskú školu, ruské gymnázium a učiteľskú akadémiu v Prešove, k 31. decembru 1945 RUS správal tri materské školy, 277 ľudových škôl, 14 meštianskych škôl a gymnázia v Prešove a v Humennom. V školskom roku 1947/48 mali možnosť vzdelávať sa v 11 materských, 272 ľudových a 25 meštianskych školách. (68) V rámci povojnovej eufórie však došlo aj k chybám a problémom, ktoré sa prejavili o. i. v nespokojnosti s týmito školami. V roku 1949 prichádzali na PŠVU nové žiadosti, v ktorých rodičia písomne žiadali zmeniť vyučovací jazyk ruský na slovenský. Išlo o obce Mlynárovce, Kolbasov, Ruský Potok, Lodomirov, Inovec, Uličské Krivé, Stročín, Podhorod', v ktorých bola prevedená zmena jazyka na slovenský. Vyskytli sa prípady, napr. v obciach Ulič a Ubl'a, keď národné výbory pozostávajúce zo zástupcov Ukrajincov žiadali zrušiť slovenské školy aj v tom prípade, ak rodičia žiadali slovenské školy. Zaujímavým bolo, že v uvedených obciach bolo niekoľko štátnych zamestnancov, ktorých deti napriek všetkému navštevovali slovenské školy, aj keď oni žiadali ruské školy, ale deti do nich neposielali. (69) Na základe správ, ktoré podávali jednotlivé školské inšpektoráty, sa komisionálne zápisy uskutočnili asi v 105 obciach, prevažne v národných školách. Odhadujeme, že na základe výsledkov komisionálnych zápisov bolo v roku 1949 zrušených asi dvadsať ukrajinských škôl a 48 škôl bolo premenených na školy slovenské (70), napr. v Národnej škole s vyučovacím jazykom ruským v Malom Lipníku, dňa 20. mája 1949 sa Kremnej pozmenil vyučovací jazyk ruský na jazyk slovenský a podobne to bolo aj v iných obciach. (71)

Všetky uvedené problémy, s ktorými bojovalo ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1949, spôsobovali v neskoršom období rast nedôvery voči ukrajinským školám a viedli k tomu, že stúpala aj počet žiadateľov o opätovnú zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský. Okrem problémov týkajúcich sa učebníc, učebných pomôcok, školských budov, kvalifikovanosti učiteľov, výberu vyučovacieho jazyka pretrvávali otázky, ktoré mali vplyv na jeho vývoj (nízke národné povedomie, neujasnená národná identita atď.). V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že v tom čase povedomie ukrajinskej národnostnej príslušnosti na severovýchodnom Slovensku absentovalo. O obyvateľoch sa síce hovorilo ako o Ukrajincoch, v školách sa však vyučovalo po rusky, medzi inteligenciou prevažovala ruská orientácia, ale obyvatelia sa neprestávali nazývať Rusnákmi, resp. Rusínmi. Po februárovom prevrate 1948 a prevzatí moci do rúk KSČ nasledovali rozsiahle politické a sociálne zmeny (ukrajinizácia, kolektivizácia, pravoslavizácia, obviňovanie z ukrajinského buržoázneho nacionalizmu), ktoré výrazne ovplyvnili formovanie identity Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, čo sa odrazilo aj v ich národnostnom školstve. (72)

Poznámky

*Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0198/10.

- (1) V skúmanom období sa v oficiálnych dokumentoch hovorilo o Ukrajincoch, resp. Ukrajincoch a Rusoch, ktorí žili prevažne na severovýchodnom Slovensku. Ak hovoríme o národnostnom školstve na Slovensku v tomto období, oficiálne bolo ukrajinské s tým, že vo vyučovacom

- processe sa používal ruský jazyk a tzv. jazyčie (zmes cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestnych dialektov), neskôr sa do škôl zavádzal jazyk ukrajinský. V tomto období sa používalo aj označenie ruské školy (Gajdoš, 2000; bližšie pozri Gajdoš, 2004, s. 154).
- (2) Barnovský, 1971, s. 15 – 25; Gajdoš, 1987, s. 33 – 46.
 - (3) Bajcura, 1967, s. 80 – 89; Gajdoš – Konečný, 1991, s. 80 – 142.
 - (4) Ričalka, 1984, s. 158.
 - (5) Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (Predsedníctvo ÚV KSS) 1945 – 1958, škatuľa (šk.) 820. Správa o ukrajinskom školstve.
 - (6) Národní archív Praha (NA), f. Úrad predsedníctva vlády 1945 – 1959, šk. 976, číslo dokumentu (č. dok.) 1282/43. Memorandum ONV Svidník o potrebách tohto okresu.
 - (7) NA, f. Úrad predsedníctva vlády 1945 – 1959, šk. 976, č. dok. 1282/42. Hospodárske potreby okresu Medzilaborce.
 - (8) Vanat, 1985, s. 281.
 - (9) Štátny archív (ŠA) Prešov, pobočka (pob.) Svidník, (f.) Ukrajinský školský inšpektorát (UŠI) Stropkov 1944 – 1949, šk. 4, č. dok. 1789 – 1793. Situácia na ukrajinských školách.
 - (10) ŠA Prešov, pob. Svidník, f. UŠI Stropkov 1944 – 1949, šk. 4, č. dok. 1789 – 1793. Situácia na ukrajinských školách.
 - (11) Ričalka, 1988, s. 228.
 - (12) Žiadosť o finančné prostriedky na stavbu školských budov zo dňa 7. júla 1947 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (13) NA, f. Úrad predsedníctva vlády 1945 – 1959, šk. 976, č. dok. 1282/43. Memorandum ONV Svidník o potrebách tohto okresu.
 - (14) ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. Okresný národný výbor (ONV) I. Stará Ľubovňa 1945 – 1960, odbor pre školstvo a kultúru, šk. 167, č. dok. 310. Situácia na Národnej škole v Matysovej zo dňa 28. novembra 1949.
 - (15) Rekonštrukčné práce Štátnej meštianskej školy vo Svidníku zo 6. marca 1948 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (16) ŠA Prešov, pob. Svidník, f. UŠI Stropkov 1944 – 1949, šk. 3, č. dok. 1786. Školy v obciach S – T.
 - (17) ŠA Prešov, pob. Humenné, f. ONV Medzilaborce, zápisnice rady ONV Medzilaborce. Zápisnica z 25. Apríla 1945 (bez označenia škatule).
 - (18) SNA, f. Povereníctvo školstva a kultúry (PŠK) 1945 – 1960, šk. 1. Slovenské školstvo po vojne.
 - (19) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 17, č. dok. 80. Správa o rozvoji materských, národných, stredných škôl a gymnázií.
 - (20) Žiadosť UNRRA o finančné prostriedky na stavbu školských budov na Úrad Predsedníctva vlády (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (21) Prídel reziva pre firmu v Sabinove na výrobu školského nábytku zo dňa 22. 11. 1948. (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (22) Zoznam škôl v okrese Školského inšpektorátu vo Svidníku, ktoré trpelo nedostatkom školského zariadenia zo dňa 12. 5. 1949 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (23) Krajania z Indie pomáhajú Giraltovciam vybudovať školu. In: *Hlas ľudu*, 30. 3. 1947, s. 3.
 - (24) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 2, č. dok. 6. Stav ukrajinského školstva po vojne.
 - (25) Bajcura, 1983, s. 132.
 - (26) Zriadenie ukrajinskej Pedagogickej fakulty v Prešove zo dňa 26. mája 1947 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
 - (27) Štúdium pre učiteľov meštianskych škôl trvalo šesť semestrov, pre učiteľov ľudových škôl štyri semestre a pre učiteľky materských škôl dva semestre. V budúcnosti sa však počítalo s predĺžením štúdia (Mátej, 1976, s. 405).
 - (28) Vanat, 1985, s. 291.
 - (29) Ričalka, 1975, s. 97.
 - (30) *Školstvo na Slovensku*, 1949, s. 13.
 - (31) Ričalka, 1975, s. 99.

- (32) Potreba kvalifikovaných učiteľských kádrov zo dňa 23. 5. 1951 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (33) Žatkuliak, 1996, s. 81, 85.
- (34) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 2. Školské a kultúrne pomery Ukrajincov na Slovensku.
- (35) V jeho rámci vznikla v januári 1952 ukrajinská redakcia učebníc pod vedením J. Priputena. Do roku 1953 boli vydávané aj učebnice v ruskom jazyku, od roku 1953 len v ukrajinčine (podľa Konečný, 2009).
- (36) SNA, f. PŠA 1945 – 1960, šk. 12, č. dok. 78. Zoznam schválených učebníc na rusko-ukrajinských školách.
- (37) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 6. Uznesenie zo schôdzky kultúrnych a osvetových pracovníkov.
- (38) Mušinka, 2000.
- (39) Potvrdenie UNRP zo dňa 2. augusta 1947 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (40) Vypracovanie učebných osnov (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (41) Zakladanie a reorganizácia obecných knižníc zo dňa 2. apríla 1948 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (42) Zásobovanie ľudových knižníc literatúrou zo dňa 13. marca 1948 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (43) Žiadosť o udelenie podpory na vydávanie brožúr zo dňa 1. decembra 1947 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (44) Protokol zo zasadnutia pléna UNRP zo dňa 4. novembra 1948 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (45) Žiadosť o finančnú podporu pre amatérsky krúžok pri Štátnej ruskej škole v Bardejove (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (46) Situácia na ukrajinských školách (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (47) ŠA Prešov, pob. Svidník, f. UŠI Stropkov 1945 – 1949, šk. 3, č. dok. 1786. Školy v obciach S – T.
- (48) ŠA Prešov, pob. Svidník, f. UŠI Stropkov 1945 – 1949, šk. 4, č. dok. 1789 – 1793. Žiadosti rodičov o oslobodenie detí od povinnej školskej dochádzky adresované UŠI v Stropkove.
- (49) Gajdoš – Konečný, 1991, s. 37.
- (50) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 1. Referát ukrajinských škôl pri Povereníctve školstva a osvetu vo veciach škôl – vyučovacieho jazyka (Gajdoš, 2009).
- (51) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 1. Odpoveď UNRP na list RUŠ.
- (52) Výnos zo dňa 28. 12. 1950 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (53) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 6. Zápisnica napísaná na mimoriadnom zasadnutí 4. júna 1949 za prítomnosti pléna okresného výboru a pána Sopka za Krajský výbor KSS v Prešove (Gajdoš, 2009).
- (54) Napr. Ruská Vola, Mlynárovce. ŠA Prešov, pob. Svidník, f. UŠI Stropkov 1944 – 1949, šk. 4, č. dok. 1789 – 1793. Situácia na ukrajinských školách.
- (55) Gajdoš – Konečný – Mušinka, 1999, s. 89.
- (56) SNA, f. Povereníctvo SNR pre ŠaK 1960 – 1968, šk. 79. Podklady k spracovaniu správy – Dlhodobá programová koncepcia riešenia problémov ideových, obsahových, materiálnych, organizačných i metodických otázok národnostného školstva v ČSSR.
- (57) Záznam z komisionálnych zápisoch na školách v okrese Sabinov (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (58) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 2, č. dok. 5. Odpoveď na Memorandum Ukrajincov žijúcich na Slovensku.
- (59) V stropkovskom okrese boli zápisy na školách v týchto obciach: Mrázovce, Petejovce, Vyšný Hrabovec, Bžany, Bokša, Rafajovce, Chotča, Jakušovce, Miňovce, Nižná Olšava, Valkov, Breznička, Vojtovce, Vyškovce, Šandal, Potoky, Lomné, Piskorovce, Rohožník, Stropkov. V sabinovskom okrese boli zápisy prevedené v týchto školách: Sabinovské Dvory, Jakovany, Ďačov, Milpoš, Hradisko a iné. Záznam zo dňa 20. 5. 1949 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).

- (60) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 6. Záznam o komisionálnych zápisoch na školách školského inšpektorátu v Spišskej Novej Vsi.
- (61) Agitácia proti ruským školám 1948 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (62) ŠA Prešov, f. UNRP 1945 – 1949, šk. 1, č. dok. 6. Zápisnica napísaná dňa 3. 6. 1949 v Závadke, v okrese Spišská Nová Ves za prítomnosti riaditeľa školy Ivana Pichaniča a učiteľa Ivana Hrica, Jána Špaka za KSS v Prešove a Štefana Lichvára – zástupcu UNRP.
- (63) Protest proti prevedeniu zápisov na škole v školskom roku 1949/50 (Gajdoš – Konečný – Mušinka, 2006).
- (64) Gajdoš, 2009.
- (65) ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. Školský inšpektorát Stará Ľubovňa 1926 – 1949, šk. 2. Obežník č. 23/1949. Zápisy na školách vo východných okresoch v šk. roku 1949/50.
- (66) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 91, č. dok. 91. Zápisy v obciach s ukrajinskými školami – výsledok komisionálneho šetrenia zo dňa 4. 10. 1949.
- (67) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 91, č. dok. 91. Správa o výsledkoch zisťovania školských pomerov v niektorých obciach Prešovského kraja, v ktorých obyvateľstvo si žiadalo zmenu jazyka.
- (68) Gajdoš – Konečný – Mušinka, 1999, s. 90.
- (69) SNA, f. PŠK 1945 – 1960, šk. 91, č. dok. 91. Pomery na ukrajinských školách na východnom Slovensku.
- (70) Uram, 1985 s. 529; Gajdoš – Konečný – Mušinka, 1999, s. 91.
- (71) ŠA Levoča, pob. Stará Ľubovňa, f. Školský inšpektorát Stará Ľubovňa 1926 – 1949, kr. 1. Situačná správa o národnostnej otázke.
- (72) Magocsi, 1994, s. 168.

Literatúra

- BAJCURA, Ivan. 1983. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava : Pravda, 1983. 258 s.
- BAJCURA, Ivan. 1967. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. 214 s.
- BARNOVSKÝ, Michal. 1971. Spriemyslenie východného Slovenska. In: *Nové obzory* 13. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 15 – 25.
- GAJDOŠ, Marián. 2009. Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 12, 2009, č. 1. ISSN 1335-3608. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/1-2009/index.html>
- GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Alexander. 2006. *UNRP v dokumentoch*. [Dokumenty na DVD nosiči]. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2006. 47 s. ISBN 80-969634-0-6
- GAJDOŠ, Marián. 2004. Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu). In: ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Universum, 2004. 327 s. ISBN 80-89046-20-7
- GAJDOŠ, Marián. 2000. Používanie etnonymov Rusín a Ukrajinec vo vybraných dokumentoch Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (1945-1948). In: *Človek a spoločnosť*, roč. 3, 2000, č. 3. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/index.html>
- GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Mikuláš. 1999. *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov – Užhorod : Universum, 1999. 157 s. ISBN 80-96775-35-9
- GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. 1991. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov – Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991. 187 s.
- GAJDOŠ, Marián. 1987. K sociálnym a hospodárskym pomeroch na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945 – 1948. In: *Nové obzory* 29. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 33 – 46.

- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2007. Vývoj školstva v okrese Svidník v rokoch 1945 – 1960. In: *Annales historici Pressovienses* 7. Prešov : Universum, 2007, s. 240 – 262. ISBN 978-80-89046-45-4, ISSN 1336-7528.
- KONEČNÝ, Stanislav. 2009. Kultúrne aspekty vývoja rusínskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku v povojnovom decéniu. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 12, 2009, č. 1. ISSN 1335-3608. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/1-2009/index.html>
- MAGOCSI, Paul Robert. 1994. *Rusíni na Slovensku*. Prešov : Rusínska obroda, 1994. 214 s. ISBN 80-88769-05-1
- MÁTEJ, Jozef et al. 1976. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976. 501 s.
- MUŠINKA, Mikuláš. 2000. Ukrajinizácia ruského školstva na východnom Slovensku (1946 – 1952) a Ivan Paňkevych. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 3, 2000, č. 1. ISSN 1335-3608. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/index.html>
- RIČALKA, Michal. 1988. Rozvoj školstva v okrese Humenné po roku 1945. In: GUZEJ, Juraj (ed.): *Príspevky k dejinám KSČ v Humenskom okrese*. Humenné : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 227 – 291.
- RIČALKA, Michal. 1984. Rozvoj školstva vo Východoslovenskom kraji. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ* 11. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 143 – 160.
- RIČALKA, Michal. 1975. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In: ČORNÝ, Michal (ed.): *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 76 – 104.
- Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. roku 1918/19 – 1947/48*. 1949. Bratislava : Slovenský plánovací úrad, 1949. 217 s.
- URAM, Pavel. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. 1968. In: RYČALKA, Michajlo (ed.): *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura*. Prjašiv : Kul'turnyj sojuz ukrajins'kych trudjaščych, 1968, s. 523 – 535.
- VANAT, Ivan. 1985. *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II. (vereseň 1938 r. – lutyj 1948 r.)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 353 s.
- ŽATKULIAK, Jozef. 1996. K perzekúciám učiteľov po roku 1948. In: PEŠEK, Ján (ed.): *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1996, s. 77 – 89. ISBN 8096758802

Summary

Ethnic politics after the liberation and restoration of the Republic of Czechoslovakia in 1945 was to a large extent determined by the results of the Second World War, and the overall course of liberation struggle. Compared to other national minorities in Slovakia were Ruthenians and Ukrainians created relatively favourable political conditions. Possess civil rights and some specific minority rights, as shown, inter alia, the development of national education. With the restoration of war-torn economy after the liberation, however, began to successfully advance the development of the Ukrainian minority schools. Their further growth was hampered by the lack and poor condition of school buildings, lack of qualified teachers in many schools lacked basic textbooks and teaching aids, which were characterized by fragmented language of instruction etc.

INTERKULTÚRNE ASPEKTY V TRADÍCI SLOVENSKÝCH A ČÍNSKÝCH MIEN

INTERCULTURAL ASPECTS IN TRADITION OF SLOVAK AND CHINESE NAMES

Chen Liang

Katedra slovenského jazyka FF UK v Bratislave

slovenský jazyk, 2. rok štúdia, interná forma štúdia

liang.podstavek@gmail.com

Školiteľka: **doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. (pekarovicova@fphil.uniba.sk)**

Kľúčové slová

meno, priezvisko, slovenská kultúra, čínska kultúra, konfrontácia kultúr

Key words

name, family name, Slovak culture, Chinese culture, confrontation of culture

Na úvod sa žiada spomenúť, že autorka príspevku sa dostala do priameho kontaktu so slovenským jazykom a slovenskou kultúrou ako študentka na Univerzite zahraničných štúdií v Pekingu, kde najmä z praktických dôvodov je zvykom dávať čínskym študentom slovenské mená. A tak od roku 2003 je popri svojich čínskych menách Liang Chen aj nositeľkou slovenského mena „Lidka“. Aj tento fakt prispel k tomu, že citlivo vníma interkultúrne odlišnosti prejavujúce sa v jazykovom zobrazovaní sveta a inšpiruje ju objavovať a objasňovať vybrané artefakty z hľadiska týchto vzdialených kultúr.

Pri porovnávaní slovenskej a čínskej kultúry sa naskytá zaujímavý pohľad na filozofiu pomenovania osôb, ako vznikajú osobné mená, ako sa v danej kultúre používajú, teda na akom princípe fungujú v rečovej praxi i v úradnom zápise. Najčastejšie ide o mená a priezviská, ktoré sú prejavom osobnej identity a zároveň odrážajú národné a kultúrne špecifiká a zachované tradície jednotlivých spoločností. V príspevku sa pokúsime naznačiť niektoré podobnosti, no najmä medzikultúrne rozdiely súvisiace s uplatňovaním nominačných postupov pri výbere a tvorbe osobných mien, ktoré vyplývajú jednak z odlišnej jazykovo-kultúrnej typológie, ale aj odlišnej areálovej príslušnosti. Vzhľadom na to, že problematike slovenských mien a priezvisk sa komplexnejšie či čiastkovo venovalo množstvo onomastických štúdií (M. Majtán, M. Považaj, J. Krško a iní), viac sa sústreďujeme na priblíženie čínskeho modelu používania osobných mien a hľadanie vzájomných dotykov so slovenským úzom. Už pri bežnom pohľade na charakter a frekvenciu existujúcich osobných mien v oboch kultúrach sa výrazne líši pomer mien a priezvisk. Na Slovensku je ich počet omnoho väčší (Ďurčo, 1995) (1), v Číne je to naopak, v súčasnosti sa tam používa len okolo 3 000 priezvisk (Yan, 1981), avšak, variantov (krstných) mien je nespočítateľné množstvo. V tejto súvislosti sa naskytá otázka, prečo je v Číne „nespočetné množstvo“ osobných mien. Ako je možné, že situácia v pridelovaní mien a priezvisk na Slovensku (v širšom kontexte Európe) a v Číne je taká odlišná?

1 Zápis slovenských a čínskych mien

Na Slovensku poradie zapisovania mena a priezviska nie je prísne kodifikované. Zvyčajne sa ako prvé píše krstné meno a nasleduje priezvisko. Takýto postup sa zaužívané dodržiava aj pri zápisoch mien do formálnych dokumentov (doklad totožnosti, vizitka, právne spisy atď.). Ale pri oficiálnom, formálnom styku sa Slováčik predstaví najprv priezviskom. V tomto kontexte krstné meno nie je až také podstatné ako priezvisko, „ktorého špecifikum vyplýva z jeho funkcií – individualizovať, identifikovať a diferencovať“ (Blanár, 1996). V odbornej literatúre sa najmä z praktických dôvodov uvádzajú mená autorov v podobe priezvisko a meno, niekedy sa priezvisko zapisuje kapitálkami. Z vyššie uvedeného vyplýva, že v slovenskom kultúrnom prostredí sa používa dvojaký spôsob poradí zapisovania slovenských mien.

Môžeme sa preto domnievať, že krstné meno a priezvisko zastávajú rovnocenné postavenie alebo nie je medzi nimi preferenčný vzťah, pokiaľ neberieme do úvahy zaužívané spôsoby ich používania v rozličných komunikačných sférach. Etymológiu používania krstných mien a priezvisk z hľadiska onomastiky vysvetľuje J. Krško (2004): „Slovania pred prijatím kresťanstva používali jednomennú sústavu, pričom meno bolo utvorené z apelatíva (všeobecného podstatného mena). Prijímanie mena bol slávnostný akt... Meno sa dávalo najčastejšie pri tzv. postrizínach – slávnosti prijímania medzi dospelých... Prijatím kresťanstva a jeho postupným upevňovaním sa začala meniť aj menná sústava zaužívaná u Slovanov. Naši predkovia sa prijatím kresťanstva neradi vzdávali tradície slovenských mien. Tento „súboj“ medzi kresťanskými a pohanskými menami sa prejavoval napr. V tom, že jednomenná sústava sa čiastočne nahradila dvojmennou sústavou – jedno meno dostal človek pri krste, druhé meno plnilo funkciu prímena a mávalo apelatívny základ, ktorý dovtedy plnilo funkciu jednoduchého predkresťanského osobného mena: Pauli dicti Koza (1431), Stephano dicto Kurchma (1313), Nicolaus dictus Pohar (1347). Neskôr sa z týchto prímien vyvinuli dnešné priezviská a definitívnu podobu nadobudla dvojmenná sústava, ktorú r. 1780 uzákonil Jozef II.“ (Krško, 2004, s. 212 – 215).

Avšak v Číne sa nikdy meno nezapisuje pred priezviskom. Dôležitý fakt, na ktorý chceme upozorniť, je, že priezvisko znamená pre Číňanov priam „posvätnú neviditeľnú reťaz“, ktorá spája nositeľa priezviska s jeho pôvodom a rodom, na ktorý sa nesmie zabudnúť alebo sa nesmie zanedbať. Tento názor jestvuje v mnohých iných národoch na svete, ale dá sa povedať, že myšlienka udržiavania vážnosti predkov a uctenia si vlastného rodu je hlboko vrytá v čínskej kultúre a spoločnosti, pravdepodobne v dôsledku dominantnosti myšlienok Konfuciovho učenia počas ostatných dvetisíc rokov. Jedna z najdôležitejších myšlienok v Konfuciovom učení je uctievanie predkov a vlastného rodu. Druhý dôkaz o dôležitosti priezviska nachádzame v *S'-ma Čchienovom (2) magnum opus Zápisníky historika (Š'-ti)*, v ktorom sa tvrdí, že v období dynastií Čchin a Chan (246 pred n. l. – 220 po n. l.) vtedajší Číňania používali výlučne priezviskovú sústavu, teda sa identifikovali iba priezviskom.

2 Spôsob výberu mien na Slovensku a v Číne

Základný rozdiel medzi súčasným prideľovaním (krstného) mena v slovenskom a čínskom kultúrnom prostredí spočíva v tom, že Slováci pre svoje dieťa spravidla vyberajú krstné meno z existujúcich vzorov alebo ich modifikácií, kým Číňania vytvoria nové, často unikátne osobné meno. V prípade Slovenska je takýto postup zapríčinený nielen historickými, ale najmä náboženskými konotáciami alebo tradíciou. Cudzinec z neeurópskeho kultúrneho prostredia môže byť prekvapený, že na Slovensku každý deň oslavuje meniny určitá skupina nositeľov rovnakého mena, že je zaužívané zverejnenie presnej schémy mien v kalendároch (ktoré sa čiastočne líšia v závislosti od jazykového prostredia alebo štátu), ako aj tým, že v jednom pracovnom mikroprostredí či v súkromnej komunikácii existuje vysoká frekvencia nositeľov toho istého mena (Milan, Katarína, Ján, Zuzana). Nielen v Číne, ale aj v Kórei a s výnimkami aj v Japonsku ľudia nepoužívajú mená „kresťanského“, respektíve európskeho pôvodu. Pochopiteľne, v kultúrach východnej Ázie sú sformované vlastné konvencie aj tradície na vytvorenie nových mien osoby. Na Slovensku sú pre rodičov dostupné príručky alebo odborné štúdie o tom, ako vybrať vhodné meno pre deti. V Číne sú bohaté ponuky kníh, ktoré vysvetľujú jednotlivé i archaické čínske znaky vhodné pre výber mena dieťaťa.

Z nášho pohľadu je zaujímavým konkrétny fenomén v prideľovaní slovenských mien, ktorý sa v čínskej kultúre považuje za absolútne tabu, a to je dedenie krstného mena v rodine. Tento zvyk sa bežne praktizuje v slovenských rodinách. Napríklad starý otec, syn a vnuk sú všetci nositeľmi jedného mena, respektíve dievča zdedí meno po starej mame, tete alebo priamo po mame. Pre cudzinca tento zvyk pôsobí milo a zaujímavo, lebo je znakom uctenia si rodu a rodiny či najbližších príbuzných.

V čínskych rodinách sa zo starých čias zachováva a dodržiava pri udeľovaní mien iný zvyk. Predkovia určujú pre každú mladšiu generáciu jeden znak, ktorý sa má používať v menách príslušníkov z rovnakej generácie tohto rodu. Najreprezentatívnejším rodom v Číne sú oprávnené potomkovia Konfucia, ktorý žil v rokoch 551 až 479 pred n. l. Od tohto zakladateľa rodu sa dodnes počíta 81. generácia, čiže potomkovia z 81. generácie žijú aj v súčasnosti. Členovia Konfuciovho rodu boli v každej feudálnej dynastii vysoko vážení a mali významné spoločenské postavenie. Aj vďaka

tomu sa im podarilo zachovať rodokmeň až do dnešných čias. Napríklad, jednou z potomkov tohto rodu je 20-ročná študentka Kong Fan Ťing. Kong je jej priezvisko po Konfuciovi, a FAN je znak, ktorý určili jej predkovia pre jej generáciu už pred niekoľkými storočiami. Iným potomkom rodu je známy 79-ročný germanista Kong Fan Gang (Kchung Fan Kang). Na základe rovnakého znaku v mene „FAN“ bolo jednoduché zistiť, že obaja patria k jednej špecifickej generácii (3) Konfuciovho rodu. Tu sa naskytá otázka, ako sa príslušníci jednotlivých vetiev rodu dozvedajú od predkov o ich špecifickom znaku, ktorého sú nositeľmi? Tak ako v Európe existuje erbová listina alebo armáles pre jednotlivý rod, tak aj Číne predkovia rodu už pred stáročiami mysleli na tieto formality. Významný príslušník rodu napísal verše ako rodinnú ódu a odovzdal ju cisárovi na schválenie. Óda sa tým stala oficiálnym dokumentom, v ktorom boli detailne zaznamenané špecifické znaky pre všetky vetvy toho rodu, ktoré sa používajú pre jednotlivú generáciu. Rozdiel v používaní „prídomku“ v európskych rodoch a týmito znakmi spočíva v tom, že prídomok používali všetky generácie rodu (napríklad Martinus Izakovits de Longa Villa, teda z Dlhej), ale v čínskych rodoch má však každá generácia tradične určený svoj jedinečný, osobitný znak, ktorý sa používa v mene.

V čínskych rodinách nenájdeme žiadnu výnimku, na základe ktorej by dvaja príslušníci z jednej rodiny mali rovnaké meno. Dodržiava sa základné pravidlo, podľa ktorého by sa nikdy nemal použiť ten istý znak, ktorý bol v minulosti použitý v mene nejakého predka. Jedným z dôvodov je skutočnosť, aby rovnaký znak nevyvolal nedorozumenie, či dvaja menovci patria k tej istej generácii rodu. Ďalší dôvod môžeme hľadať v klasickej čínskej filozofii o rodine – každý predok je v rámci rodu jedinečný, a preto si zaslúži čo najväčšiu úctu potomkov. Táto duchovná konvencia vôbec nerobí Číňanom ťažkosti pri výbere mena, lebo lexikálna zásoba čínštiny je taká pestrá, že sa človek dokáže len ťažko rozhodnúť, ktoré znaky si má vybrať pre meno svojho dieťaťa. Výber je nepredstaviteľne veľký.

3 Oslovovanie v rodinách

Podľa O. Sabolovej (1983, s. 462) sa v oslovení prejavuje vzťah medzi hovoriacim a počúvajúcim... odstup, chlad, oficiálnosť, pátos, priateľnosť, dôvernosť, familiárnosť, intimita, stupeň vzájomného poznania hovoriaceho a počúvajúceho. Možno by bolo zaujímavé okrajovo si pripomenúť formy oslovenia v slovenských a čínskych rodinách. Napríklad na Slovensku deti v niektorých rodinách oslovujú svoje tety, ujo, ujo alebo strýkov priamo ich menami alebo sprostredkovane spojením s apelatívom teta, ujo, strýko (teta Soňa, ujo Paľo, strýko Milan ap.). V Číne je situácia opačná. Osloviť staršiu generáciu priamo menom alebo spojením apelatíva a propria sa považuje za neslušnosť. V čínskych rodinách deti oslovujú staršie generácie iba rodinným oslovením, čiže strýko, stryná, teta, ujo, ujčina atď. K tomuto patrí aj oslovenie starších bratov a sestier, bratrancov a sesterníc, ku ktorým zo zdvorilosti treba pridať meno spojené s rodinným oslovením.

Profesor psychológie Luo Zheng (Luo Dženg) na Pekingskej univerzite uvádza: „... pri osvojení jazyka sú ľudia zvyknutí na to, že pevne spájajú abstraktné znaky s ich konkrétnymi významami. Podľa toho sa v nás pri vyjadrení nejakého mena prirodzene vytvára nejaký subjektívny dojem či rozličné asociácie. Keďže čínske mená sú kombináciou významu, vizuálnej kaligrafie a fonetickej výslovnosti znakov, ak je konkrétne meno spojené s krásnym objektom, môže v nás vyvolávať príjemný a sympatický pocit. Podobne ako si spomenieme na citrón, nemusíme ho ani vidieť pred očami a cítime slinu v ústach.“ Rovnako sa v súvislosti s osobnými menami vyjadrila M. Beláková (2010, s. 51), že „každý z nás sa vo svojom živote stretol so stovkami či tisíckami mien. Niektoré v nás vyvolávali príjemné pocity, iné zase negatívne. Spôsobovalo to možno hláskové zloženie mena, jeho exotickosť, resp. neatraktívnosť, prípadne nejazykové vplyvy“.

3.1 Ako Slováci vyberajú osobné mená

Ako uvádza J. Krško (2004), meno malo zabezpečiť jeho nositeľovi vlastnosti, ktoré mu v mene želali – silu, zdravie, pokoj, dobro, priazeň bohov, slávu. So záujmom o filozofiu výberu a pridelovania slovenských mien sme vypracovali dotazník s otázkou „prečo vám rodičia dali krstné

meno, ktorého ste nositeľom, a aké meno ste dali alebo by ste chceli dať svojmu dieťaťu?“ Vďaka ochotnej pomoci účastníkov a účastníčok prieskumu sa nám podarilo zozbierať niekoľko zaujímavých odpovedí, z ktorých je čiastočne možné dozvedieť sa, aké dôvody majú niektorí Slováci pri výbere mien.

Z pestrých odpovedí vyberáme: a) rodičom sa určité meno páči (má ľubozvučnú výslovnosť alebo kvôli nejakej známej sympatickej osobe, ktorá nosí dané meno), b) po predkovi v rodine, c) ako pamiatka na nebohú osobu, ktorá pre rodičov dieťaťa veľa znamenala, d) z náboženského dôvodu (väčšinou v nábožensky alebo tradične založených rodinách), e) starší súrodenec vybral meno pre mladšieho súrodenca. Čo sa týka histórie výberu krstných mien, M. Majtán (1994) uvádza, že „staré slovanské mená v 12. a 13. storočí mali ešte prevahu nad kresťanskými menami. Doložené mená obsahujú slovné základy nominálneho i verbálneho typu. Oproti starším dokladom z 9. storočia možno postihnúť väčšiu frekvenciu mien s komponentmi -slav, -rad, -těch, -bor a naproti tomu absenciu mien s druhou časťou -děj, goj, -pluk, -žizň a pod.“ Prijatie kresťanstva, vojny, pohyby populácií, politické a kultúrne cítenie a presvedčenie, to všetko sa podpísalo na tvorbe a neskôr aj na pestroste používaných krstných (osobných) mien. Mená prevzaté z iných jazykov a kultúr sa veľmi rýchlo udomácnili a začali sa pomerne dosť používať. Najčastejšie sa preberali hebrejské mená z *Bible* (i zásluhou kresťanských kňazov, ktorí deti krstili) ako dôkaz veľkého vplyvu náboženstva na vtedajší ľud. Ďalej v slovenskom kalendári nájdeme mená gréckeho pôvodu, mená prevzaté z latinčiny, nemčiny, maďarčiny a tiež mená z Orientu a mená románskeho pôvodu.

3.2 Ako Číňania vyberajú osobné mená

V Číne nie sú k dispozícii „hotové“ mená, ako napríklad Milan, Róbert alebo Dušana, Lenka atď. Aj z tohto dôvodu Číňania neoslavujú meniny, ktoré sa ako pojem v čínskej kultúre nevyskytujú. Čínske meno sa píše v znakoch, ktoré majú v slovníku obyčajne niekoľko výkladov a ktoré zároveň môžu vizuálne vyvolať predstavu nejakej krásnej veci alebo myšlienky. Pre mená dievčat sa zvyčajne vyberajú znaky, ktoré vyjadrujú ženskú nežnosť alebo objekty z prírody, čo dohromady v čínštine znie poeticky. Napríklad: Ťing jü (Jing yu) – tichý dážď, Tchien fang (Tian fang) – vôňa z polí, Liang siao (Liang xiao) – sladká noc, Chuej tia (Hui ja) – múdrosť a dobrota. Pre chlapčenské mená sa používajú znaky, ktoré väčšinou vyjadrujú silu, pevnosť, odolnosť alebo z politických a dobových dôvodov ľudia dávajú deťom meno na počesť historickej udalosti. Uvedieme príklady z mien osobností v čínskej histórii a súčasnosti:

Mao Ce tung (Mao Zedong) – prvý prezident ČĽR: Mao je priezvisko. Ce dong je v doslovnom preklade **pokropiť** (vzácnou vodou alebo jemným dažďom) **východ**.

Čou En laj (Zhou Enlai) – prvý premiér a minister MZV ČĽR: Čou je priezvisko. En lai je v doslovnom preklade **láskavosť prichádza**.

Liang Ši čchiu (Liang Shiqiu) – pedagóg, spisovateľ, prekladateľ: Liang je jeho priezvisko. Ših čiu je v doslovnom preklade **plody jesene**.

Čeng Lung (Cheng Long) – filmový herec známy pod anglickým menom Jackie Chan: Je to jeho umelecké meno, doslovne znamená **stať sa drakom**. (4)

Za starších čias sa v čínskych chlapčenských menách často používali znaky 福(fu) – šťastie, 寿(šou) – dlhý vek, 齡(ling) – vek, 富(fu) – bohatstvo, ktoré boli vložením nádejí do budúceho života nositeľa mena. V rodinách šľachty a literátov boli do mena dieťaťa vkladané aj znaky 臣(čen) – cisársky úradník, 龟(gui) – korytnačka, 鹤(che) – bocian (5), ktoré tiež vyjadrujú pranie dobrej kariéry, zdravia a dlhého veku.

V 50. rokoch minulého storočia bolo v Číne módou dávať chlapcom meno Ťian guo (Jian guo) – **vznik novej krajiny**. Je to na počesť založenia nového čínskeho štátu v roku 1949. Vyskytujú sa aj ďalšie podobné mená, napríklad: Wej guo (Wei Guo) – ochrániť krajinu, Wej min (Wei Min) – pre ľud, Ťian jie (Jian Ye) – konať veľkú činnosť, Che pching (He Ping) – mier. V Číne sú dnes tisíce nositeľov týchto mien. Vidno, že v prideľovaní mien sa odrážajú historické udalosti a počiatky nových spoločenských systémov.

Uvedieme príklad výberu čínskych mien v rodine autorky tohto príspevku: v generácii otca je každý chlapec nositeľom rovnakého znaku v mene Si (Xi) a od najstaršieho po najmladšieho majú bratia v mene znaky 意 – Ji (Yi), 志 – Dži (Zhi), 剛 – Kang (Gang), 强 – Čchiang (Qiang). Keď tieto štyri znaky prečítame spolu, v slovenskom preklade výraz doslovne znamená „cieľavedomý a pevný ako oceľ“. Mená teda naznačujú aj povolanie hlavy rodiny: starý otec od 12 rokov života pôsobil v armáde a neskôr sa stal dôstojníkom. Vojak, podľa neho, musí mať vo vojnových časoch pevnú vôľu ako oceľ. Aj z tohto dôvodu dal starý otec svojim deťom a synovcovi mená s jasným významom.

Zo strany matky autorky príspevku sú mená ešte zaujímavejšie: stará mama sa pôvodne volala 汪敦美 – Wang Tunmei (Wang Dunmei). Wang je priezvisko, Tun znamená česť a Mei je krása. Jej rodičia vložili do jej mena veľkú lásku a nádej, aby sa dcéra stala čestnou a krásnou. Stará mama však vyrastala v nepokojnom období a rozširovania ľavicových filozofických teórií. Sama sa domnievala, že jej meno je príliš „kapitalistické“, lebo v tom období mali mladé slečny z kapitalistických rodín väčšinou v mene znak Mei – krása. Rozhodla sa, že si dá svoje meno zmeniť na 汪洪 – Wang Chung (Wang Hong). Jediný znak Hong ako meno znie jednoducho a pekne, navyše má aj ďalší význam – **veľkorysosť**.

Starý otec má priezvisko 金 – Ťin (Jin) – zlato a osobné meno skladajúce sa len z jedného znaku Kche (Ke). Jeho otec bol vysoký funkcionár a pilot v armáde národnej republikánskej strany Kuo-min-tang. Bol to veľmi vzdelaný človek. Keď rozmýšľal nad menom pre synov, trochu sa pohral s rodinným priezviskom. Starý otec a jeho brat dostali mená: 金科 – Ťin Kche a 金律 – Ťin Lü. Tie sú výňatkami známej frázy z verša klasického čínskeho filozofického diela, ktoré obsahuje pravidlá správania sa v životných situáciách. Starý otec si pôvodné meno neponechal z rovnakého dôvodu ako stará mama. Z „dobových potrieb“ si pozmenil meno na 金状猷 – Ťin Džuang sien (Jin Zhuangxian), ktoré znamená **konat' veľa prínosov**.

Matke autorky dali starí rodičia meno 金丽娅 – Ťin Lija (Jin Liya), čo bolo meno ovplyvnené sovietskou kultúrou. Li – šikovnosť a krása, Ja (Ya) – ako zdobnenina pre nežné dievča, podobne ako koncovka -ka v slovenských dievčenských menách. Počas kultúrnej revolúcie sa jej však rovesníci začali vysmievať, lebo vraj znelo sovietsky. V tom období bolo módou zmeniť si meno na nové prijateľné tvary – napríklad Wej Chung (Wei Hong) – ochrániť červenú vládu, Wej tung (Wei Dong) – ochrániť Mao Cetunga. Dnes, ak sa stretne s týmito „revolučnými“ menami, vieme pravdepodobne uhádnuť vek nositeľa.

4 Lingvokultúrne aspekty výberu a používania mena

Pri rozlišovaní mien v domácom prostredí, no najmä v interkultúrnom kontexte treba mať na zreteli, že meno spoločne s priezviskom by malo vyhovovať z hľadiska svojho významu, ako aj z hľadiska formy. To znamená, že treba dbať na grafickú stránku a pravopis, ale aj na výslovnosť daného mena. Ľahko sa môže stať, že kombinácia mena a priezviska sa stane terčom posmechu, ktorý niekedy môže človeku privodiť nemilé psychické ťažkosti. Spomenieme skutočný príklad človeka, ktorý sa volá Tu Dz' tcheng (Du Ziteng). Tu je priezvisko, ktorého nositeľom bol aj významný čínsky básnik Tu fu (Du fu). Dz' (Zi) znamená literát a „tcheng“ je symbolom života podľa názvu čínskych rastlín, ktoré sú celý rok zelené. Je pravdou, že každý jednotlivý znak tohto mena má veľmi pekný význam, ale pri čítaní spolu znie nevhodne (doslovne: bolí ma brucho). Toto meno má totiž v čínštine homonymný vzťah s výslovnosťou slovného spojenia „bolí ma brucho, bolenie brucha“. Z tohto pohľadu sa toto meno nemôže považovať za vyhovujúce. Na Slovensku sa tiež vyskytujú zvláštne priezviská dedené z minulosti. Komu by napadlo, že nositelia priezviska „Vražda“ sú potomkovia rovnomenného šľachtického rodu? Samotné priezvisko však vyvoláva negatívnu reakciu. Sú však aj také mená, ktoré len raz započujeme a už sa na ne nikdy nedá zabudnúť. Napríklad Janko Hraško z rovnomennej rozprávky.

Tradičný spôsob pomenúvania osôb substantívami v slovenčine zvyčajne referuje o mennom rode, ktorý signalizuje koncový sufix. Na základe toho, ako uvádza M. Kazík (2012), sa dá podľa krstného mena zvyčajne celkom ľahko zistiť, či je nositeľom mena muž alebo žena. Napríklad „živé mená mužov sa tvoria príponami -an, -uš, -oš, -uško, -ín, -ino, -o, -jo, -ko, -jko, -ínko, -ík, -enko (Tóno,

Slávo, Bohuš, Braňo, Martinko, Miro, Ondřík, Paľko, Rasťo, Vendo, Vilo, Zdeno). [...] živé mená žien sa tvoria príponami -a, -ka, -jka, -ička, -ča, -ina, -inka, -ika, -iša, -iška, -ena, -enka, -ula, -uša, -uška, -čena (Anenka, Bohuška, Boženka, Helenka, Irenka, Lidka, Majka, Martuška). Okrem výnimiek mien cudzieho pôvodu (napr. Dagmar, Ingrid, Miriam)“ (Kazík, 2012).

Avšak čínština je dobrým reprezentantom izoláčného jazykového typu, ktorý sa vyznačuje tým, že autosémantické slová sú nemenné, amorfné, čiže chýba flexia (Dolník, 2009), preto je pre cudzincov ťažšie identifikovať pohlavie nositeľa daného mena len podľa koncovky. Možno vznikne otázka, či pre domácich Číňanov nie je ťažké zistiť pohlavie nositeľa mena. Zdá sa, že to pre nich nie je problém, lebo je celkom známa sociokultúrna konvencia o menách zameraná na rodové odlišenie pohlaví. Napríklad mnohé čínske mená znakom naznačujú, či je nositeľ muž alebo žena. Ďalší príklad, za starých čias sa v dievčenských menách často objavovali také znaky ako 红 (červená farba), 秀 (ženská krása a šikovnosť), 芳 (vôňa), 兰 (orchidea) atď., ktoré buď majú význam súvisiaci so ženskou krásou, nežnosťou a šikovnosťou, alebo pripomínajú sympatické veci. A zase v chlapčenských menách bývajú znaky napr. 强 (silný), 壮 (veľký), 刚 (odolný), 智 (múdry), 勇 (odvážny), 兵 (vojak) atď., ktoré opisujú odvahu, odolnosť, múdrosť alebo silu muža.

Na základe spomenutých príkladov môžeme konštatovať, že v súvislosti s rozličnými kultúrnymi tradíciami a historickým zázemím sú sústavy krstných a osobných mien na Slovensku a v Číne veľmi rozdielne. Pre prehľadnosť uvádzame niekoľko schém, v ktorých sa celý výklad sumarizuje:

- a) Číňania sa identifikujú priezviskom v historickom kontexte oveľa skôr ako Slováci (vyše 2 000 rokov verzus približne 13. Storočie (6)), ale počet slovenských priezvisk je v porovnaní s počtom čínskych priezvisk oveľa väčší.
- b) Poradie zapisovania mena a priezviska je rozdielne. Na Slovensku je poradie voľné alebo sa preferuje podľa kontextu a situácie jeho použitia. V slovenskom jazykovom prostredí je určitá tendencia preferencie uvádzania krstného mena, za ktorým nasleduje priezvisko (Andrej Sládkovič, Ján Botto). V Číne je prísne kodifikované poradie zápisu mien v podobe najprv priezvisko a potom meno.
- c) Pri udeľovaní krstných a osobných mien pre potomkov Slováci zväčša vyberajú zo spoločensky akceptovaných (tzv. úradne schválených – určite sa nestretáme s dievčenským menom Hviezdička) „hotových“ mien. Číňania vytvoria nové osobné meno skladaním a kombináciou jednotlivých znakov, ktoré majú konkrétne pozitívne významy (aj Hviezda – Xing).
- d) Priezvisko sa dedí z generácie na generáciu, potomkovia spravidla dedia priezvisko po otcovi. Vo výnimočných prípadoch v oboch krajinách je dedenie rodného priezviska po matke. Rozdiel je pri uzatvorení manželstva. Na Slovensku ženy po sobáši zvyčajne prijímajú priezvisko po manželovi (7), v Číne si vydaté ženy ponechajú svoje rodné meno, t. j. priezvisko po otcovi.
- e) V sústavách slovenských a čínskych mien sa dá zistiť pohlavie nositeľa daného mena, avšak metóda je odlišná.

Okrem vyššie uvedených záverov bolo jedným z cieľov príspevku predstaviť etnokultúrne špecifiká čínskych osobných mien a ich fungovanie v spoločenskej komunikácii z hľadiska lingvokultúrológie a interkultúrnych kontaktov.

Indický básnik Rabindranáth Thákur raz povedal, že „podľa vzhľadu môžeme posudzovať kvet či motýľa, ale nie ľudskú bytosť“. Je pravdou, že ľudskú bytosť nemôžeme posudzovať podľa mena, ale analýza a interpretácia mena z hľadiska interkultúrnej onomastiky môže poskytnúť zaujímavé informácie aj v kontexte porovnávania rôznych kultúr.

Poznámky

- (1) Podľa prieskumov sa k 24. augustu 1995 na Slovensku používalo 230 011 priezvisk a krstné mená tu existujú vo vyše 10 000 podobách (porovnaj Ďurčo, 1995).
- (2) S'-ma Čchien: * 145 alebo 135 pred Kr. – † 86 pred Kr. bol čínsky historik a spisovateľ. Považuje sa za zakladateľa čínskej historiografie.

- (3) V tomto zmysle nositelia rovnakého znaku v mene vôbec nemusia byť rovesníci.
- (4) V čínskej kultúre je drak symbolom moci. Je posvätný a spravodlivý. Význam draka v Číne sa od jeho významu v európskych rozprávkach veľmi odlišuje.
- (5) Korytnačka a bocian sú v starej čínskej kultúre symbolmi dlhovekosti.
- (6) Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. storočia, a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. storočia mali podstatne inú podobu ako napríklad osobné mená 17. a 18. storočia. Taktiež od 16. storočia, najmä však v 18. storočí už vlastné dedičné prímená existovali, mohli by sme hovoriť aj o priezviskách (Majtán, 2005).
- (7) J. Pekarovičová (2004, s. 145) uvádza: „Azda najväčšie úskalie pre cudzincov predstavujú slovenské ženské priezviská i adaptovanie cudzích mien v slovenčine. Nezvykle pre nich pôsobí formant *-ová* pri známych menách, napr. *Sofia Lorenová, Hillary Clintonová*, ale aj používanie ženskej podoby priezvisk zahraničných študentiek, preto treba tomuto javu venovať pri výučbe cudzincov dostatočnú pozornosť z hľadiska jazykovej stavby slovenčiny, komunikačnej praxe, ale aj na pozadí interlingválnych a medzikultúrnych kontaktov.“

Literatúra

- BELÁKOVÁ, Mária. 2010. *Vlastné meno ako príbeh a hra*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010. 129 s. ISBN 9788080824051
- BLÁNAR, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena*. Bratislava : VEDA, 1996. 250 s. ISBN 9788022404907
- DOLNÍK, Juraj. 2010. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010. 224 s. ISBN 9788081013775
- DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : VEDA, 2009. 376 s. ISBN 978802241078-6
- ĎURČO, Peter. 1995. Vlastné mená na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca 24*. Bratislava : Stimul, 1995, s. 54 – 60.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína. 1990. Z problematiky slovenských priezvisk. In: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava : ALFA, 1990, č. 19, s. 113 – 126. ISBN 8005007175
- KAZÍK, Miroslav. 2012. Živé meno a rodová antroponomastika. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník z 18. slovenskej onomastickej konferencie*. [Ološtiak, Martin (ed.)]. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 123 – 131. ISBN 9788055505947
- KRŠKO, Jaromír. 2004. Vplyv pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien našich predkov. In: *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. 2. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava : Chronos, 2004, s. 211 – 216. ISBN 8089027121
- KRUPA, Viktor. 1989. *Písma sveta*. Bratislava : OBZOR, 1989. 384 s. ISBN 8021550015
- 邓炎昌, 刘润清. 1989. *语言与文化 (Language and culture)*. Beijing : Foreign language teaching and research press, 2011. 263 s. ISBN 9787560004303
- MAJTÁN, Milan. 2005. O slovenských priezviskách. In: *Kultúra slova*, 2005, č. 39, s. 158 – 162. ISBN 00235202
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej. 1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava : Art Area, 1998. 344 s. ISBN 8088879485
- PEKAROVIČOVÁ, Jana. 2004. *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : STIMUL, 2004. 208 s. ISBN 8088982871
- SABOLOVÁ, Oľga. 1983. Oslovenie v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 12*. Bratislava : ALFA, 1983, s. 459 – 468. ISBN 6309083
- 杜学增. 1999. *语言与社会生活*. 北京 (Beijing) : SDX Joint Publishing Company, 2010. 268 s. ISBN 9787-560014982
- YAN, Yangfan. 1981. *Priezviska z tisíc rodín*. Taiwan : Vydavateľstvo Qun Zhong, 1981. 133 s. ISBN 9787540219420

Summary

The aim of this study is to interpret the differences and similarities in Slovak and Chinese given names and surnames from an angle of culture. In author's opinion, name symbolically represents a nation. It is possible to conclude that name is mirroring the historical and cultural background of each particular nation as well as national approach toward life and the way of living and thinking. Author concentrates on lingvistical influence and national traditions to compare names by using concrete name examples, as well as the public opinion poll.

CESTOVNÝ RUCH VERZUS KULTÚRA

TOURISM VERSUS CULTURE

Anna Šimončíčová – Mária Šimončíčová

Katedra kulturológie FF UKF v Nitre

manažment kultúry a turizmu, 2. rok štúdia, externá forma štúdia

anna.simoncicova@ukf.sk

maria.simoncic@gmail.com

Školiteľ: **doc. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD. (llenovsky@ukf.sk)**

Kľúčové slová

vzťah kultúry a cestovného ruchu, cestovný ruch ako kultúrny fenomén, úloha a význam kultúry v cestovnom ruchu, akulturácia, kultúrny cestovný ruch

Key words

relationship between culture and tourism, tourism as a cultural phenomenon, role and importance of culture in tourism industry, acculturation, cultural tourism

Úvod

Podmienenosť vzájomného vzťahu medzi cestovným ruchom a kultúrou, v ktorom cestovný ruch vystupuje nielen ako súčasť kultúrneho systému, ale i ako nástroj stimulácie kultúrneho prostredia, je očividná. Vychádzame z predpokladu, že cestovný ruch kultúre poskytuje atraktívny priestor, slúžiaci na šírenie kultúrnych hodnôt, ich ochranu a rozvoj. Na druhej strane, využitím kultúrnych hodnôt v cestovnom ruchu je vytvorená originálna primárna ponuka, neopakovateľná na trhu, a zabezpečený dlhodobý rozvoj.

V dnešnej spoločnosti zohráva turizmus dôležitú úlohu a predpokladá sa, že jeho význam bude i naďalej rásť. Cestovný ruch prestáva byť chápaný len v kontexte ekonomiky, t. j. cestovný ruch ako významné odvetvie hospodárstva, ale je vnímaný aj ako spoločenský, ľudský a kultúrny fenomén. Cestovanie sa stáva neoddeliteľnou súčasťou moderného spôsobu života, práce a spôsobom trávenia voľného času. S tým súvisí i potreba venovať sa cestovnému ruchu komplexne, teda ako dôležitému javu s vlastnými špecifikami a zákonitostami. V snahe o trvalo udržateľný rozvoj cestovného ruchu sa vynára potreba skúmať jeho presahy do rôznych vedných disciplín a nazerať na turizmus nielen z ekonomického pohľadu, ale i z pohľadu vied o kultúre. Cestovný ruch predstavuje v rámci kultúry dôležitý kultúrny systém, zložený z kultúrnych prvkov a komplexov. Možno k nemu zaraďovať hmotné i nehmotné kultúrne hodnoty. Chápajúc súvislosti vzťahu cestovný ruch – kultúra, sme sa rozhodli vytvoriť príspevok, ktorý spája poznatky z kulturológie i cestovného ruchu, získané počas štúdia na Katedre manažmentu kultúry a turizmu UKF v Nitre. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na širokú možnosť aplikácie vedného odboru kulturológia, ktorá nachádza uplatnenie nielen primárne v kultúrnej sfére, ale i v ekonomických odboroch. Špecifický význam plní kultúra v spomínanom odvetví cestovného ruchu, čomu sa budeme podrobnejšie venovať. Komplexný pohľad na cestovný ruch považujeme za základný predpoklad pre optimálne fungovanie každej destinácie a v konečnom dôsledku i pre dlhodobú existenciu turizmu v danom mieste.

Pre multikontextuálny vzťah cestovného ruchu a kultúry je jeho vymedzenie zložitým procesom, pri ktorom treba brať do úvahy ako kulturologické, tak i ekonomické aspekty cestovného ruchu a tiež širokospektrálne chápanie pojmov kultúra a cestovný ruch. V rámci spomínanej multikontextuality je možné nahliadať na vzťah cestovný ruch – kultúra nasledovne: **a) kultúra ako hierarchicky vyšší systém** (t. j. cestovný ruch ako produkt človeka predstavuje súčasť kultúry), **b) kultúra ako hierarchicky nižší systém** (t. j. cestovný ruch vystupuje ako determinant kultúry a kultúra v turizme vystupuje ako produkt), **c) kultúra a cestovný ruch predstavujú dva rovnocenné systémy** (t. j. cestovný ruch a kultúra ako dva komplexy so vzájomnými prienikmi a funkciami) (Lenovský, 2008, s. 17).

Cestovný ruch ako predmet štúdia

Cestovný ruch ako hlavný predmet štúdia vystupuje vo vedeckej disciplíne nazvanej *tourism studies*, ktorá v sebe kumuluje poznatky z vied zaoberajúcich sa cestovným ruchom sekundárne. Daným spôsobom si kladie za cieľ priniesť komplexný pohľad na cestovný ruch. Avšak táto disciplína sa v súčasnosti len profiluje. Ostatné odbory sa sústreďujú na cestovný ruch buď v súvislosti s prínosom hospodárskym (ekonomický pohľad), kultúrno-spoločenským (kulturologický pohľad), alebo iným (napr. environmentálnym aspektom). (1)

V súčasnosti sa na cestovný ruch primárne nahliada ako na ekonomické odvetvie, a teda ako na nositeľa ekonomických funkcií a efektov. Cestovný ruch plní početné funkcie v hospodárstve, a preto je označovaný ako priemysel cestovného ruchu. Samozrejme, s ohľadom na samotný komerčný charakter služieb a spomínané prínosy v mikroekonomickom i makroekonomickom chápaní nemožno vyvrátiť jeho ekonomické aspekty. Ekonomickým aspektom cestovného ruchu sa na Slovensku zaoberá viacero odborných pracovísk, spomedzi ktorých treba menovať Ekonomickú fakultu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici s Katedrou cestovného ruchu a spoločného stravovania či Ekonomickú univerzitu v Bratislave a ďalšie orgány verejnej správy, podnikateľskej sféry i tretieho sektora.

Avšak i pri ekonomickom pohľade musí byť očividné významné, ba dokonca určujúce postavenie kultúry v rozoberanom systéme. V úvode spomeňme aspoň kulturologický kontext cieľov cestovného ruchu (Lenovský, 2008, s. 17), pri ktorom napĺňanie kultúrnych potrieb u spotrebiteľa dopĺňa ekonomické ciele, vystupujúce na strane poskytovateľa služieb cestovného ruchu. Teda i na samotných cieľoch vidíme prelínajúci sa charakter cestovného ruchu a kultúry a potrebu znalosti kultúrnych zákonitostí u odborníkov na cestovný ruch.

Pri antropologickom i axiologickom chápaní pojmu kultúra je zřejmé začlenenie cestovného ruchu v danom systéme. Ak sa na kultúru pozeráme ako na spôsob života určitého spoločenstva, cestovný ruch, aktivita osôb viažuca sa na trávenie voľného času, doň bezprostredne patrí. M. Gúčík (2006b, s. 4) definuje cestovný ruch ako: „súbor činností, ktoré sú zamerané na uspokojovanie potrieb osôb súvisiacich s cestovaním a pobytom mimo miesta trvalého bydliska, a to zvyčajne vo voľnom čase, s cieľom odpočinku, poznávania, rozptýlenia a zábavy.“ Jeho nositeľom a tvorcom je človek. Teda rovnako ako všetko, čo človek vytvoril, i cestovný ruch je súčasťou kultúry, a tak sa stáva predmetom štúdia vied zaoberajúcich sa človekom a jeho kultúrou (kulturológie, antropológie, etnológie, sociológie, archeológie, histórie a i.). (2) V týchto súvislostiach sú podstatné najmä jeho vplyvy na lokálnu kultúru.

Špecifickou vlastnosťou cestovného ruchu v kontexte kulturológie je fakt, že cieľovú skupinu účastníkov cestovného ruchu dopĺňajú domáci obyvatelia, t. j. produkt cestovného ruchu je určený aj lokálnemu spoločenstvu. Svojou činnosťou turizmus zabezpečuje stret kultúr a výmenu kultúrnych hodnôt v destinácii. V živote a kultúre rezidentov turizmus nadobúda rôzne formy. Pre lokálne spoločenstvo môže predstavovať: aktivitu voľného času (napr. účasť na festivale, ktorý navštevujú domáci i turisti), zdroj obživy (vo významných turistických destináciách sa stáva dokonca hlavným zamestnaním), priamy či nepriamy stret s cudzou kultúrou prinášajúci kultúrnu výmenu, zdroj hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozvoja v regionálnom meradle.

V súvislosti s multikontextuálnosťou vzťahu cestovného ruchu a kultúry zameriame pozornosť na Katedru manažmentu kultúry a turizmu v rámci študijného programu Kulturológia na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, ktorá sa špecializuje na obe oblasti. Z ďalších odborných pracovísk riešiacich kultúrny rozmer cestovného ruchu možno menovať Národné osvetové centrum zamerané na osvetovú a výchovnú činnosť v rámci kultúry a kultúrneho manažmentu i na problematiku turizmu a regionálneho rozvoja, ale i ďalšie kulturologické, etnologické, sociologické či antropologické inštitúcie.

Pre kulturológiu predstavuje cestovný ruch doklad vývoja ľudskej spoločnosti. M. Gúčík (2007, s. 5) chápe cestovný ruch ako prejav dosiahnutej životnej úrovne. Dané tvrdenie vyplýva z viazanosti cestovného ruchu na určitý stupeň rozvoja, prejavujúcej sa budovaním materiálovo-technologickej základne, zmenami v hodnotovom systéme (zmeny potrieb, nárast hodnoty času), sociálnym pokrokom (voľný pohyb, existencia voľného času) a pod. Korene cestovného ruchu sa

spájajú s napĺňaním biologických potrieb človeka. V období vzniku cestovného ruchu šlo o cestovanie v zmysle presunu osôb, hnané existenčnými motívami, napr. hľadanie obživy, úkrytu, bezpečia, únik pred nepriaznivými klimatickými podmienkami, presuny spojené s vojenskými konfliktami (Robinson, 2006, s. 8). Samozrejme, pri takomto nútenom presune osôb nemôžeme ešte hovoriť o cestovnom ruchu ako ho poznáme dnes. Podľa Frayera (1980, podľa Galvasová, 2008, s. 14) daná etapa predstavovala len akúsi **prefázu cestovného ruchu**. S rozvojom spoločnosti sa k existenčným motívom ciest postupne pridávali náboženské, pustovnícke motívy cestovania, vyplývajúce z túžby poznania svätých miest, sebapoznania a sebaočisty. V 17. storočí sa objavuje cestovanie s charakterom voľnočasovej aktivity, viažucej sa na najvyššie sociálne vrstvy. Motívom ciest bolo už poznávanie, zábava, rozptýlenie, oddych. Bezprostredný vplyv na vývoj turizmu mali socio-kultúrne a ekonomické zmeny súvisiace s rozpadom feudálneho systému a vznikom kapitálu, rozvojom ubytovacích, stravovacích zariadení (hostincov, hotelov, krčiem), cestovateľskej literatúry a najmä dopravy. Najväčší rozvoj cestovný ruch zaznamenal po druhej svetovej vojne (Robinson, 2006, s. 8).

Frayer prináša **etapizáciu vývoja cestovného ruchu**, v ktorej dokazuje závislosť rozvoja cestovného ruchu od samotného vývoja spoločnosti. Vývoj cestovného ruchu mal podľa Frayera difúzny charakter, t. j. rozširovanie účastníkov cestovného ruchu od malej spoločenskej skupiny po masu (Galvasová, 2008, s. 14). Jednotlivé etapy autor rozdeľuje podľa obdobia, prevládajúceho dopravného prostriedku, prevažujúcej motivácie a hlavných účastníkov ciest. Tabuľka 1 zjednodušene zobrazuje vývoj cestovného ruchu podľa spomínaného autora.

ETAPA	OBDOBIE	DOPRAVNÝ PROSTRIEDOK	MOTIVÁCIA	ÚČASTNÍCI
Prefáza	do r. 1850	peši, kôň, koč, loď	pustovnícke cesty, križiacke výpravy, obchod, objaviteľské výpravy, vzdelanie	elita, šľachta, obchodníci
Počiatočná fáza	1850 – 1914	parná železničná a lodná doprava	rekreácia, oddych, zdravotné dôvody	stredná vrstva
Rozvojová fáza	1914 – 1945	železnica, automobil, autobus, linkové lietadlá	rekreácia, oddych, zdravotné dôvody, komerčné účely	pracujúci s vyššou životnou úrovňou
Vrcholová fáza	Po r. 1945	automobil, charterové lietadlá	rekreácia, oddych, zdravotné dôvody, komerčné účely	všetky vrstvy (vo vyspelých krajinách)

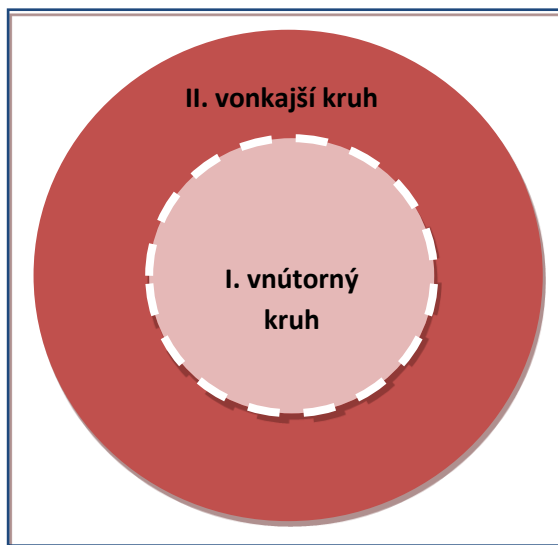
Tabuľka 1 Etapy vývoja cestovného ruchu podľa Frayera (1980, podľa Galvasová, 2008)

V prostredí ľudovej kultúry sa stretávame predovšetkým s cestovaním **v obchodnej podobe**, napr. návšteva jarmokov, trhov, cestovanie za prácou (Lenovský, 2008, s. 18 – 19) a **v podobe návštev rodín a priateľov**, napr. výmena detí medzi rodinami s rozdielnou etnickou príslušnosťou v záujme výchovy v cudzom jazyku. Spomínané podoby cestovania pokladáme za jedny z prvých foriem cestovného ruchu v priestoroch Slovenska. O ich rozvinutosti svedčí pomerne vyspelá infraštruktúra, zhmotnená v hostincoch, voziarňach, nocľahárňach, t. j. v materiálovo-technologickej sfére kultúry. Ale ako dôležitý determinant pôsobilo cestovanie aj v ostatných oblastiach kultúry, napr. kultu patrónov cestovania.

Pohľady na kultúru a jej definovanie prostredníctvom medzinárodných organizácií pôsobiach v cestovnom ruchu

Je zrejmé, že nájsť všeobecne platnú definíciu pojmu kultúra nie je jednoduché. Práve naopak. V kontexte rôznych vedných disciplín sa stretávame s odlišnými pohľadmi na kultúru, ktoré sa obsahovo prelínajú v základom aspekte, a to v antropogénnom pôvode kultúry. T. j. kultúra je súborom výtvorov človeka. Avšak, ktoré antropogénne prvky možno pokladať za súčasť kultúry, stanovuje už tá-ktorá disciplína a následne ňou prijatá definícia. Nie je neobvyklé, že i v rámci každej disciplíny existuje niekoľko významov kultúry. Rovnako je tomu i v turizme, kde sa nestretávame len s jednou definíciou. V nasledujúcej časti objasníme rôzne ponímania kultúry z pohľadu cestovného ruchu.

Za celosvetovo uznávanú definíciu v medziach medzinárodného cestovného ruchu možno pokladať definíciu Organizácie Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO). Ako organizácia s celosvetovým významom má markantný vplyv na smerovanie vzťahu medzi kultúrou, cestovným ruchom a rozvojom. Vnímanie kultúry podľa UNESCO preberajú mnohé organizácie na miestnej, regionálnej, národnej i medzinárodnej úrovni. Vo *Všeobecnej deklarácii o kultúrnej rozmanitosti* (3) UNESCO definuje kultúru ako: „súbor osobitých duchovných, materiálnych, intelektuálnych i emocionálnych prejavov spoločnosti alebo sociálnej skupiny, ktoré okrem umenia a literatúry zahŕňajú aj spôsoby života, životný štýl, hodnotové systémy, tradície a vieru“ (UNESCO, 2002, s. 12). UNESCO v kontexte cestovného ruchu rozpoznáva tri dimenzie kultúry, a to: kultúrne dedičstvo, kultúrnu diverzitu a kultúrnu kreativitu (Robinson, 2006, s. 18 – 21). V súvislosti s rastúcim významom kultúry v dnešných podmienkach globalizácie si uvedomuje jednak ekonomické, environmentálne a kultúrno-spoločenské prínosy kultúry pre dnešnú spoločnosť, ako aj významnú úlohu cestovného ruchu v procese vyjadrovania kultúry a podpory kultúrnej rozmanitosti (Robinson, 2006, s. 17). S cieľom zabezpečenia rovnovážneho stavu medzi využívaním kultúrnych hodnôt na ekonomické účely a uchovávaním autenticity kultúr rozvíja medzinárodné diskusie, venujúce sa danej problematike.

Obrázok 1 Delenie kultúrnych zdrojov podľa UNWTO (UNWTO, 2005)

Ďalšou celosvetovo pôsobiacou organizáciou zaoberajúcou sa kultúrou v medziach cestovného ruchu je Svetová organizácia cestovného ruchu (UNWTO). UNWTO kultúru pokladá za nevyčerateľný zdroj, ktorý sa môže stať objektom návštevy účastníkov cestovného ruchu. Zdroje cestovného ruchu organizácia považuje za spoločné dedičstvo ľudstva, a preto k nim má cestovný ruch určité práva a povinnosti (UNWTO, 1999, s. 7). Vo svojej publikácii *City Tourism and Culture* UNWTO a Európska komisia pre cestovný ruch (ETC) do kultúry zaraďujú „návštevu múzeí, umelecké aktivity, galérie, zóny kultúrneho dedičstva, tradičnú kultúru, životný štýl tvorený presvedčením, jazykom, zvykmi v *stravovaní, obliekaní, architektúrou, zamestnaním a taktiež atmosféru*“ (Cengiz, 2006, s. 2). Obrázok 1 znázorňuje delenie kultúry UNWTO, podľa ktorého kultúru tvorí:

1. **Vnútorný kruh:** predstavuje jadro kultúry, pozostávajúce z viac tradičných a základných prvkov kultúry. Tieto atraktivity sú označené ako primárne prvky kultúrneho cestovného ruchu. Vnútorný kruh pozostáva následne z dvoch komplexov, a to:
 - a) hodnoty kultúrneho dedičstva vzťahujúce sa k minulosti (heritage tourism),
 - b) hodnoty súčasnej kultúrnej tvorby (arts tourism), ako napr. performing and visual arts, súčasná architektúra, literatúra a pod.

2. **Vonkajší kruh:** predstavuje súbor tzv. sekundárnych prvkov kultúrneho cestovného ruchu, ktoré možno taktiež rozdeliť do dvoch skupín, a to:
- životný štýl – viera, gastronómia, tradície, folklór a pod.,
 - kreatívne priemysly – móda, dizajn, grafický dizajn, film, médiá, zábavný priemysel a pod. (UNWTO, 2005, s. 16). (4)

Z pohľadu Európskej únie je kultúra pokladaná za základný zdroj harmónie v Európe. Európska komisia si uvedomuje nesmierny potenciál kultúry a kultúrneho dedičstva Európy pre cestovný ruch. Kultúrne bohatstvo a rozmanitosť pokladá za svoju najväčšiu konkurenčnú výhodu a kultúrnemu turizmu prisudzuje kľúčový význam v Európe. Preto sa kultúrny cestovný ruch a kultúrne atraktivity stali základnými aktivitami pre rozvoj regiónov financovaných Európskou komisiou (Richards, 2001, s. 5). Európska komisia sa snaží prezentovať Európu ako jedinečnú destináciu kultúrneho cestovného ruchu prostredníctvom tvorby nadnárodných produktov, nesúcich jednotnú tému, napr. *Via Francigena* (European Commission, 2012). Európsky hospodársky a sociálny výbor (EESC) (5) rozdelil kultúru na **zložky priamo generujúce ekonomické prínosy prostredníctvom kultúrneho cestovného ruchu**, a to:

- hmotné kultúrne dedičstvo,
- art fairs (múzea, výstavy a veľtrhy umenia),
- festivally,
- performing arts (predstavenia, koncerty, scénické umenie),
- filmový cestovný ruch,
- gastronomický cestovný ruch a vidiecka turistika (Raabová, 2010, s. 1).

Obrázok č. 2 znázorňuje delenie kultúrnych zdrojov podľa Richardsa, odborníka zaoberajúceho sa problematikou vzťahu cestovného ruchu a kultúry. Skupina 3 obsahuje tradičné kultúrne atraktivity, pozostávajúce z kultúrneho dedičstva a iných kultúrnych produktov spätých s minulosťou – múzea, galérie, pamiatky a pod. Do skupiny 1 Richards zaraďuje tzv. atraktivity založené na súčasnom kultúrnom procese, t. j. jazykové školy, umelecké výstavy, súčasné umenie a kultúru. Skupiny naľavo majú predovšetkým vzdelávaciu funkciu, naopak, v prípade skupín v pravej časti obrázku dominuje funkcia zábavná. Skupina 2 zahŕňa festivaly ako kultúrne atraktivity prezentujúce súčasnú umeleckú tvorbu. Posledná skupina 4 obsahuje kultúrne atraktivity späté s minulosťou a predovšetkým so zábavnou funkciou (Richards, 2001, s. 24).

Obrázok 2 Richardsovo delenie kultúrnych zdrojov (Richards, 2001)

Cestovný ruch a kultúra ako dva samostatné systémy so vzájomnými prienikmi

Cestovný ruch ako systém je determinovaný vonkajším prostredím, v ktorom pôsobia nadradené systémy. Za jeden z nich je považovaný kultúrny systém s bezprostredným vplyvom na turizmus (Gúčik, 2007, s. 5). Cestovný ruch a kultúra sa ocitajú vo vzájomnom obojsmernom vzťahu. Dôkazom prepojenosti skúmaných systémov sú funkcie, ktoré navzájom plnia v sebe. Efekt kultúry v cestovnom ruchu je možné označiť bez váhania za pozitívny, často i určujúci pre samotnú realizáciu cestovného ruchu. Dané tvrdenie je možné sledovať na príklade doplnenia ponuky cestovného ruchu o antropogénnu ponuku či na mimosezónnom zvyšovaní dopytu cestovného ruchu usporadúvaním kultúrnych podujatí. Na druhej strane, pri kulturologickom pohľade sa objavujú negatívne názory obracajúce pozornosť na príklady známych turistických destinácií, v ktorých sa stal turizmus spúšťačom a katalyzátorom zániku tradičnej kultúry a vzniku nových modifikovaných, často „gýčovitých“ kultúrnych prvkov. Tu je však potrebné poukázať na fakt, že cestovný ruch „v správnych rukách a v správnej miere“ predstavuje práve zdroj pozitívnych účinkov pre kultúrny systém. Rozvojom cestovného ruchu pri dodržiavaní zásad trvalo-udržateľného rozvoja dochádza k stimulácii kultúrneho prostredia. Efekty, ktoré plní turizmus v kultúrnom prostredí, pritom plní primárne či sekundárne v nadväznosti na multiplikačný efekt. (6) Pri nastolení rovnovážneho stavu medzi ekonomickými a socio-kultúrnymi záujmami cestovného ruchu je zaistená optimalizácia a rozvoj oboch systémov a rovnováha medzi nimi. Naopak, pri jeho nerešpektovaní sa v hrozbe ocitajú takisto oba systémy. Silná závislosť cestovného ruchu od kultúry vychádza priamo z jeho podstaty, a teda presunu osôb z jedného prostredia do druhého, či už prírodného, alebo kultúrneho. Preto zachovanie kultúrneho a prírodného prostredia ako základu pre samotnú existenciu cestovného ruchu musí byť jednou z hlavných priorít turizmu. Dané tvrdenie naráža na problematiku tzv. udržateľného cestovného ruchu a trvalo udržateľného rozvoja. Udržateľný cestovný ruch, označovaný aj ako mäkký (soft tourism), zelený (green tourism) alebo zodpovedný (responsible tourism) cestovný ruch, predstavuje cestovný ruch vyznačujúci sa na jednej strane využitím miestnych prírodných a kultúrnych zdrojov, na druhej strane ich rešpektovaním. Pri realizácii prináša pozitívny účinok na zachovávanie kultúrnej identity, biodiverzity a kultúrnej rôznorodosti v danom území s presahom do ostatných regiónov (Chrenšćová, 2011, s. 61 – 62).

Zo závislosti cestovného ruchu od kultúry vyplýva už pri samotnej tvorbe produktu potreba spolupráce s odborníkmi z vied o kultúre, etnológmi, kulturoológmi či sociológmi. Absolventi kulturológie nachádzajú uplatnenie najmä pri tvorbe koncepčných a strategických dokumentov cestovného ruchu, pri odkrývaní kultúrnych špecifík využiteľných vo všetkých oblastiach cestovného ruchu, odhaľovaní predpokladaného spotrebného správania návštevníkov a následnom komplexnom prispôbení produktu jeho potrebám a pod. (Čukan, 2012, s. 8 – 9). Ich výhodou je potom tvorba produktu založeného na reálnosti a autenticite, s konkurenčnou výhodou postavenou na diverzite kultúry. Daným spôsobom je zabezpečovaná aplikácia poznatkov spomínaných vedeckých disciplín a v neposlednom rade ich praktické využitie. Na ilustráciu môžeme spomenúť uplatňovanie etnologických výskumov pri odhaľovaní tradičnej stravy a tvorbe tradičných receptárov, napr. *Chuť regiónov Žilinského kraja*. Miestne špeciality a tradičná gastronómia vystupujú ako jedno z lákadiel a atraktivít Žilinského turistického kraja.

Kultúrny cestovný ruch

V problematike vzájomnej korelácie cestovného ruchu a kultúry nám do popredia očividne vystupuje kultúrny turizmus ako spredmetnenie spolupráce rozoberaných oblastí. Hoci sa s kultúrnym cestovným ruchom ako takým stretávame od nepamäti (7), ako samostatná kategória bol vyprofilovaný až koncom 70. rokov 20. storočia. Kultúrny turizmus dnes patrí k najrýchlejšie sa rozvíjajúcim trhom cestovného ruchu. Niektorí autori zaoberajúci sa danou oblasťou uvádzajú, že v závislosti od destinácie tvoria práve kultúrni turisti 35 – 70 % medzinárodných turistov, čo potvrdzuje významné postavenie kultúry v cestovnom ruchu (McKercher, 2002, s. 1).

Otázka jednotnej definície kultúrneho cestovného ruchu je komplikovaná. V odbornej literatúre možno nájsť nespočetné množstvo definícií kultúrneho cestovného ruchu. Mnohé svetové

organizácie pôsobiace v cestovnom ruchu sa opierajú práve o špecifickú motiváciu kultúrnych turistov. Jednou z nich je i UNWTO, ktorá pokladá kultúrny turizmus za „pohyb osôb motivovaných predovšetkým kultúrnymi dôvodmi, ako napríklad študijná cesta, performing arts, kultúrna cesta, festival a iné eventy, návšteva pamiatok a sídiel, cesty za poznávaním prírody, folklórom a umením, ako aj náboženské púte“ (McKercher – Du Cros, 2002, s. 4). Kultúrny turizmus má veľa foriem a stupňov intenzity. Je dôležité uvedomiť si, že kultúrny cestovný ruch nepredstavuje len cestovanie za históriou, teda akýmisi „mŕtvymi“ kultúrnymi zdrojmi, ako napr. kultúrno-historické pamiatky, ale i za súčasným umením, napr. divadelná turistika. Podľa tohto kritéria možno rozlišovať: **heritage tourism** – cestovanie za kultúrnymi hodnotami spätými s minulosťou a **arts tourism** – cestovanie za hodnotami súčasnej kultúrnej tvorby. Ďalšími podkategóriami môže byť kreatívny, etnický, náboženský, genealogický cestovný ruch a i.

Z pohľadu účastníka je pre realizáciu cestovného ruchu podstatná najmä **motivácia**, t. j. konkrétna pohnútka, ktorá donúti účastníka k spotrebe statkov cestovného ruchu. Lohmann a Mundt (2002) rozlišujú nasledovné dôvody účasti na kultúrnom cestovnom ruchu:

- a) jazykové vzdelávanie, počítačové, maliarske, fotografické kurzy alebo iné podobné druhy vzdelávania,
- b) klasické vzdelávacie cesty,
- c) festivaly, divadelné, recitačné, umelecké exhibície a iné kultúrne aktivity,
- d) cestovanie za účelom kultúrnej výmeny a získania kultúrnej skúsenosti,
- e) cestovanie dovolenkárov zaujímajúcich sa o kultúru a kultúrne regióny a aktivity,
- f) obchodné cesty za účelom zlepšenia kultúrnych aktivít a produktov (podľa Cengiz, 2006, s. 3).

Kultúrny turizmus zastrešuje dva systémy: **kultúrny manažment** a **cestovný ruch**. Preto sa vyznačuje vlastnosťami charakteristickými pre obe oblasti, ktoré sa v ňom v rôznej miere prelínajú. Na jednej strane sleduje ekonomické ciele, na strane druhej kultúrno-spoločenské ciele. Správne fungujúci manažment kultúrneho cestovného ruchu je schopný udržateľne rozvíjať kultúrny zdroj s cieľom vlastného prospechu, ale i prospechu širokej verejnosti. Len málo si uvedomujeme, že rozvoj cestovného ruchu nemusí znamenať vznik veľkých hotelových reťazcov, turistami preplnených miest, ale aj nové možnosti pre miestne obyvateľstvo, kultúrny sektor i celý región. Samozrejme, je nevyhnutné uvažlivo pristupovať k využívaniu kultúry na komerčné účely tak, aby nedošlo k narušeniu vzájomnej integrity celého systému.

Je potrebné podotknúť, že problematika využiteľnosti kultúry nie je spätá len so samotným kultúrnym cestovným ruchom, ale kultúrne statky spotrebúvajú v rôznej miere účastníci rôznych druhov i foriem turizmu. Na základe spomínaného hľadiska vznikla jeho diferenciácia na **primárny** a **sekundárny kultúrny cestovný ruch** (Stadtfeld, 1996, s. 6). V prípade primárneho kultúrneho cestovného ruchu vystupuje kultúra v rôznych podobách ako hlavný dôvod cestovania, tvorí základ/jadro produktu. V sekundárnom cestovnom ruchu kultúra predstavuje pre účastníkov významnú doplnkovú aktivitu v kombinácii s iným druhom cestovného ruchu, napr. rekreačný cestovný ruch, cestovný ruch so vzdelávacími motívmi, kúpeľný cestovný ruch, cestovný ruch orientovaný na poznávanie prírodného prostredia, cestovný ruch so spoločenskými motívmi, cestovný ruch s profesijnými motívmi alebo vidiecky turizmus (Kesner, 2008, s. 9 – 13).

Príklad

Ako príklad uveďme kongresový cestovný ruch, pri ktorom nie sú hlavným motívom cestovania kultúrne dôvody, ale na doplnenie hlavného programu pre účastníkov kongresu môže slúžiť prehliadka kultúrno-historických pamiatok v mieste podujatia.

Význam cestovného ruchu v kultúre

V nasledujúcich častiach predstavíme vplyv cestovného ruchu na kultúru, ktorý sa najvýraznejšie prejavuje v nasledovných aspektoch:

- a) **nárast ekonomickej hodnoty kultúry a súvisiaci rast kultúrnej identity**

Positívny vplyv turizmu dokumentoval Ján Botík (2005) na príklade rekreačných lokalít Vyšná a Nižná Boca. V práci poukazuje na konkrétny vplyv cestovného ruchu najmä pri zanikajúcich kultúrnych prvkoch, napr. využitie pôvodných drevených objektov, ktoré stratili obytnú i hospodársku funkciu v dôsledku vyľudnenia. Príchodom chalupárov im bola znovu pridelená nová úžitková funkcia; ich kultúrno-historická hodnota zostala napriek modifikácii zachovaná. Ďalej poukazuje na vplyv rozvoja cestovného ruchu na prezentáciu kultúrneho dedičstva v obciach, napr. vybudovanie náučného chodníka, vydávanie bulletinu prezentujúceho kultúrno-historický potenciál, organizovanie podujatí, vydanie vlastivedných monografií a pod.

Cestovný ruch vníma kultúru ako ekonomickú komoditu, akýsi vstup pri tvorbe produktu. Preto je možné konštatovať, že hodnota kultúry je z pohľadu cestovného ruchu najmä ekonomická (Čukan, 2012, s. 6 – 7). Pridelením ekonomickej hodnoty kultúru transformuje do podoby kultúrneho kapitálu. Z pohľadu kultúry je potom jedným z najvyšších pozitív cestovného ruchu využívanie zanikajúcich kultúrnych prvkov, často v podobe archaizmov. Zhodnotením je kultúrnym prvkom pridelená ekonomická hodnota a následne sa využívaním a propagáciou v turizme zvyšuje ich kultúrna funkcia. Cestovný ruch sa teda stáva iniciátorom a stimulátorom zachovávaní a rozvoja kultúrnych hodnôt (Čukan, 2008, s. 119 – 120). Pridelovaním ekonomickej hodnoty kultúrnym prvkom sa zvyšuje záujem o spoznávanie vlastnej kultúry a rastie kultúrna identita. Poznávaním a odkrývaním vlastných kultúrnych prvkov vytvára cestovný ruch priestor pre interakciu s vlastnou kultúrou a uvedomenie si začlenenosti/spätosti v danom spoločenstve (Čukan, 2008, s. 119 – 120). Okrem spomínaného vplyvu na rast kultúrnej identity v kontexte cestovného ruchu i tzv. **efekt módnosti**. Efekt módnosti je chápaný ako nárast záujmu o danú kultúru, územie, vďaka vytvoreniu obľúbených „moderných destinácií“ pod vplyvom nárastu návštevnosti turistov i investorov cestovného ruchu (Galvasová, 2008, s. 51).

b) vplyv cestovného ruchu ako zamestnania

Socio-ekonomické faktory predstavujú hlavné determinanty vývoja kultúry. O tom, ako poľnohospodárstvo a iné tradičné zamestnania formovali kultúru, netreba diskutovať. Rovnako tak i cestovný ruch predstavuje zdroj obživy, ba dokonca v niektorých destináciách i hlavný či jediný zdroj obživy. Štatistický úrad Slovenskej republiky uvádza, že zamestnanosť v odvetviach cestovného ruchu na Slovensku za rok 2009 presahuje 342 000 osôb (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012). To samozrejme s ohľadom na veľkosť obyvateľstva nerobí z cestovného ruchu jedno z hlavných zamestnaní Slovákov. Zvýšená zamestnanosť v cestovnom ruchu sa viaže na rozvinuté turistické destinácie. Zo slovenského prostredia je možné na ilustráciu menovať kúpeľné mesto Trenčianske Teplice, v ktorom bola v roku 2007 takmer štvrtina obyvateľstva mesta v produktívnom veku zamestnaná v turizme (*Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Trenčianske Teplice*, 2008, s. 21 – 22). Štatút hlavného zamestnania si turizmus zaslúži v obľúbených turistických destináciách, medzi ktorými je treba zdôrazniť indonézsky ostrov Bali, kde zamestnanosť v turizme vystupuje až na osemdesiat percent (Beňušková, 2010, s. 7).

Vplyv cestovného ruchu ako zamestnania je viditeľný vo viacerých oblastiach. Rozvojom cestovného ruchu dochádza k vzniku nových zamestnaní – bezprostredne súvisiacich s cestovným ruchom (napr. recepčný, majiteľ penziónu, kúpeľná sestra, výrobcovia suvenírov a i.) i takých, ktoré s cestovným ruchom súvisia len sprostredkovane (sekundárna zamestnanosť v nadväzných odvetviach). Na ilustráciu je ďalej možné uviesť nasledovné príklady: nutná znalosť cudzieho jazyka, prácu na zmeny, počas víkendov a sviatkov, nutnosť pracovať aj počas sviatkov spôsobuje presúvanie sviatkovania zamestnancov v turizme a ich rodín na dni pracovného voľna. Okrem toho možno turizmus vnímať ako spúšťač sezónnych migrácií za prácou, napr. prázdninové práce študentov v hoteloch v Taliansku.

c) cestovný ruch ako faktor akulturácie

Z podstaty turizmu vyplýva, že pri každom druhu i forme účastníka cestovného ruchu odchádza zo svojej vlastnej kultúry a dostáva sa do iného kultúrneho prostredia. Pri domácom cestovnom ruchu prekračuje hranice obce, mesta, regiónu, pri zahraničnom hranice štátu. Realizáciou cestovného ruchu dochádza k stretom dvoch a viacerých kultúr, čím sa turizmus stáva

iniciátorom kultúrnej výmeny. Preto akulturáciu chápeme ako jeden z prejavov cestovného ruchu. Akulturácia prebieha výraznejšie na strane rezidentnej kultúry. Pri spotrebe statkov cestovného ruchu sa spotrebiteľovi cielene predstavuje kultúrne dedičstvo daného územia, napr. návštevou skanzenov, ale sekundárne aj spotreba statkov cestovného ruchu v cudzom prostredí. Preberanie cudzích kultúrnych prvkov môže prebiehať vedome alebo nevedome. Pri vedomom preberaní kultúrnych prvkov môžeme menovať ciele prispôsobenie sa potrebám návštevníka za účelom **komplexného uspokojenia jeho potrieb** či napodobovanie správania sa návštevníkov v rámci tzv. **demonštračného efektu**. Demonštračný efekt ako forma akulturácie predstavuje opakovanie vzorov správania sa návštevníkov domácim obyvateľom (Galvasová, 2008, s. 51). Akulturácia je viditeľná vo všetkých oblastiach kultúry. Je už na samotnom pozorovateli, či kultúrnu zmenu, ktorú prinesie cestovný ruch, považuje za pozitívnu, alebo negatívnu. Negatívne vplyvy cestovného ruchu v podobe silnej akulturácie zmierňujú zásady trvalo udržateľného rozvoja a udržateľného cestovného ruchu.

Silu akulturácie na strane domácej kultúry znásobuje fakt, že účastník cestovného ruchu je zväčša príslušníkom ekonomicky a technicky „silnejšej“ kultúry (Galvasová, 2008, s. 52). Akulturácii v rezidentnej kultúre napomáha i opakovaný kontakt s cudzími kultúrami. Pritom predpokladáme, že pre rôznorodosť návštevníkov a ich príslušnosť v rôznych kultúrach sa vytvára obraz jednotnej kultúry návštevníkov. Ako príklad nám slúži poskytovanie informácií výlučne v anglickom jazyku bez ohľadu na jazykovú príslušnosť návštevníkov.

Vzťah rezidentov k návštevníkom je vyjadrený prostredníctvom tzv. **iritačného indexu**, ktorý označuje závislosť vzťahu medzi domácimi obyvateľmi, účastníkmi cestovného ruchu a životným cyklom destinácie. Opisovaný vzťah sa mení v závislosti od fázy životného cyklu destinácie od pozitívnych k negatívnym postojom. Pod vplyvom negatívneho vzťahu môže dôjsť až k marginalizácii rezidentov, ich odčleňovaniu od turistov, napr. vytlačanie rezidentov mimo historické centrá a pod. (Galvasová, 2008, s. 52). Účinok turizmu na miestnu kultúru možno viditeľne pozorovať v oblasti jazyka. Bilingvizmus či multilingvizmus je zrejmy takmer vo všetkých turistických destináciách s medzinárodnou návštevnosťou. Turizmus sa preto môže javiť ako jeden z katalyzátorov **globalizácie**, avšak je nutné zdôrazniť túžby turistov spoznávať miestnu kultúru v jej autenticite a originalite, a teda len vlastné kultúrne prvky môžu byť odlišné a pre návštevníka zaujímavé.

d) kultúra v kontexte spotrebného správania

Ako sme už spomenuli, počas realizácie cestovného ruchu dochádza k interkultúrnym kontaktom. Špecifikom cestovného ruchu je poskytovanie služieb a tovarov nielen zákazníčkovi z vlastnej kultúry (ktorého správanie poznám, keďže som i ja jej členom), ale i z kultúr cudzích. Tu sa rodí potreba poznania myslenia, zvykov, správania, potrieb s cieľom silnejšieho prispôsobenia sa zákazníčkovi, čím je dosiahnuté komplexné uspokojenie jeho potrieb, čo možno označiť za jadro služieb. Práve takýmto prispôsobovaním dochádza často k zmene vo vlastnej kultúre.

Kultúrno-spoločenské faktory zohrávajú u spotrebiteľa hlavnú úlohu pri výbere produktu (Jakubíková, 2009, s. 166 – 178). Z pohľadu kultúry predstavuje spotrebné správanie akési vzory správania, opakované postupy odovzdávané v našej kultúre. Na základe pozorovania a znalosti danej kultúry je teda možné vyvodiť zovšeobecnenia správania daného spoločenstva. Rovnako je možné sledovať opakovanie týchto konkrétnych postupov v spotrebnom správaní obyvateľstva. Spotrebné správanie ako hlavný stimulátor spotreby je predmetom sledovania všetkých ekonomických disciplín. Ich znalosťou môžeme spotrebiteľské správanie v cestovnom ruchu ovplyvňovať, vyberať cieľového zákazníka, segmentovať trh. Vplyv kultúry vo výbere destinácie je viditeľný na príklade obľúbenosti vínnych ciest u Talianov alebo dovolenkovania Čechov v slovenských horách a i.

V spotrebnom správaní sú premietané kultúrne odlišnosti. Aj keď účastník cestovného ruchu prichádza do krajiny s cieľom poznania miestnej kultúry, isté prispôsobenie sa jeho kultúrnym odlišnostiam, najmä tým s normatívnym charakterom, je nevyhnutné. Okrem prispôsobenia sa kultúrnym normám je nevyhnutné prispôsobenie sa jazyku návštevníka. Na ilustráciu je možné uviesť i ďalšie príklady: harmonogram pobytu rešpektujúci čas modlitby alebo siestu, príprava stravy rešpektujúca zákaz konzumácie konkrétnych surovín, anglické názvy a popisy podnikov, jazykové mutácie jedálnych lístkov a pod.

e) zatraktívnenie kultúrnych inštitúcií ako podnikov cestovného ruchu

Produkt cestovného ruchu v sebe viaže komplex rôznorodých služieb, určených nielen pre účastníka cestovného ruchu, ale i miestneho návštevníka. Kultúrno-spoločenské služby v cestovnom ruchu vystupujú ako vlastné služby cestovného ruchu, keďže sú poskytované a produkované výlučne či prevažne účastníkom cestovného ruchu (Gúčík, 2007, s. 12). Služby kultúrnych zariadení sú zaraďované medzi tzv. služby voľného času, ich hlavným cieľom je rozptýlenie, zábava, poznanie a pod. Spotrebou kultúrno-spoločenských služieb dochádza k odovzdávaniu kultúrnych hodnôt vlastných (lokálny návštevník) i cudzích (účastník cestovného ruchu). Z kultúrnych inštitúcií, uplatňujúcich sa najviac v cestovnom ruchu, môžeme spomenúť: múzeá, galérie, skanzeny, divadlá; mimo kultúrnych inštitúcií sú to najmä organizované podujatia (Galvasová, 2008, 104 – 107).

Je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že pre producenta služby predstavuje cestovný ruch možnosť rozšírenia dopytu o ďalších zákazníkov. Dochádza tak k znásobeniu návštevníkov o cieľovú skupinu turista, vyznačujúcu sa často vyššou kúpnu silou. Z kultúrnych zariadení sa stávajú akési podniky ocitajúce sa na trhu cestovného ruchu. Tu v prostredí vysokej konkurencie a v snahe získať klientelu sú nútené uplatňovať nové postupy s cieľom komplexného uspokojenia potrieb návštevníkov. Ekonomické výnosy sú transformované do iných činností kultúrnych inštitúcií, prejavujúcich sa zatraktívnením ponuky. To sa podpisuje nielen pod zvýšenie návštevnosti cieľovou skupinou účastníka cestovného ruchu, ale i skupinou lokálny návštevník. Daným spôsobom sa dosahuje zefektívnenie činností kultúrnych zariadení vo viacerých oblastiach manažmentu a marketingu, napr. snaha o zatraktívnenie produktu (eventový marketing, rozširovanie zbierok, nové spôsoby prezentácie, doplnenie vedľajších služieb), a v samotnej vedecko-výskumnej a osvetovej činnosti.

Príklad

Ako príklad môžeme spomenúť jednu z najnavštevovanejších kultúrnych pamiatok v Českej republike, hrad Karlštejn. Odhliadnuc od pozitívnych i negatívnych vplyvov cestovného ruchu na samotný Karlštejn, uvádzame príklad jeho pozitívneho vplyvu na kultúrne dedičstvo hradov v stredných Čechách. Vysoká návštevnosť menovanej kultúrnej pamiatky sa prejavuje niekoľkonásobným prevýšením jeho prevádzkových nákladov. Nadbytok financií je transformovaný spravovateľom Národným památkovým ústavom Českej republiky do rekonštrukcie a opráv ďalších kultúrnych hodnôt (Raabová, 2010, s. 6).

f) rozvoj regiónu

Okrem priameho vplyvu cestovného ruchu na kultúru, kultúru ovplyvňuje turizmus aj prostredníctvom ekonomických funkcií, ktoré plní v hospodárstve, čím ovplyvňuje aj rozvoj regiónu. Ekonomické funkcie prejavujúce sa v regióne popisuje M. Gúčík (2007, s. 46 – 56) nasledovne: s realizáciou cestovného ruchu sa objavuje potreba budovania infraštruktúry cestovného ruchu i všeobecnej infraštruktúry a potreba rozvoja súvisiacich odvetví (doprava, potravinárstvo, stavebná výroba, obchod, komunikačné služby), technickej vybavenosti (kanalizácia, elektrifikácia, zásoba vody), sociálnej vybavenosti (kultúrno-osvetové inštitúcie, športovo-rekreačné zariadenia, školstvo, zdravotníctvo). Cestovný ruch ďalej zabezpečuje sociálny a hospodársky rozvoj regiónu (rast zamestnanosti a súvisiace zníženie vystažovalectva za prácou, podporu nových zamestnaní, nárast sociálnej a ekonomickej úrovne domácností, budovanie technickej a sociálnej infraštruktúry, ekonomické efekty pre podniky cestovného ruchu i multiplikované odvetvia). Okrem toho v sociálnej a kultúrnej sfére plní úlohy: v zdravotno-preventívnej oblasti, mierotvorné funkcie (ako základ pre uskutočňovanie cestovného ruchu) a kultúrno-poznávacie (nárast vzdelanostnej úrovne obyvateľstva).

Význam kultúry v cestovnom ruchu

Potenciál kultúry v cestovnom ruchu je nesmierny. Kultúra tvorí dôležitú a čoraz viac žiadanú súčasť primárnej ponuky cestovného ruchu. Spolu s prírodným dedičstvom vytvára základné predpoklady pre rozvoj turizmu. V kontexte cestovného ruchu predstavuje **atraktivitu**, t. j. niečo, čo

má schopnosť vyvolať záujem, primeť návštevníka prekonať vzdialenosť, obetovať voľný čas a peňažné prostriedky (Gúčik, 2006c, s. 10). Kultúrne atraktivity pôsobia ako vyvolávatelia dopytu po produktoch rôznych druhov a foriem cestovného ruchu. Pritom nedisponujú rovnakým potenciálom, ale ich potenciál sa rôzni v závislosti od preferencií spotrebiteľov (účastníkov cestovného ruchu) (McKercher, 2002, s. 31). Na základe daného kritéria môže kultúra v turizme vystupovať ako atraktivita:

- a) **primárna:** často je označovaná aj ako tzv. „*must-see sights*“ (8) a vyznačuje sa schopnosťou prilákať návštevníkov aj z veľkej vzdialenosti. Pamiatky, ako napr. Šikmá veža v Pise alebo Eiffelova veža v Paríži, patria k „povinným“ návštevám turistov z celého sveta. V súvislosti s ich významom sa stávajú priam národnými symbolmi a súčasťou budovania národnej identity (Richards, 2001, s. 4).
- b) **sekundárna:** majú menšiu úlohu pri rozhodovaní o výbere cieľového miesta, t. j. nie sú samotným dôvodom návštevy destinácie.
- c) **terciálna:** veľmi malá váha pri rozhodovaní o návšteve destinácie, návšteva je skôr náhodná alebo determinovaná nedostatok iných možností.

Nie je možné presne určiť, do ktorej kategórie daná atraktivita patrí, keďže preferencie každého účastníka sa líšia. Väčšina kultúrnych turistických atraktivít však patrí do sekundárnej a terciárnej kategórie (Kesner, 2008, s. 20 a 21).

Príklad

Príkladom môže byť *Folklorný festival Východná* ako najstarší a najrozsiahlejší festival prezentujúci tradičnú ľudovú kultúru a jej folklorizované prejavy na Slovensku. Ako primárna atraktivita pôsobí pre milovníkov folklóru, ktorí sa každoročne zúčastňujú na festivale a prichádzajú do Východnej s cieľom návštevy podujatia. Naopak, pre iných návštevníkov, napr. účastníkov rekreačného cestovného ruchu tráviacich dovolenku v horách, môže festival znamenať spestrenie programu. Pre iných „okoloidúcich“, ktorí obcou prechádzajú, len náhodným rozhodnutím.

Kultúra v kontexte turizmu nadobúda význam predovšetkým v súvislosti s jej ekonomickými prínosmi. Prostredníctvom turizmu sa z kultúry stáva **ekonomická komodita s určitými špecifickými vlastnosťami**. Špecifikum kultúry, na ktoré treba pamätať pri každej manipulácii s ňou, spočíva v skutočnosti, že kultúrne hodnoty existujú **nezávisle od cestovného ruchu**, t. j. nemajú význam len v súvislosti s cestovným ruchom. Turizmus využíva ich ekonomický potenciál, ktorý však nesmie prevýšiť kultúrno-spoločenské pozitíva a nesprávnou činnosťou spôsobiť devastáciu kultúrnych hodnôt. Turizmus môže zohrávať podstatnú úlohu v kultúre jednak ako kreátor nových prvkov, ako aj uchovávateľ kultúrnych hodnôt, ktoré v kontexte turizmu nadobúdajú iné súvislosti (modifikácia).

Príklad

Vinohradníctvo je dodnes dôležitým identifikujúcim znakom obyvateľov v Malokarpatskom regióne. Ako rozsiahly kultúrny systém pozostáva z množstva kultúrnych prvkov, ktoré sú využívané i v cestovnom ruchu. V každom okamihu vznikajú nové prvky kultúry. Na druhej strane, iné prvky, ktoré nie sú schopné prispôbiť sa novým podmienkam, strácajú svoj význam a zanikajú. Spomeňme napr. obaračkové slávnosti, požehnávanie mladého vína na sv. Martina, otváranie víníc na sv. Urbana, ktoré priťahujú do regiónu množstvo návštevníkov. Vďaka cestovnému ruchu nadobudli nový význam, ale aj v tejto modifikovanej forme (ich význam sa zmenil) sú uchovávané do budúcnosti.

Kultúra ako dynamický systém neustále podliehajúci endogénnym i exogénnym zmenám sa viaže na človeka. Jej vznik, existencia i zánik sú priamo späté s existenciou ľudstva. Preto pri pohľade na kultúru ako zdroj cestovného ruchu ju možno pokladať za **nevyčerpatelný zdroj** (Robinson, 2006, s. 17). Kultúra ponúka turizmu nekonečnú škálu možností vytvárajúcich príležitosti dosiahnuť ekonomické, environmentálne i kultúrno-spoločenské ciele z dlhodobého hľadiska. Organizátori cestovného ruchu musia vnímať ochranu a rozvoj kultúrnych hodnôt nielen ako povinnosť, ale aj ako

činnosť zabezpečujúcu dlhodobý rozvoj. Vďaka svojim vlastnostiam sa kultúra v mnohých prípadoch stáva **nástrojom trvalo udržateľného rozvoja**. Investície do kultúry a kreativity sú čoraz viac využívané na zvyšovanie konkurencieschopnosti a revitalizáciu miestnych ekonomík. Množstvo miest a regiónov prostredníctvom podpory kultúry zlepšuje svoj imidž, priťahuje návštevníkov i investície, stimuluje mestský a regionálny rozvoj (UNESCO, 2012, s. 3 a 4).

Významné postavenie v regionálnom rozvoji znásobuje ďalšia perspektívna vlastnosť kultúry, ktorou je jej **vysoká mobilita** (Robinson, 2006, s. 17). Mobilita kultúry spočíva v jednoduchej skutočnosti, že kultúru (vo význame súčasná kultúrna tvorba) možno „prineŕ“ na akékoľvek miesto. Preto jej využitie môže byť riešením pre rozvojové krajiny alebo pre štvrte, mestá a regióny, ktorých atraktivita z pohľadu cestovného ruchu i ekonomiky poklesla pre negatívne vplyvy (napr. nadmerná ťažba). V súčasnosti mnohé mestá i regióny preberajú koncepty kultúrnych či kreatívnych miest, regiónov, klastrov založených na investíciách do kultúrneho sektora, využívajúcich práve mobilitu kultúry. Mestá, ako napr. Bilbao alebo Tilburg, používajú spomínané stratégie, aby sa stali atraktívnejším miestom pre život, prácu i turistov a aby sa rozvíjal ich hospodársky a kultúrny život. Na tento účel sa zvyčajne využíva súčasná kultúrna tvorba, ktorá nie je viazaná priamo na miesto. Z lokalít sa stávajú dôležité kultúrne destinácie s vhodnými podmienkami najmä pre rozvoj arts tourism.

Príklad

Stratégia baskického mesta Bilbao, založená na Guggenheim Museum, je úspešným príkladom fungovania kultúry v miestnom rozvoji a v rehabilitácii regiónu. Plán bol prijatý v roku 1989, v období, keď mesto čelilo veľkej ekonomickej kríze. Po otvorení múzea v roku 1997 sa z mesta stala jedna z najznámejších kultúrnych destinácií. V roku 2005 múzeum navštívilo viac ako 8 miliónov návštevníkov, z toho viac ako 60 % tvorili zahraniční návštevníci. Od svojho otvorenia do roku 2005 výnosy múzea pokryli 18-násobne počiatočné investície (v roku 2005 celkové príjmy múzea dosiahli 26 miliónov EUR, spolu s nepriamymi výnosmi 139 miliónov EUR). Čo sa týka zamestnanosti, vytvorilo 4 361 nových pracovných miest. Z kultúrno-spoločenských prínosov spomeňme rast identity domácich obyvateľov (*European Commission*, 2006, s. 156 a 157).

V otázkach mobility kultúry nám do popredia vystupujú festivaly, ktoré sa v mnohých prípadoch stávajú východiskom pre rozvojové stratégie vďaka rozsiahlosti pozitívnych dôsledkov a ich mobilite. (9) Hoci festivaly nemusia byť zamerané len na kultúrne aktivity, „kultúrne festivaly“ majú prevažné zastúpenie vo festivaloch usporadúvaných v Európe. Spomedzi „kultúrnych festivalov“ pripadá dominantné postavenie hudobným festivalom. Podľa štúdie *Economy of Culture in Europe* sú hlavné prínosy festivalov zhrnuté v nasledovných bodoch:

- a) **Podpora umeleckých prejavov:** festivaly predstavujú nezávislé distribučné kanály umeleckej tvorby a podporovateľov miestnych umelcov a kultúry.
- b) **Rola kultúrnych veľvyslancov:** upevňujú pozíciu mesta, regiónu, krajiny. Niektoré festivaly boli založené kvôli politickým cieľom, napr. filmové festivaly v Berlíne alebo v Moskve.
- c) **Prispievajú k dosiahnutiu cieľov verejného záujmu:** festivaly hrajú dôležitú úlohu v „osvietení“ miestnych obyvateľov, t. j. dokážu zatraktívniť kultúru pre bežnú verejnosť. Okrem toho sú označované ako nástroj demokratizácie kultúry.
- d) **Ekonomické vplyvy:** zdroj multiplikačného efektu. V súvislosti s cestovným ruchom plnia festivaly funkcie zisku a vytvárania pracovných miest. Napr. *Edinburghský festival* prináša zisk 135 miliónov libier a vytvára 2 900 pracovných miest na plný úväzok (*European Commission*, 2006, s. 158 – 160). Na rozmach festivalov nadväzuje vznik novej podkategórie kultúrneho turizmu – event cestovný ruch.

Avšak kultúru tvoria aj **statické** kultúrne hodnoty. V našom ponímaní, vychádzajúcom z potrieb cestovného ruchu, za statické hodnoty považujeme nehnuteľné aj hniteľné prvky, ktoré sú zviazané s vlastným prostredím. Berúc do úvahy vyššie spomínané delenie UNWTO, do statických hodnôt zaraďujeme predovšetkým hodnoty kultúrneho dedičstva. Kvôli požiadavkám autenticity

a trvalo udržateľného rozvoja majú statické hodnoty v kontexte cestovného ruchu zmysel len v mieste svojho rozšírenia. V opačnom prípade dochádza nevhodným správaním k devastácií kultúrnych hodnôt z dôvodu „zapáčenia sa“ turistovi. V týchto súvislostiach chceme upozorniť na potrebu spolupráce medzi organizátormi cestovného ruchu a odborníkmi z etnológie, kulturológie a iných vedných disciplín, ktorú chápeme ako nevyhnutnú.

I kultúrne hodnoty v statickej podobe disponujú nesmiernym potenciálom v kontexte cestovného ruchu. Kultúra je v každom mieste jedinečná a neopakovateľná a v medziach turizmu vystupuje ako **konkurenčná výhoda** destinácie cestovného ruchu. Stratégie využívajúce vlastné hodnoty kultúrneho dedičstva na účel turizmu sú medzi účastníkmi cestovného ruchu čoraz viac obľúbené. Neustále sa zvyšuje dopyt účastníkov cestovného ruchu po autentickom kultúrnom prostredí, ktorým sa produkt odlišuje. Pod vplyvom narastajúcej globalizačnej tendencie spotrebiteľia hľadajú akúsi pridanú hodnotu v podobe autentického, jedinečného a emocionálneho zážitku získaného návštevou miesta (Gúčik, 2006, s. 14 a 15). Kultúrne dedičstvo sa v cestovnom ruchu teda stáva najväčším aktívom obcí, miest, regiónov.

V prospech kultúry hovorí i ďalší fakt, a to **geografická rozptýlenosť**. Kultúra nie je sústredená len do najnavštevovanejších kultúrnych destinácií, ale akékoľvek menšie či väčšie územie disponuje svojimi prvkami kultúrneho dedičstva. Tieto špecifiká vznikli dôsledkom adaptácie na konkrétne podmienky prostredia, a teda sú v každej lokalite jedinečné a v kontexte turizmu znamenajú **bezkonkurenčné prvky**. Preto sú otázky využívania kultúrneho dedičstva aktuálne pre akúkoľvek destináciu cestovného ruchu. Každá destinácia cestovného ruchu má možnosť využiť kultúru na zvýšenie svojej konkurencieschopnosti implementáciou kultúry do produktov cestovného ruchu, či už je to ponuka pobytových balíkov inšpirovaných tradičnou kultúrou alebo celá marketingová stratégia zacielená na vytvorenie destinácie cestovného ruchu s vlastným unikátnym a autentickým imidžom.

Záver

V predloženej príspevku sme rozoberali problematiku vzťahu medzi kultúrou a cestovným ruchom. V týchto súvislostiach boli predstavené rôzne pohľady na ich vzájomnú interakciu v ekonomickom kontexte i v kontexte kultúrno-spoločenskom. Cieľom príspevku bolo upozorniť na potrebu venovať sa cestovnému ruchu komplexne, nielen z ekonomického pohľadu vnímajúceho turizmus ako odvetvie hospodárstva, ktoré v súčasnosti prevažuje na našom území. Príspevkom vyzdvihujeme prielomové chápanie turizmu ako javu s vlastnými špecifikami, pohybujúceho sa na rozhraní ekonomického a kultúrneho prostredia. Turizmus zohráva významnú úlohu vo viacerých vedných odboroch, medzi ktorými je potrebné menovať samotnú vedu o kultúre, kulturológiu. Cestovný ruch ako socio-ekonomický systém je vnímaný ako doklad vývoja ľudskej spoločnosti a stáva sa jedným z hlavných nositeľov kultúrnej zmeny. Jeho vplyv na kultúru je enormný, čo možno ľahko pozorovať na príklade najnavštevovanejších turistických destinácií. Spomínané skutočnosti a antropogénny pôvod cestovného ruchu ho zaraďujú k objektom záujmu vied o kultúre.

Pre nás, absolventov a absolventky manažmentu kultúry a turizmu, boli prvoradé práve vzájomné súvislosti medzi danými systémami a ich pozitívne i negatívne dôsledky plynúce zo spolupráce medzi nimi. Možno konštatovať, že súčasné podmienky na trhu cestovného ruchu nedovoľujú turizmu ignorovať kultúru a kultúrne dedičstvo. Naopak, silnejúca globalizácia, tvrdý konkurenčný boj, rastúce požiadavky účastníkov cestovného ruchu, túžba po zážitku podporujú význam kultúry v cestovnom ruchu. S obdobnou situáciou sa stretávame v kultúrnom sektore, ktorý musí taktiež hľadať nové spôsoby prezentácie svojich produktov. Danou prácou sme chceli nastoliť diskusiu a upozorniť podniky a organizácie, resp. inštitúcie cestovného ruchu, na význam poznania kultúry a kultúrneho dedičstva, nevyhnutnosť rešpektovania kultúrnych hodnôt, ako aj pozitíva plynúce z ich symbiózy. Na druhej strane chceme upozorniť subjekty pôsobiace v kultúrnom sektore, ktorých názor je často chybné poznačený nutnosťou komerčnosti produktov cestovného ruchu, že turizmus môže znamenať rozšírenie cieľovej skupiny o perspektívnu skupinu – účastník cestovného ruchu, vytvorenie vhodnejších podmienok pre umeleckú tvorbu a v konečnom dôsledku príležitosť pre uchovávanie a sprístupňovanie kultúrneho dedičstva.

V závere podotýkame, že cestovný ruch a kultúru vnímame ako dva rovnocenné systémy so vzájomnými prienkami a spoluprácu medzi nimi pokladáme za nutnú v dlhodobom horizonte pri dodržiavaní určitých podmienok. To sme sa snažili dokázať názornými príkladmi už fungujúcej spolupráce. Danú problematiku chceme v budúcnosti rozvíjať i prakticky na príklade novovzniknutej destinácie cestovného ruchu Tirnavia, opierajúcej sa o kultúrne dedičstvo mesta Trnava a členských obcí ako o východisko rozvoja turizmu na danom území.

Poznámky

- (1) Začlenenie cestovného ruchu v kulturológii ako zastrešujúcej disciplíny náuk o kultúre a v ekonomických vedách rozoberáme v ďalších častiach práce.
- (2) Kulturológiu pokladáme za vedu skúmajúcu kultúru ako samostatný systém, pričom sú v nej zastrešené všetky vedy o kultúre, napr. antropológia, etnológia, sociológia, história, folkloristika, architektúra, psychológia, archeológia, vedy o umení, humánna geografia, religionistika a i. (Lenovský, 2008, s. 17 – 18).
- (3) Deklarácia bola prijatá na 31. Generálnej konferencii OSN pre kultúru a vzdelávanie, ktorá sa konala v dňoch 15. 10. – 3. 11. 2011 v Paríži a je v súlade so závermi Svetovej konferencie o kultúrnej politike (MONDIACULT, Mexico City, 1982), Svetovej komisie o kultúre a rozvoji (Our Creative Diversity, 1995) a Medzivládnej konferencie o kultúrnych politikách pre rozvoj (Štokholm, 1998) (UNESCO, 2002, s. 12).
- (4) Hranice medzi vonkajším a vnútorným kruhom nie sú striktné dané. Stále sa čoraz viac prelínajú najmä z pohľadu kultúrnych turistov, ktorí ich pokladajú za nedeliteľný celok, vytvárajúci komplexný obraz o destinácii. Vzájomnou prepojenosťou a podmienenosťou tradičnej kultúry (vo význame umenie a kultúrne dedičstvo) a kreatívnych priemyslov (t. j. reklama, móda, dizajn a pod.) sa zaoberá Richard Florida, renomovaný odborník v oblasti kreatívnych priemyslov, vo svojej knihe *The Rise of the Creative Class*. Kreatívne priemysly možno pokladať v súčasnosti za najnovšiu a najdynamickejšiu súčasť kultúry. Aj keď v kontexte turizmu nadobúdajú menší význam ako umenie, kultúrne dedičstvo a životný štýl, majú veľký potenciál v súvislosti s hospodárskym prínosom a sú konkurenčnou výhodou, preto sa dostávajú do centra pozornosti mnohých odborníkov z kulturológie i cestovného ruchu, ako aj ekonómie (UNWTO, 2005, s. 16).
- (5) Európsky hospodársky a sociálny výbor predstavuje poradný orgán Európskej únie.
- (6) Multiplikačný efekt v cestovnom ruchu je definovaný ako ekonomický cyklus znásobenia pozitívnych ekonomických účinkov (zvýšenie zamestnanosti, investícií, výroby a pod.) v cestovnom ruchu i príbuzných odvetviach, ku ktorému dochádza pod vplyvom príjmov z cestovného ruchu (Gúčík, 2007, s. 49 – 52).
- (7) Napr. kultúrni turisti z Rímskej ríše boli motivovaní kultúrou iných národov, v stredoveku sa cestovanie rozvíjalo najmä v spojitosti s náboženskými dôvodmi.
- (8) V slovenskom preklade pamiatky, ktoré sa musia navštíviť.
- (9) Festivaly nemusia využívať len súčasnú kultúru a umenie, ale aj kultúrne dedičstvo, napr. talianske „mestské“ festivaly viažuce sa na stredovekú mestskú kultúru.

Literatúra

- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. 2010. Vplyv turizmu na kultúru a identitu obyvateľov Bali. In: *Kontexty kultúry a turizmu*. Nitra : Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, roč. 3, 2010, č. 2, s. 6 – 11. ISSN 1337-7760
- BOTÍK, Ján. 2006. Turizmus, kultúrne dedičstvo a transformácia spôsobu života v rekreačných lokalitách Vyšná a Nižná Boca. In: *Tradičná kultúra, turizmus a rozvoj regiónov: zborník z medzinárodnej konferencie, Terchová, 26. – 27. máj 2005*. Nitra : FF UKF v Nitre, 2006, s. 71 – 81. ISBN 80-8050-992-1
- CENGİZ, Hüseyin – ERYILMAZ, Semiha – ERYILMAZ, Yaşasin. 2006. *The Importance of Cultural Tourism in the EU Integration Process*. 8 s. Dostupné na: http://www.isocarp.net/Data/case_studies/884.pdf [2013-01-09]

- ČUKAN, Jaroslav. 2008. Cestovný ruch, kultúra a ekonomika. In: *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. Nitra : FF UKF v Nitre, 2008, s. 116 – 124. ISBN 978-80-8094-229-8
- ČUKAN, Jaroslav – MICHALÍK, Boris. 2012. Kultúrne dedičstvo – cestovný ruch – konkurencieschopnosť. In: *Marketing kultúrneho dedičstva v kontexte konkurencieschopnosti v cestovnom ruchu*. Nitra : Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2012, s. 5 – 13. ISBN 978-80-558-0167-4
- EUROPEAN COMMISSION. 2012. *Cultural tourism* [online]. 2012. Dostupné na: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/cultural-routes/index_en.htm [2013-01-09]
- EUROPEAN COMMISSION. 2006. *The Economy of Culture in Europe*. Dostupné na: <http://www.keanet.eu/ecoculture/studynew.pdf> [2013-01-12]
- GALVASOVÁ, Iva. 2008. *Průmysl cestovního ruchu*. Praha : Ministerstvo pro místní rozvoj, 2008. 264 s. ISBN 978-80-87147-06-1. Dostupné na: <http://www.garep.cz/publikace/prumysl-cestovniho-ruchu.pdf> [2013-02-03]
- GÚČIK, Marián a kol. 2007. *Manažment regionálneho cestovného ruchu*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2007. 290 s. ISBN 978-80-89090-34-1
- GÚČIK, Marián. 2006a. Tradičná kultúra ako faktor regionálneho rozvoja. In: *Tradičná kultúra, turizmus a rozvoj regiónov : zborník z medzinárodnej konferencie, Terchová, 26. – 27. máj 2005*. Nitra : FF UKF v Nitre, 2006, s. 11 – 21. ISBN 80-8050-992-1
- GÚČIK, Marián a kol. 2006b. *Manažment cestovného ruchu*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2006. 224 s. ISBN 80-88945-84-4
- GUČÍK, Marián a kol. 2006c. *Výkladový slovník cestovný ruch, hotelierstvo a pohostinstvo*. Bratislava : SPN, Mladé letá, 2006. 216 s. ISBN 80-1000-360-3
- JAKUBÍKOVÁ, Dagmar. 2009. *Marketing v cestovním ruchu*. Praha : Grada, 2009. 288 s. ISBN 978-80-247-3247-3
- CHRENŠČOVÁ, Viera. 2011. Udržateľný rozvoj cestovného ruchu v chránenej krajinskej oblasti Horná Orava z pohľadu aktérov rozhodovacej sféry. In: *Acta Universitatis Matthiae Belli*, roč. 13, 2011, č. 1, s. 61 – 67. ISSN 1338-4430. Dostupné na: <http://www.fpv.umb.sk/kat/ken/akta/attachments/article/50/Acta%202011-13.pdf> [2013-02-03]
- KESNER, Ladislav – MORAVEC, Ivan – NOVOTNÝ, Radek a kol. 2008. *Management kultúrního cestovního ruchu*. Praha : Cultropa, 2008. 184 s. Dostupné na: http://www.mmr.cz/getmedia/efcd9671-4737-427b-bab5-1b6be507e800/GetFile10_1.pdf [2013-01-09]
- LENOVSKÝ, Ladislav. 2008. Cestovný ruch ako kulturologický fenomén. In: *Kontexty kultúry a turizmu*. Nitra : Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, roč. 1, 2008, č. 1, s. 17 – 22. ISSN 1337-7760
- MCKERCHER, Bob – DU CROS, Hillary. 2002. *Cultural Tourism : The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York : An Imprint of the Hawort Press, 2002. 262 s. ISBN 0-7890-1106-9
- Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Trenčianske Teplice*. 2008. 92 s. Dostupné na: <http://www.teplice.sk/page.php?id=1197-1-10> [2013-02-03]
- RAABOVÁ, Tereza. 2010. *Cestovní ruch : Studie o sociálně ekonomickém potenciálu kulturních a kreativních průmyslů v České republice*. 2010. 21 s. Dostupné na: http://new.institutumeni.cz/media/document/cestovni_ruch.pdf [2013-02-03]
- RICHARDS, Greg. 2001. *Cultural Attractions and European Tourism*. Tilburg : Tilburg University, 2001. 29 s. ISBN 08-519-9440-7
- ROBINSON, Mike – PICARD, David. 2006. *Tourism, Culture and Sustainable Development*. Paríž : UNESCO, 2006. 96 s. Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001475/147578e.pdf> [2013-01-09]
- STADTFELD, Frank. 1996. Kultúrne dedičstvo a cestovný ruch. In: *Ekonomická revue cestovného ruchu*, roč. 29, 1996, č. 1, s. 3 – 11. ISSN 0139-8660
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2012. *Zamestnanosť v odvetviach cestovného ruchu*. Informatívna správa 2012. 2012. 6 s. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/Odbory/odb_410/polnohospodari/zamestnanost-odvetviach-cestovneho-ruchu.pdf [2013-02-03]

- UNESCO. 2002. *UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*. Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf> [2013-01-09]
- UNESCO. 2012. *Culture: a driver and an enabler of sustainable development*. Dostupné na: http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Think%20Pieces/2_culture.pdf [2013-01-09]
- UNWTO. 1999. *Globálny etický kódex cestovného ruchu*. Dostupné na: http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/slovakia_0.pdf [2013-01-09]
- UNWTO. 2005. *City Tourism and Culture: The European Experience*. Madrid : UNWTO, 2005. 137 s. ISBN 92-844-0779-6
- TICHÁ, Tereza. 2006. *Kultúra a cestovní ruch, hlavní konkurenční výhody České republiky*. [Diplomová práce]. Praha : FMV VSE v Praze, 2006. 98 s.

Summary

Tourism is considered to be the strongest sector of the economy in the world. In regional development it serves as a tool of economic, social, environmental and cultural increase. Today tourism becomes not only an economic system but also a cultural phenomenon. Tourism as a way of life or as a product of human plays an important role in cultural science, specifically culturology. The article bears a complex view on the issue of the relationship between tourism and culture in which the bilateral effect is stressed. While the impact of culture in tourism is regarded as positive, even further fundamental for tourism realisation, the opinion of a tourism impact on culture are different. On one hand tourism is considered to be a starter of globalisation and other negative cultural values. On other hand positive effects as an increase of cultural identity and conservation of cultural heritage is emphasized. In article the main view is dedicated to balance between cultural and economic opinions where positive effects are spread to both areas.

SEXUÁLNÍ MORÁLKA V ČECHÁCH : OD KONZERVATISMU K LIBERALISMU

SEXUAL MORALITY IN THE CZECH REPUBLIC : FROM CONSERVATISM TO LIBERALISM

Jiřina Vířavová

Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty UK v Praze

speciální pedagogika, 2. rok studia, prezenční forma studia

viravova.j@seznam.cz

Školitel: **doc. PhDr. Boris Titzl, PhD. (boris.titzl@uhk.cz)**

Klíčové slova

sexualita, sexuální patologie, rodičovstvo, rodina, dítě

Klíčová slova

sexualita, sexuální patologie, rodičovství, rodina, dítě

Morálka v české společnosti se v posledních desetiletích poměrně rozvolnila. Opouští se tradiční hodnoty a prosazuje se konzumní způsob života. Jednu z tradičních hodnot, která stále více podléhá vlivům modernizace, představuje rodina. V této svébytné instituci došlo na pozadí politických a ekonomických změn k zásadní přestavbě vztahů mezi jejími členy. Dochází v ní k neustálému oslabování jejích funkcí (1), z čehož následně plynou mnohá rizika, a to především pro děti. Rodina ztrácí svou integritu a stává se nestabilním prostředím.

Tento článek se věnuje prvním formálním nařízením na území Čech, které se snažily upravovat intimní poměry v původních slovanských rodinách. Dále nabízí pohled na zvyklosti v sexuálním chování členů tradiční rodiny 19. a 20. století, přes dopad zlomové éry sexuální revoluce v 60. letech 20. stol., po současnou liberalizaci v sexu. Přínosem by mělo být závěrečné shrnutí, věnované posouzení dopadu této společenské proměny v nahlížení na sexuální chování, a to především se zřetelem na osobnost dítěte.

Motto: Primárním účelem rozmnožování je ze sociologického hlediska tvorba rodiny. „V nejširším vymezení může být rodina definována jako institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti, anebo, česky, společností uznávaný způsob, jak mít a vychovávat děti“ (Možný, 2008, s. 116).

Od dob, kdy se reprodukce stala vyšším aktem, se lidé snaží projevy sexuality usměrňovat různými nástroji, z nichž jsou nejběžněji používány legislativní opatření. Ty vymezují to, co je v dané společnosti přijatelné a co je již za hranicemi stanovené normy. „Pudovost člověka je od počátku lidských dějin regulována, ať už tabuizací, totemistickými mýty, náboženskými systémy či zákony. Tyto normy, typické pro daný kulturní okruh, jsou pak předávány především rodinnou výchovou, vlivem školy, vrstevnických skupin a celým společenským prostředím“ (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 13 – 14).

Církev byla odedávna mocnou silou, která silně ovlivňovala ráz společenského soužití. Delimitovala nejen osoby, jimž náleželo sexuálně se projevovat, nýbrž také jasně vymezovala majetkové vztahy mezi těmito osobami. Také určovala intenzitu, dobu a ostatní podmínky tak, aby sexuální chování mohlo být v rámci dané společnosti označeno za *lege artis*. V Čechách hovoříme především o římskokatolické církvi.

S jasným zřetelem na restriktivní tendence v oblasti lidské sexuality, se tyto náboženské snahy uplatňovaly v celospolečenském měřítku. Vznikala výlučná vymezení definující podmínky pohlavního styku. Zmiňme Akvinského pojetí soulože: „Pohlavní styk je povolen pouze za splnění tří podmínek: 1. pokud je proveden správným způsobem (tedy vaginální souloží), 2. se správným partnerem (tedy s manželem či s manželkou), 3. za správným účelem (tedy plození dětí)“ (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 15). Homosexuální pohlavní styk, onanie, nahodilá soulož, vše, co neodpovídalo pevně zakotveným pravidlům akceptovatelné lidské sexuality středověké společnosti, bylo označováno za hříchy. Tyto církevní myšlenkové pilíře přetrvávají v tradiční podobě (3), ale i v různých modifikacích dodnes. Mimo jiné zasahují do oblastí homogenních manželství, angažují se v otázkách

interrupcí. V důsledku historického vývoje vliv církve oslabil, nicméně je patrné, že sexuální morálka současné společnosti je jejím odkazem zasažena.

V nejstarší právní památce slovanských národů, v *Zakonu sudnym ljudem*, jsou otázky nepřijatelných projevů sexuality upraveny následovně: „Zakon sudnym ljudem žádá uříznutí nosu za svedení zasnoubené dívky, byť se tak stalo s jejím souhlasem“ (Titzl, 2000, s. 158.) Ovšem paradoxně tento zákon ukládá trest „pouze“ patnácti let pokání za smilstvo s jeptiškou. Pozoruhodným jevem v historii naší země je postupně sílící potřeba zákonně upravovat postavení dětí, které nebyly počaty a přivedeny na svět do optimálních sociálních podmínek. S prvním takovým legislativním opatřením se shledáváme za dob vlády Přemyslovců v *Hnězdenské dekretě Břetislavově*, v níž stojí, že děti, které nebyly počaty a porozeny v manželském svazku, tedy děti, jejichž matky byly cizoložnice, byly těmto odebírány a ony ženy byly vyhnány do Uher, odkud se nesměly navrátit zpět do země. Následně je toto ustanovení doplněno privilegiem Soběslavovým, které přikazuje ochránit děti a manželky Němců, kteří se nějakým způsobem provinili. V této době se mnohé literární prameny zmiňují o problematice vysokého počtu případů usmrcování dětí, nejvíce novorozenců. Lze usuzovat, že pravděpodobně proto začaly vznikat jednotlivá právní nařízení, jejichž účel spočíval právě v ochraně života dětí (Titzl, 2000, s. 160).

V preindustriální společnosti představovalo tradiční pojetí rodičovství uzavření manželského svazku za účelem zplodění potomka. Tedy funkce manželství spočívala především v zajištění pokračování svého rodu. Pohlavní styk mezi partnery, v 19. a 1. ½ 20. stol. výlučně mezi manželi, byl povinností. I přesto se dbalo na to, aby žena nebyla k sexu nucena. Ovšem tato shovívavost neměla svůj základ v ohleduplnosti muže k ženě, ale v pověře, že z vynuceného pohlavního styku nevzejde kvalitní potomstvo. „Vysoký počet porodů odpovídal vysokému počtu dětské a kojenecké úmrtnosti, která byla ve srovnání s dneškem více než desetkrát vyšší, a to především ve městech... Pro nezámožnou rodinu znamenaly děti bohatství, pracovní sílu, která měla jednu živit zestárlé a nemohoucí rodiče...“ (Lenderová – Jiránek – Macková, 2011, s. 150).

Tradiční plánování rodičovství probíhalo na pozadí církevního a zemědělského roku. Uvádí se, že ve 20. letech 19. stol. byl zaznamenán v důsledku zvýšení průměrného věku uzavírání manželství pokles porodnosti. (2) K poklesu porodnosti došlo i na přelomu 40. a 50. let 19. století, kdy k regulaci počtu dětí došlo pravděpodobně v důsledku velké neúrody obilí a nedostatku brambor. „Záměrný pokles manželské porodnosti lze sledovat až od konce 70. let, nikoliv ale v prostředí dolních vrstev. První krok k plánovanému rodičovství neznamenal ještě vykročení k sexuální svobodě. Pro početné 19. století, stojící na poklidných hodnotách řádu a pořádku... byla sexualita věcí, o níž se nemluvilo“ (Lenderová – Jiránek – Macková, 2011, s. 161). Uvádí se, že vzhledem k snazšímu navazování kontaktů mezi lidmi, a vzhledem k četným možnostem pozorování sexuálního puzení u zvířat, byla frekvence pohlavních styků mezi manželi vyšší na venkově. Naproti tomu se ve městech dbalo hlavně na to, aby nevhodným sexuálním chováním nedošlo k újmě dobrého jména měšťanské rodiny (Lenderová – Jiránek – Macková, 2011, s. 161).

Sak s Kolesárovou uvádí, že o tradiční rodině můžeme hovořit ještě krátce po druhé světové válce. Pak nastalo období velkých politicko-kulturních změn, které s sebou neslo i první snahy záměrné regulace počtu dětí v rodinách. Tyto změny mimo jiné byly prvním krokem k opuštění tradičního reprodukčního tlaku na manželství (Sak – Kolesárová, 2012, s. 110 – 111). „V partnerském soužití se zvyšují citová, intelektuální a sexuální očekávání, později vznikají i nároky na změny v dělbě práce. Výrazně se zvyšuje proměnlivost sociálních kontaktů, tradiční modely chování v rodině buď mizí, nebo již nejsou jednoznačně přijímány“ (Novák, 2006, s. 14). Je patrné, že během vývoje naší společnosti se postupně v oblasti nahlížení sexuální morálky přecházelo od výlučně církevního vedení a tradice, k obecně právním ustanovením. I přes postupující společensko-vědní pokrok dlouho přetrvávaly mezi lidmi různé pověry o lidské sexualitě, které se předávaly z generace na generaci. Nicméně různé mýty o lidské sexualitě si společnost nese dodnes.

Názorový boom zaznamenalo téma lidské sexuality v šedesátých letech, která jsou označována za éru sexuální revoluce. Sexuální revoluci předcházelo několik významných událostí. Ve čtyřicátých letech začal Kinsey s jeho spolupracovníky provádět rozsáhlé výzkumy o sexualitě lidí (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 16). Přišel s překvapujícími výsledky, jimiž se mu podařilo nabourat různé pověry o nevěře, autoerotice, homosexuálních zkušenostech aj. Desetiletí po jeho výzkumu

zrealizovali W. Masters a V. Johnsonová výzkum nový, a to v laboratorních podmínkách, jímž dovršili vědeckou objektivizaci lidské sexuality. V té době se počaly ozývat hlasy žen lobující za jejich práva, nevyjímaje práva na rozhodování o počtu svých dětí (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 16). Jak autoři dále zmiňují, ke skutečné svobodě v oblasti sexuality však došlo až s rozmachem antikoncepčních metod. Přirozeně se jako první objevily na trhu kontracepční metody mechanické, a to pánský kondom, a až po něm, ve zmiňovaných šedesátých letech, přišla na trh kontracepční metoda hormonální, určená ženám. Západní svět se stal místem vzniku organizací, jejichž společným motivem byla lidská sexualita, především její osvobození od tradičního striktního pojetí. Různá nově vzniklá lesbická a gay hnutí hlásala svobodu sexu a dovolávala se sexuální rovnoprávnosti (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 18). Feministické pokrokové ideologie ve své horlivosti mnohdy ztrácely původní racionální myšlenku a stávaly se ve svém významu kontraproduktivními. „Tento kulturní feminismus je předvojem jakési sexuální kontrarevoluce sedmdesátých a osmdesátých let...“ (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 18). Pro 70., 80. a 90. léta byly typické mnohé výzkumy, zaměřené právě na projevy sexuálního chování. Vědeckému zkoumání byly podrobeny otázky z oblasti pedofilie a jiných deviací v objektu. Především na Kinseyho výzkumy pak navazovaly jiné, rozsáhlejší a metodicky propracovanější.

Zmiňovaná vlna sexuální revoluce postoupila o několik let později také do evropských zemí. Rovněž na našem území podstatně ovlivnila sociální klima. Postupná společenská proměna zasáhla a zásadně poznamenala i vztahy v rodině. „*Současná česká rodina prochází krizí*“ – zaznělo na 17. Semináři (v listopadu 2011) o plnění *Úmluvy o právech dítěte* v České republice. Dochází k oddalování porodu prvního dítěte, snižuje se počet sňatků a velmi rychle se zvyšuje počet rozvodů. Jak na semináři uvedl JUDr. Kapitán, ředitel Úřadu pro mezinárodně právní ochranu dětí, z posledních statistik pro rok 2011 vyplývá, že 65 % manželství bylo rozvedeno. Rozvedené manželství přestává plnit svou funkci rodiny a krize, kterou oba rodiče při rozvodovém řízení prochází, se přímo podílí na vytváření prostředí, v němž jsou vychovávány děti. „Četnými autory je rozvod řazen mezi projevy tzv. sociální patologie. Současně však může být považován za určité základní společenské sanační opatření, které má zamezit nesouladu a těžkým konfliktům mezi manželi, má ukončit problematiku soužití a umožnit další životní perspektivy. Tyto základní předpoklady, pro které je rozvod obecně akceptován, se však ne vždy naplňují a pozitivní očekávané změny se neobjeví, naopak dochází k další frustraci, stresu a konfliktům i v době po rozvodu“ (Dunovský, 1999, s. 209). Dochází k zásadním změnám v plnění hlavních úkolů rodiny. Občasné ambice mladých párů na zachování tradičních hodnot rodiny většinou v konfrontaci s nově se utvářejícími ekonomicko-politickými podmínkami rychle vyhasnou. Za přispění individuálního osobního nastavení a různé náročnosti uspokojování primárních a sekundárních potřeb, nelze předpokládat, že by se situace výhledově mohla výrazně zlepšit.

Vnímání pozice dítěte v rodině je současnou společností poněkud odlišné od společnosti preindustriální. V porovnání s tradiční rodinou je významně oslabena reprodukční funkce současné rodiny. Ta je sice stále zachována, nicméně sexuální chování partnerů není jejím jediným účelem.

Ani vzhledem k markantní proměně venkova, nelze předpokládat, že by zdejší obyvatelé plodili děti se záměrem zajistit svá hospodářství. Nehledě na skutečnost, že větší počet dětí dnes nepředstavuje pro rodinu žádné ekonomické zvýhodnění. Přesto ale vesnice zůstávají navzdory migraci intimním prostředím, a naopak jistých změn doznala města. Značná anonymita v nich totiž vytváří optimální podmínky k uspokojování sexuální apetence, za současného minimalizování rizik společenské újmy.

Problém, který se v posledních letech ukazuje v českých rodinách jako zásadní, je vzájemné oddalování dítěte a rodičů. Vztahy mezi nimi ochabují a skutečný zájem o druhého se omezuje na minimum. Opouští se tradiční rodinné hodnoty, které jsou nahrazovány jinými. Konzervatismus české populace se podle výzkumu Sociologického ústavu AV ČR oploštil a nahradil ho liberalismus (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 104). Domnívám se, že prostředí, které se vytváří na základech liberalismu, více disponuje podmínkami pro vznik sociálně patologických jevů, nežli prostředí konzervativní. Na principu oslabování společenské kontroly dochází k porušování společensky přijatelných norem chování. V oblasti sexuálního chování hovoříme především o orientaci sexuálního puzení na dítě. Věnujme se podrobněji jeho některým formám.

V souvislosti s otevřením hranic státu v 90. letech a následným vstupem do schengenského prostoru koncem roku 2007 se Česká republika začala potýkat s relativně novým jevem – sexuálním turismem. Ten je udržovaný převážně občany ze strany německy mluvících zemí. V jednom z rozhovorů s Mirkem Topolánkem, v roce 2010, zazněla věta, v návaznosti na kritiku přílišné kontroly českých řidičů v německých zemích těmito slovy: „Neumím si představit, že bychom my na české hranici prohlíželi řidiče rychlých německých vozů, jestli nemají pohlavní choroby, protože sexuální turistika ze strany německých turistů je prostě více rozšířena než u jiných zemí.“ (4)

Termín sexuální turistika se poměrně za velmi krátkou dobu uchytil v běžné jazykové výbavě. „V souvislosti s pachatelem sexuálních trestných činů je na veřejnosti značně rozšířeno klišé o perverzním podivínovi“ (Milfait, 2008, s. 77). Nelze tvrdit, že opak je pravdou, ale většinou se jedná o dobře situované, slušně vyhlížející, důvěryhodné osoby. Z průzkumů vyplývá, že uživateli sexuálních služeb jsou převážně muži. Skutečnost, že ne výjimečně jsou prodávajícími vlastní rodiče dítěte, činí celou záležitost o to smutnější.

Systém prodeje dítěte rodičem je důmyslný. Ženy, tedy matky, jsou zpravidla přímými prodávajícími, a muži, otcové, činí manažery prodeje. „Dětská sexuální turistika (Child Sex Tourism – CST) je komerční sexuální vykořisťování dětí osobami (muži nebo ženami), které cestují ze své vlastní země do jiné, s úmyslem dopustit se sexuálního zneužití dítěte.“ (5) Obecně platí, že sexuální turistika prosperuje v místech s nízkým ekonomickým potenciálem, kde tvoří značnou část příjmů rodin s nízkou ekonomickou soběstačností. Jedním z dominujících důvodů vzniku sexuální turistiky je pravidlo nabídky a poptávky, v přímé závislosti na jedince s omezenou možností jejich uplatnění na trhu práce. Právě pro tyto osoby představuje zprostředkovávání nebo poskytování sexuálních služeb příležitost k okamžitému, a také krátkodobému zlepšení jejich finanční situace.

Sexuální turismus s sebou přináší značná rizika. Kromě různých deviačních aktivit, sebevražd a nárůstu kriminality v populaci, je spojen především s výskytem pohlavně přenosných chorob. Nejvíce se ale podepisuje na svých dětských obětech. Jejich vystavením sexuálnímu útoku během primární socializace dochází k trvalému zasažení osobnosti a zničení identity dítěte. Některé zdroje v souvislosti se sexuálním turismem zmiňují riziko bludného ekonomického kruhu (Zvěřina, 1992, s. 113), který spočívá v kolísání hodnoty dolaru vzhledem k různým zemím, a tudíž tlačí poskytovatele těchto služeb k přizpůsobování se trhu práce, pod značným tlakem, který je umocněný vědomím o páchání kriminogenní činnosti. Otázkou zůstává, co umožňuje existenci takového jevu, jako je sexuální turismus? Jednu z možných odpovědí shledávám v teorii chicagských sociologů o sociální dezorganizaci společnosti (Munková, 2004, s. 26). Podle ní dochází ke ztrátě pocitu sousedství a k nárůstu anonymity vztahů. Vcelku se reorganizuje město a mezilidské vztahy jsou značně nestabilní. Takové změny jsou doslova podhoubím pro pachatele trestných činů.

Zmiňme další společensky neakceptovatelnou formu sexuálního chování. Využívání dětí pro pornografický průmysl. Oblast distribuce pornografického zboží k zákazníkovi je vzhledem k rozsáhlé internetové síti relativně snadná. Na internetových stránkách Policie České republiky v sekci Útvary policie ČR je uvedeno, že při vyšetřování odhalování dětské pornografie byly provedeny prohlídky domovních a jiných prostor, v nichž byla zadržena výpočetní a ostatní technika pro šíření dětské pornografie. Organizovaná skupina operovala v oblastech Ostravska, Opavska, Šumperska, Prostějovska, Frýdeckomístecka, Novojičínska a Olomoucka. (6) To značí, v jakých lokalitách dochází k centralizaci tohoto sociálně problémového jevu.

Maximální riziko vnímám právě v možnostech, které uživateli poskytuje internet. „Každé kliknutí zabíjí dětskou duši a každý obraz s dětskou pornografií na internetu ukazuje mučení dítěte. A každé zneužití, ať už v souvislosti s pornografií, nebo s prostitucí, zanechává podobné rány jako mučení, prohlásil Curt Becker, ministr spravedlnosti Saska-Anhaltska, po odhalení jedné zločinecké organizace s dětskou pornografií“ (Milfait, 2008, s. 69). Různé blogy a anonymní chaty vytváří u jedince pocit normality a sounáležitosti s ostatními uživateli. Může pak dojít k rozvinutí jakéhosi pseudodojmu, že jeho postoj k sexualitě v rámci aktivní účasti dítěte je normální, a že pouze společnost není dostatečně tolerantní. S tímto souvisí nový jev, tzv. „grooming“ (Blatníková, 2009, s. 45), popisovaný jako snaha nalákat dítě prostřednictvím internetu k osobnímu setkání za účelem sexuálního zneužití.

Groomingu obecně přispívá současná rozrůstající se anonymita v rodině, kdy rodiče ztrácí přehled o volnočasových aktivitách dítěte. Dítě se pak snadno stává potenciální obětí útočníků, jejichž hlavní zbraní je právě získání si důvěry a emoční náklonosti dítěte, které je v tomto směru rodinou deprivované. Slovy Koukolíka: „Nejvýznamnější bezprostřední příčina pláče je však osamění. Většina dětí začne plakat, jakmile je někdo položí do postýlky a přestane se jim věnovat. Jestli-že je někdo vezme do náruče, plakat, za předpokladu, že pláč byl důsledkem osamění, obvykle přestanou“ (Koukolík, 2008, s. 43).

Odrostlé děti již nepláčou v takové míře, jako ty malé, ale na osamění reagují stejně citlivě. Dopady úzkostného osamocení, intenzivní neuspokojení potřeby kontaktu s osobou blízkou, vede k deprivaci dítěte a prožívaná zátěž nutí k hledání vhodné kompenzace, třeba v podobě navázání blízkého kontaktu s naprosto cizí osobou prostřednictvím internetové sítě. „Internet nabízí možnost anonymity a pozměnění identity. Abuser pro jednodušší přístup mění své jméno, věk i pohlaví... Abuser usiluje o získání různých údajů, které zneužije k získání důvěry nebo přímo k nalezení dítěte v reálném světě. Nejdůležitější jsou pro něj reálné informace, např. skutečné jméno, telefonní číslo, adresa bydliště i místa, kde se často nachází, např. školy. Mnoho dětí zveřejňuje své fotky a videozáznamy často ve spojení s dalšími údaji, nebo tak činí jejich rodiče. Tyto informace umožňují vyhledat dítě v reálném světě. Významným zdrojem jsou sociální sítě. Přestože obvykle definují spodní věkovou hranici uživatelů (obvykle 13 – 14 let), britská studie [39] ukazuje, že 27 % dětí ve věku 8 – 11 let tyto služby využívá.“ (7) Dále zdroj uvádí, že společnost Gemius prováděla výzkum zaměřený na chování dětí ve věku 12 – 17 let na internetových sítích. Mimo jiné bylo zjištěno, že v průměru dvě ze tří dětí přijaly pozvání od neznámého člověka na osobní schůzku.

Na závěr zmiňme problematiku sexuálního zneužívání dětí vlastními rodiči. Vyjádřit se o tomto jevu, jako o důsledku liberalismu ve společnosti, nelze. Můžeme pouze konstatovat, že současné společenské klima je otevřené otázkám, které byly konzervativní společností tabuizovány. „Celkově se většina pachatelů trestných činů pohlavního zneužívání a znásilnění rekrutuje z řad rodičů poškozených dětí, dále z řad ostatního příbuzenstva (ale to v menší míře) a zcela ojediněle je pachatelem osoba bez bližšího vztahu k poškozenému dítěti.“ (8) Přijmout skutečnost, že dítěti se v rodině nemusí vést automaticky pouze dobře, trvalo desítky let. V 70. letech 20. stol., kdy se na toto téma začaly vést diskuze i na našem území, byla myšlenka o zneužívání či jiném ubližování dětem vlastními rodiči společností neakceptovatelná. Kolik dětských obětí sexuálními útokům v rodině podlehl, nelze spolehlivě stanovit. A to ani v dnešní, tomuto tématu otevřené společnosti. Nemůžeme s přesností určit, tak jako u sexuálního turismu, dětské pornografie nebo groomingu, zda s liberalismem ve společnosti došlo k poklesu, nebo naopak nárůstu obětí tohoto sociálně patologického jevu. Můžeme ale poměrně bezpečně popsat rizikové faktory, které zvyšují riziko výskytu sexuálního zneužívání dětí v rodině.

Mezi tyto faktory řadíme příkladně konflikty mezi partnery, nespokojenost v manželství. I. Možný zmiňuje současné společenské vnímání instituce manželství jako nespravedlivé. Formuluje svá zjištění: „Za prvé, v naprosté většině kultur péče o děti leží na bedrech žen. Nechtěně těhotenství, nemluvě o obtížích každého těhotenství, tedy stojí celoživotně ženu více než muže... Druhou skutečností je, že slast ze sexuálního styku je pro muže vesměs jistější než pro ženu: orgasmus je pro muže při souloži téměř jistý, ženy častěji zažívají v sexu frustraci. Je tedy jen racionální, že muž, aby získal přístup k sexu, musí ženě nevyváženou bilanci dorovnávat jinou odměnou...“ (Možný, 2008, s. 71 – 72). Z toho lze vyvozovat, že v případě, kdy muž není schopen ženě z nějakého důvodu vzniklou ztrátu dorovnávat (příkladně formou ženě vyhovující životní perspektivy, majetkem, potomky apod.), může dojít ke vzniku partnerské nespokojenosti, potažmo rozvodu. Tyto partnerské konflikty se pak mohou v různé formě projevit navenek. Jedním z vyhraněných projevů je patologická sexuální orientace partnera na dítě. „Někdy to může být dlouhá sexuální abstinence v důsledku partnerských konfliktů, nemoci, častého pobývání mimo domov v nemocnici, lázních, služebních cestách [...] a neschopnosti nalézt si vhodný protějšek pro sexuální uspokojení... Další z mnoha možných příčin, proč dospělý sexuálně zneužije dítě, jsou jeho sexuální deviace... Rizikové jsou děti psychicky deprivované, opomíjené a zanedbávané. Takové děti můžeme najít hlavně v dysfunkčních a afunkčních rodinách“ (Dunovský – Dytrych – Matějček, 1995, s. 77 – 79).

Rozvodem dochází k zásadním změnám v plnění hlavních funkcí rodiny. V souvislosti s tím, se v současné době setkáváme s poměrně novým jevem. Ten představují matky samoživitelky. I za účasti primární rodiny na rozpočtu rozbité rodiny, se taková žena ve většině případů ocitá na hraně ekonomické soběstačnosti. Tyto ženy mohou mít v důsledku dlouhodobého stresu a tíživé životní situace tendence přehodnocovat své nároky na partnery. Tyto nároky bývají zpravidla nižší než ty původní, čímž dochází ke vzniku vyššího rizika, že do rodiny vstoupí muž, který dítě jeho partnerky nepřijme. I taková situace zakládá prostředí pro rozvoj patologické sexuální orientace na dítě.

Další rizikový faktor představuje fakt nechtěného dítěte. Šlechtová uvádí, že pro dítě je lépe, kdy je neplánované oběma rodiči, než když je plánované pouze jedním z nich (Šlechtová, 2007, s. 96). Výskyt patologického postoje k nechtěnému dítěti rodičem, který si jej nepřál, je mnohem vyšší, než u všech ostatních případů. Zajisté „fakt nechtěnosti“ nelze plošně klasifikovat jako determinantu patologického chování dospělého vůči jeho dítěti. Nicméně rodinná identita, která se mezi nimi vyvíjí, se v počátku zakládá na jednostranně narušeném vztahu. Jak uvádí Dunovský, rodičovství může být v mnoha směrech porušeno. Uvádí dva základní aspekty, které se na vzniku těchto poruch podílí. Prvním je situace, v níž se rodič nalézá a druhým je primárně osobnost rodiče (Dunovský, 1999, s. 112). Projevem spolupodílení se narušeného počátečního období utváření vztahu rodiče k dítěti, spolu s narušenou osobností rodiče nebo tíživou životní situací, může být sexuální zneužívání dítěte.

V roce 1993 a 1998 proběhlo na území České republiky šetření sexuálního zneužívání dětí mladších než 15 let (Weiss – Zvěřina, 2001, s. 115). Ve výsledcích byl mimo jiné zaznamenán značný nárůst intrafamiliárního zneužívání dětí mezi dvěma zkoumanými obdobími. Autoři uzavírají, že jejich výsledky bádání ukazují i na vysokou míru latence kriminality sexuálního zneužívání dětí. Citlivost tématu spolu s faktorem latence jevu ve společnosti do značné míry brání získání verifikovatelných dat. Realizace věrohodných výzkumných šetření je proto v tomto směru více než těžká. Počet současných dětských obětí sexuálního zneužívání vlastními rodiči můžeme jen odhadovat.

Slovy sexuologa Pastora: „Norem je mnoho: kulturní, biologické, společenské, sociální, statistické, ideální, subjektivní, funkční a další. Neexistuje žádná všeobecně akceptovaná definice určující normalitu v sexu. Rozlišit, co je ještě normální a co je už deviantní, bývá někdy snadné, ale i nesmírně obtížné. Deviantní sexuální chování není automaticky důkazem deviace, stejně jako normální chování úchylku nevyvoloučí... Každý si vlastně může najít normu, jaká se mu hodí. Definice sexuální normality určují více názory sociální a kulturní než medicínské, natož biologické. Navíc se v průběhu let mění...“ (9)

Oblast sexuální morálky je nutné nahlížet v souvislostech. Není to izolovaný jev, vytržení hodný z kontextu lidského vývoje. Hovoříme zde o proměně celospolečenského klimatu, o posunu populace vpřed, o jejím pokroku. Daň, kterou za tento pokrok odvádíme, bychom mohli nazvat v tom nejširším slova smyslu oním posunem od konzervatismu k liberalismu.

Pohlédneme-li na téma sexuální morálky a její proměny od konzervatismu k liberalismu, můžeme konstatovat, že se toho v poměrech českých zase tak příliš neudálo. I přesto, že se tradiční hodnota jakou je rodina přetransformovala do různých podob družských svazků, v zásadě se význam společného žití párů nezměnil. Odhlédneme-li od širokých celospolečenských vlivů typických pro konkrétní údobí, jako byli církevní vlivy, politické či hospodářské, zjistíme, že podstatné změny s sebou nese především technologický pokrok a rozmach přírodních věd. V souvislosti s nimi se pak můžeme zabývat oblastmi, jako jsou příkladně zmíněný grooming nebo rozmach dětského pornografického průmyslu, ale na druhé straně také technizace třeba v porodnictví a v lékařských oborech vůbec.

Dnes jsou úspěšně zachraňovány životy nedonošených dětí, úmrtnost rodiček se snížila na minimum. Naději získávají i neplodné páry a rodit mohou také ženy po těžkých operacích. Díky proočkování populace byly vyhubeny některé nemoci, jako třeba dětská obrna. Ve výčtu úspěchů a drobných vítězství člověka nad přírodou bychom mohli pokračovat dále, ale každé pro, má své proti. A tak přes oslavovaný pokrok lidstva je nutné zvážit také rub dané mince. Pokrok je zpravidla reakcí na nějakou společenskou tristní situaci (opomeneme-li šťastné náhody typu objevu penicilinu). Příkladně rizikové formy sexuálních aktivit jsou podhoubím pro závažné, mnohdy život ohrožující choroby. Kdyby těchto nemocí nebylo, nebylo by ani nových preparátů na jejich hubení či alespoň

pozastavení (zmiňme uznávaný, značným dílem i českého chemika A. Holého, lék na virus HIV). Anebo by jich třeba i bylo, ale podstatně později.

Pokrok je neustále probíhající proces, a to, co za něj označujeme dnes, s odstupem času několika let zežedne. A v proudu takové společenské progrese doznávají značných změn i tradiční hodnoty. V žádném případě by ale neměl být tento vývoj argumentem tam, kde dochází k nevhodnému zacházení s osobností dítěte, k zasažení jeho intimity a rodiny.

Poznámky

- (1) Havlík, za funkční rodinu považujeme takovou, která plní funkci biologickou a reprodukční, emocionální – spolu s tvorbou domova, ekonomickou a socializační, výchovnou funkci (Havlík – Koťa, 2002, s. 68). Lenderová dodává, že vlivem různých společenských změn, jmenuje kapitalistický trh či vznik moderního státu, ochranná a ekonomická funkce rodiny oslabily (Lenderová – Jiránek – Macková, 2011, s. 158). Domnívám se, že funkce rodiny jsou naplňovány v závislosti na podmínkách, které jsou pro rodinu vytvářeny především kulturním a politickým klimatem.
- (2) Nelze tedy hovořit o plánovaném rodičovství v té podobě, jak jej vnímáme v důsledku hormonální antikoncepce a jiných prostředků dnes.
- (3) Příkladně v souvislosti s tradičními postoji římskokatolické církve zmiňme její prostředky kontroly ve vztahu k lidské sexualitě. Status římskokatolického kněžího se pojí s dobrovolným zřeknutím se některých svých sociálních rolí, především pak role rodičovské. Specifikum celibátu se z římskokatolické církve rozšířilo i do ostatních náboženství. Slib čistoty s sebou nese popření přirozenosti rozmnožování se, zákaz manželského slibu. „Závazné normy uzavírání manželství pro katolíky stanovil tridentský koncil, který 2. listopadu 1563 přijal soubor textů, z nichž nejdůležitější byl De reformatione matrimonii... Prosazení závěrů tridentského koncilu, dvanácti kánonů (posvátný charakter sňatku, monogamie, pravomoc církve stanovit překážky manželství,... zákaz sňatků kněží, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím...), nebylo okamžité ani všeobecné“ (Lenderová – Jiránek – Macková, 2011, s. 144). Pravověrní hájí názor, že slib čistoty je dobrovolný. Jim oponují hlasy těch, kteří upozorňují na fakt, že bez složení toho slibu nelze povolání kněze jednoduše vykonávat. Hovoříme tedy o dobrovolnosti s podmínkou. Jedná se o průkaznou kontrolu lidské sexuality.
- (4) *Parlamentní listy*. Topolánek: Němci šikanují české řidiče. [online]. [2013-01-22]
- (5) *International Questions and Answers about the Commercial Sexual Exploitation of Children*, 2008. [online]. [2013-01-02]
- (6) Policie České republiky. *Dětská pornografie*. [online]. [2011-12-22]
- (7) Kovářová, 2009. [online]. [2012-03-08]
- (8) Molnárová, 2002. [online]. [2012-03-09]
- (9) Pastor, 2009. [online]. [2011-12-28]

Literatúra

- DUNOVSKÝ, Jiří. 1999. *Sociální pediatrie*. Vybrané kapitoly. Praha : Grada Publishing, 1999, s. 122 – 209. ISBN 80-7169-254-9
- DUNOVSKÝ, Jiří – DYTRYCH, Zdeněk – MATĚJČEK, Zdeněk. 1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha : Grada Publishing, 1995, s. 77 – 79. ISBN 80-7169-192-5
- International Questions and Answers about the Commercial Sexual Exploitation of Children*. ECPAT International, 2008. [online]. Dostupné na: http://www.ecpat.net/ei/Publications/About_CSEC/FAQ_ENG_2008.pdf [2013-02-01]
- KOVÁŘOVÁ, Pavla. 2009. *Projekt bezpečnější internet: teorie a návrh vzdělávacího kurzu*. Brno : MU, FF. Kabinet knihovnictví. [online]. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/136790/ff_m/Projekt_Bezpecnejsi_internet.txt [2012-03-08]

- LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – JIRÁNEK, Tomáš. 2011. *Z dějin české každodennosti*. Praha : Karolinum, 2011, s. 144 – 161. ISBN 978-80-246-1683-4
- MILFAIT, René. 2008. *Komerční sexualizované násilí na dětech*. Praha : Portál, 2008, s. 69 – 77. ISBN 978-80-7367-320-8
- MOLNÁROVÁ, Gabriela. 2002. *Několik poznámek k problematice týrání dětí*. [online]. Dostupné na: <http://www.epravo.cz/top/clanky/nekolik-poznamek-k-problematice-tyrani-deti-16435.html> [2012-03-09]
- MOŽNÝ, Ivo. 2008. *Rodina a společnost*. 2. upravené vydání. Praha : SLON, 2008. 324 s. ISBN 978-80-86429-87-8
- MUNKOVÁ, Gabriela. 2004. *Sociální deviace*. Praha : Karolinum, 2004, s. 71 – 116. ISBN 80-246-0279-2
- NOVÁK, Tomáš. 2006. *Manželské a rodinné poradenství*. Praha : Grada Publishing a.s., 2006. 108 s. ISBN 80-247-1316-0
- PASTOR, Zlatko. 2009. Jsem normální? Soukromé sexuologické centrum. In: *Z článků a odpovědí MUDr. Zlatko Pastora*. [online]. Dostupné na: <http://www.sex-centrum.cz/publikace/jsem-normalni> [2013-01-08]
- Policie České republiky. Dětská pornografie. In: *Útvary policie ČR*. [online]. Dostupné na: <http://www.policie.cz/clanek/detska-pornografie.aspx> [2011-12-22]
- SAK, Petr – KOLESÁROVÁ, Karolína. 2012. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha : Grada Publishing a.s., 2012, s. 110 – 111. ISBN 978-80-247-3850-5
- ŠLECHTOVÁ, Hana. 2007. *Pozice a role dítěte v rodinné socializaci*. [Disertační práce]. Brno : Masarykova universita, Fakulta sociálních studií, 2007. 270 l., 11 l. příl. Školitelé disertační práce Ivo Možný, Francois de Singly.
- TITZL, Boris. 2000. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2000, s. 158 – 160. ISBN 80-86039-90-0
- TOPOLÁNEK, Mirek. 2010. Němci šikanují české řidiče. In: *Parlamentní listy*. [online]. Dostupné na: <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/zahranici/Topolanek-Nemci-sikanuji-ceske-ridice-160503?diskuse> [2013-01-22]
- WEISS, Petr – ZVĚŘINA, Jaroslav. 2001. *Sexuální chování v ČR – situace a trendy*. Praha : Portál, s.r.o., 2001, s. 13 – 115. ISBN 80-7178-558-X

Summary

The article provides the comprehensive view of development changes in the Czech sexual scene. It monitors this development from traditional attitudes of our society to the present liberal structure. Through the whole text the theme of childhood is observed on the background of sexual morality change. The text describes the changes in sexual morality from the total control of the church to the beginning of the first legal anchoring of sexual morality. The text further introduces the view to the obligation of marriage in the pre-industrial society and also the matter of natality and its adjustment. A dividing line is formed by the article part devoted to the era of sexual revolution in the 60's of the 20th century. This part is followed by the section describing the current situation in Czech families and the relationship changes in them. The final part of the article is devoted to social-pathological phenomena in the current liberal society. The text also introduces topics as sex tourism, child pornography, grooming and sexual abuse of children in families.

METAFORA AKO PRVOK A PROSTRIEDOK BÁSNICKÉHO A BEŽNÉHO JAZYKA. NIEKOĽKO PRÍKLADOV OPISU UDALOSTÍ Z OBDOBIA ZSSR

**METAPHORS AS ELEMENTS AND MEANS OF POETIC AND COMMON LANGUAGE
A FEW EXAMPLES FROM ITS USE IN THE DESCRIPTION OF THE SOVIET ERA**

Veronika Knapcová

Katedra ruského jazyka a literatúry FiF UK v Bratislave

2.1.28 slavistika, slovanské jazyky a literatúra, 3. rok štúdia, denná forma štúdia
vknapcova@gmail.sk

Školiteľ: **doc. Mgr. Ľubor Matejko, PhD. (matejko@fphil.uniba.sk)**

Kľúčové slová

obraznosť, jazyk, mimojazyková realita, básnictvo, metafora, interpretácia, význam, funkcia, kontext, konotácia, ZSSR

Key words

figurativeness, language, extralingual reality, poetry, metaphor, interpretation, meaning, function, context, connotation, USSR

Veda a umenie bývajú chápané ako dva protikladné prístupy k svetu. Veda je založená na racionalite, metóde a objektivite a stojí proti umeniu, ktoré sa opiera o emocionálnosť, náhodnosť a subjektivitu (Drulák, 2009, s. 34), čo sa, samozrejme, odráža i v jazyku. Určité prvky básnického jazyka, obraznosť a metafora, však ponúkajú rámec, ktorý zblízuje vedecké a umelecké interpretácie. Autorka sa v článku zaoberá ich študovaním a snaží sa zároveň uchopiť použitie metafory v skúmaní diskurzu z vybraného obdobia ZSSR.

Metafora ako prvok textu

Obrazné pomenovania a metafory ovplyvňujú, ako vnímame text. Môžu byť nástrojom moci, politiky a majú svoju úlohu v komunikácii a jej dosahu. Intenzívne zmeny v živote spoločnosti, akými v histórii Ruska bola i studená vojna, perestrojka či rozpad ZSSR, sa odrážajú v jazyku, a to napríklad v masmédiách, ktoré majú nielen informatívny, ale aj apelatívny charakter, a teda i manipulačný vplyv na príjemcu vysielanej správy. Využívajú práve spomínané obrazové prostriedky, oni totiž zvýrazňujú určitý aspekt prostredníctvom nachádzania spoločných vlastností. Zároveň túto skutočnosť odrážajú i odborne zamerané publikácie.

Prečo je to však práve metafora, ktorá sa považuje za najdôležitejšiu kategóriu obrazných pomenovaní? Má korene v básnictve alebo v bežnej reči? J. Mukařovský (1) rozlišuje básnické pomenovanie od ostatných. U básnického prevažuje estetická funkcia, nepatria sem však len obrazné pomenovania, ktoré často presahujú hranice poézie a vyskytujú sa aj v bežnej reči, napríklad aj v podobe emocionálnych obrazov. Okrem toho uvádza, že nie každé básnické pomenovanie je obrazné a niektoré básnické školy obmedzujú obrazy na minimum.

Podľa učenia formalistov môže básnický jazyk iba ozvláštniť a vyvieť z automatizmu to, čo už bolo vytvorené v iných jazykových systémoch. Sám žiadnu novú štruktúru nevytvára. Núti nás len vnímať už vytvorenú zautomatizovanú štruktúru (Bachtin, 1980, s. 119). Ak vezmeme do úvahy funkciu metafory, napríklad v masmediálnom diskurze, spomínané tvrdenie má svoju logiku. Básnická reč je teda štruktúrou, pričom próza je reč obvyklá. „Nedá sa hovoriť o systéme básnického jazyka, pretože príznaky básnickosti netkvejú v jazyku a jeho zložkách, ale výlučne v jazykovej výstavbe“ (Bachtin, 1980, s. 115).

Podľa R. Jakobsona (2) nie je poézia nič iné ako **prehovor zameraný na výraz** a je **indiferentná k predmetu prehovoru**.

Formalisti zastávajú názor, že ani praktický jazyk nemá žiadny tvorivý potenciál, pretože jazyk podávania hotových informácií v rámci ustálenej komunikácie nemôže byť tvorivý (Bachtin, 1980, s. 128).

Dôležitú úlohu vo vnímaní vecí ale bezpochyby zohráva kontext a konotácie. Na rozdiel od **denotácie**, ktorá predstavuje priamy označujúci vzťah komunikačnej jednotky ku konkrétnemu predmetu komunikácie, teda denotátu, a zachováva si význam aj pri zmene kontextu, **konotácia** je nepriame, situačne súvzťažné pomenovanie (Valček, 2002, s. 20). Konotácia pri zmene kontextu význam mení alebo v určitom význame zaniká. Každé slovo teda v praxi konotuje najrôznejšie ďalšie významy, ktoré sa asociácie tvoria v mysli, resp. podľa Barthesa v *jazyku mozgu* (Barthes, 1985). Faktor konotácie nie je základom prenášania významov pri vytváraní umeleckých prostriedkov a jazykových hier, no zúčastňuje sa na tvorbe kontextov a rôznych druhov označovania, ktoré textom dávajú jedinečný zmysel v závislosti od jednotlivých interpretácií.

Ak sa nám pri predstave *karafiátu* v myšlienkach vynorí krásna španielska tanečnica s kvetinou červenej farby vo vlasoch, vyvolá v nás predstava celkom inú pocitovú reakciu, ako pri spomienke na okázalé oslavy MDŽ v období socialistickej éry. Na takomto banálnom príklade možno demonštrovať, ako naša skúsenosť poznačila (hoci sa v tomto prípade žiada napísať slovo „narušila“) proces myslenia a vytvárania predstáv jednotlivca. Ak spomínam jednotlivca, mám na mysli nielen ľudí, ktorí v minulom režime prežili dlhšiu alebo kratšiu časť života, ale aj ľudí tvoriacich generáciu potomkov tejto doby.

Hoci je z hľadiska logiky význam textu v rámci roviny sémantiky jasný, kontext je individuálnou (autorskou) a komunikačnou (čitateľskou) situáciou významov textu (Valček, 2002, s. 21 – 22). Nesie širší situačný zmysel textu, a teda jeho identitu vo vzťahu k iným textom, ku kultúre sociálneho prostredia a ich zmenám, a to rovnako pri tvorbe textu i pri jeho čítaní a interpretovaní.

Básnický jazyk nie je prvorado určený vzťahom k mienenej skutočnosti, ale spôsobom zasadenia do kontextu. Ak teda slovo alebo slovné spojenie charakteristické pre isté významné dielo preniesieme do inej súvislosti, zachová si často význam spojený s dielom, s ktorým je späté v jazykovom vedomí predstaviteľov istej kultúry. Pri skúmaní článkov spojených s udalosťami z obdobia ZSSR, ale aj dnešného Ruska, sa veľmi často objavuje zjednodušujúco a stereotypne používaný citát z Ťutčevovej básne „... умом Россию не понять...“ (*Rusko rozumom nepochopíš*). Mnohé slohové postupy sa využívajú pri nadväzovaní významových vzťahov medzi slovami, napr. eufónia aj významovo konfrontuje zvukovo podobné slová (Mukařovský, 2001b, s. 76).

Skladba jazykového znaku je iná v básnickom jazyku, než v bežnom prejave, kde sa viac pozornosti venuje vzťahu medzi pomenovaním a realitou, pričom v básnickom jazyku do popredia vystupuje spojenie medzi pomenovaním a kontextom. Tieto vzťahy sa vyskytujú u oboch, rozdiel je však v tom, čo prevažuje.

Na prvý pohľad môže básnický alebo poetický jazyk pôsobiť neobmedzene a slobodne na rozdiel od bežného či vedeckého jazyka, ktorý obsahuje zámerné referencie a má isté lexikálne, syntaktické a štylistické obmedzenia a tiež je viazaný faktami, empirickými objektmi a logickými obmedzeniami nášho zavedeného spôsobu myslenia. Poézia je teda v tomto zmysle oslobodená od sveta. Núka sa však vysloviť aj **B** stránku veci. Ak je v jednom zmysle oslobodená, v druhom je spútaná a je spútaná presne do tej miery, do akej je oslobodená, a to práve preto, že „redukcia referenčných hodnôt bežného diskurzu je negatívnou podmienkou, umožňujúcou nové konfigurácie“ (Ricoeur, 1996, s. 84). Práve tie vyjadrujú význam reality, ktorý sa prenáša do jazyka a prostredníctvom nich prenášame do jazyka aj nové spôsoby bytia vo svete a žitia v ňom. Nemožno povedať, že báseň len konštruuje a vyjadruje náladu, hoci práve nálady sú spôsobom chápania a interpretovania sveta a vyjadrením postoja k nemu. Z tohto pohľadu môže byť básnický jazyk obmedzený potrebou vyjadriť jazykom tie stránky bytia, ktoré v bežných predstavách zatieňujeme, potláčame alebo na ktoré zabúdame.

Globálny vzťah jazykového prejavu k realite je, samozrejme, prítomný v každom jazykovom prejave. „... literárna forma rozvíja druhú schopnosť..., fascinuje, mätie, uchvacuje, má váhu; necítme ju už ako sociálne privilegovaný spôsob obehu, ale ako konzistentnú, hlbokú reč plnú

tajomstiev, zároveň ako sen a ako hrozbu“ (Barthes, 1967, s. 11). V akejkoľvek literárnej forme je možnosť výberu tónu a práve tu sa spisovateľ angažuje, čo mu dáva možnosť individualizácie.

M. M. Bachtin či V. V. Vinogradov píšú vo svojich prácach o tom, že nie umelecký jazyk je časťou prirodzeného, t. j. hovorového jazyka, ale hovorový jazyk je časťou umeleckého a ak chceme pochopiť fenomén jazyka, musíme porozumieť umeniu (Lotman, 1994, s. 52). Tu by sa Lotmanovi dalo oponovať. Mnohí umelci sami tvrdia, že umeniu netreba rozumieť, ale mať z neho radosť, nechať ho, nech v nás vyvoláva emócie. Skúmanie umenia sa tu však stáva nie marginálnym, ale naopak, ústredným problémom, a to tak v oblasti jazykovedy, ako kultúry.

Obraz a obraznosť sa ani zďaleka neobmedzujú len na poéziu a ani poézia sa neobmedzuje len na obraznosť, pretože využíva aj slová v neprenesenom význame. Aj napriek tomu nadobúdame pocit, že každé slovo, ktoré sa ocitne v dosahu poézie, pôsobí „obrazným“ dojmom, či už je použité v prenesenom, alebo vo vlastnom význame. Ak sú slová a skupiny slov využité básnicky, vyvolávajú väčšie bohatstvo predstáv, citov atď. ako v hovorovom štýle – v básnictve má slovo tendenciu vyjadrovať bohatší význam než v bežnom hovore. Vedecká reč smeruje k presne vymedzenému významu, ktorého zložky možno vypočítať. Básnické slovo je zamerané na význam **priamo nevyslovený**, ako napr. predstavové asociácie, a prostredníctvom týchto priamo nevyslovených významov je schopné nadobúdať vecný vzťah i k veciam, ktoré ležia mimo danej významovej súvislosti.

Skúmanie **metafory** ako najdôležitejšej kategórie obrazných pomenovaní už viackrát narazilo na problém nájsť presnú hranicu medzi vlastným a preneseným významom. „V básnickom pomenovaní zásadne neprevažuje ani pól preneseného významu, ale rovnováha, ktorá je napätá a osciluje medzi oboma protichodnými tendenciami, smerujúcimi k týmto pólom“ (Mukařovský, 2001b, s. 85). Odtiaľ pochádza zvláštna povaha básnického pomenovania: na jednej strane i neobrazné básnické pomenovanie pôsobí dojmom obraznosti, na druhej strane má každé básnické pomenovanie do istej miery vlastnosti neobrazného pomenovania.

Ak je to práve metafora, ktorú považujeme za najdôležitejšiu kategóriu obrazných pomenovaní a chápeme ju nielen ako jeden z najdôležitejších procesov a prostriedkov na vyjadrenie a odraz ľudského pojmového systému, mali by sme si uvedomiť vzťahy medzi našou ľudskou skúsenosťou, prostredím a spôsobmi, akými myslíme, pretože „aj tie najabstraktnejšie pojmy majú svoje korene v reálnej existencii ľudí, často priamo vo vlastnostiach a funkciách ich telesnej schránky“ (Čejka. In: Lakoff – Johnson, 2002, s. 266).

Michael Reddy (1979) prišiel analýzou vybraných metafor používaných v bežnom jazyku na skutočnosť, že jazyk o jazyku je štruktúrovaný cez metaforu, v ktorej sú myšlienky alebo významy objektmi, jazykové výrazy nádobami a komunikácia reprezentuje posielanie. Hovoriaci tak vkladá myšlienky do nádob a posielajú ich k príjemcovi, ktorý vyberá myšlienku zo slov, teda nádob. Slová a vety majú význam samy o sebe bez závislosti na kontexte alebo poslucháčovi, a teda významy existujú nezávisle od ľudí a kontextov (Lakoff – Johnson, 2002, s. 23).

Koncom 20. storočia možno pozorovať expanziu metafory hlavne v oblasti politického diskurzu. Metafora sa stáva povinnou zložkou jazyka a najúčinnjším prostriedkom výraznosti vyjadrovania, hodnotenia, agresivity, polemickosti a manipulácie, pričom plní množstvo ďalších funkcií (Dulebová, 2009, s. 82).

Metafora usúvzťažňuje implicitný a explicitný význam, pričom ich odlíšenie sa považuje za rozlíšenie medzi kognitívnym a emocionálnym jazykom. Mnohí literárni kritici pre odlíšenie medzi kognitívnym a emocionálnym jazykom používali termíny denotácie a konotácie, pričom kognitívnou je iba denotácia, a preto je súčasťou sémantiky. Konotácia pozostáva z emocionálnych spojitostí, ktorým chýba kognitívna hodnota, a preto je mimolingvistická (Ricoeur, 1996, s. 68). Podľa P. Ricoeura by sme teda mali prenesený význam chápať ako zbavený akejkoľvek kognitívnej dôležitosti. Zároveň však správne spochybňuje zúženie kognitívnej dôležitosti iba na denotatívne aspekty vety, pretože „literatúra predstavuje také použitie diskurzu, ktoré naraz uvádza niekoľko vecí a pritom od čitateľa nežiada, aby medzi nimi volil“ (Ricoeur, 1996, s. 68), čo považuje za pozitívne využitie ambiguity. Metafora teda označuje variácie významu pri použití slova a v procese pomenovania. Zaoberá sa prenesenými významami slova, ktoré sa často bez toho, aby sme si to

vedomovali, stávajú súčasťou bežného používania. Prečo sa ale objavujú? Pretože máme viac myšlienok než slov na ich vyjadrenie? Alebo je cieľom metaforu urobiť dianie, myšlienky, názory a ich prezentovanie prítažlivejšími, eufemizovať ich? P. Ricoeur považuje metaforu za jednu z emotívnych funkcií diskurzu, „keďže metafora nepredstavuje sémantickú inováciu, neprináša nijakú novú informáciu o realite“ (Ricoeur, 1996, s. 71). Ide o prácu s významami, a teda ak metaforické vyjadrenie interpretujeme doslovne, nemá zmysel, pričom princíp podobnosti neaplikujeme iba v básnickom či poetickom diskurze. Objavujeme príbuznosť tam, kde bežné vnímanie nijaký vzťah nevidí. Ide o vykalkulovanú chybu, ktorá spája veci k sebe nepatriace a týmto zrejším nepochopením zavádza nový významový vzťah.

Metafora a obdobie trvania ZSSR

Ak autor článku (3) v denníku *Pravda* hovorí o perestrojke ako o hre, učí nás vidieť dianie vo východnej Európe v druhej polovici osemdesiatych rokov ako hru riadenú zhora a jej účastníkmi sú hráči, ktorí rozhodujú o tom, ako sa bude volať ďalšia, nasledujúca po skončení tej aktuálnej. Toto pripodobenie rozhodne v súvislosti s politickým dianím v rôznych svetových krajinách nie je výnimkou. Pritom sa spájajú dve predtým vzdialené oblasti, pretože úlohou podobnosti je spojiť práve to, čo bolo predtým od seba vzdialené, čo v sebe skrýva rôzne príčiny, pričom tieto príčiny sa môžu meniť v závislosti od zmeny diskurzu doby. Stratégiou diskurzu, ktorým metaforické vyjadrenie dosahuje svoje výsledky, je absurdita. Perestrojka nie je hrou, ak hra je dramatickým literárnym útvarom či kartovou formou zábavy. Metafora preto neexistuje sama v sebe, ale v interpretácii a cez ňu. „Metaforická interpretácia predpokladá doslovnú interpretáciu, ktorá sama seba ničí významovou kontradikciou“ (Ricoeur, 1996, s. 73).

P. Drulák (2009) vo svojej publikácii uvádza rôzne metafory Sovietskeho zväzu z obdobia studenej vojny, ktoré sa objavili v dielach predovšetkým literárneho umenia známych európskych, ale aj amerických autorov. Vladimir Majakovskij napríklad v jednej z poém používa metaforu ZSSR, ktorou je superhrdina **obor Ivan, predstavujúci budúcnosť**. Oproti nemu stojí obor Wilson, dekadentný vykorisťovateľ. V tomto vzťahu útočí **Ivan** a **v súboji víťazí** (Drulák, 2009, s. 235). V básňach Bertolta Brechta je ZSSR metaforizovaný ako **obnova a budúcnosť**, pričom USA predstavujú úpadok, smrť a fašizmus. Studenú vojnu chápe ako americkú agresiu (Drulák, 2009, s. 237). František Hrubín metaforizuje ZSSR ako **mladú zem** a spája s ňou krásu, nevinnosť a utrpenie. V protiklade stojí Západ, ktorý je starou zemou, ku ktorej patrí smrť, úpadok a fašizmus. Autor hovorí o boji a víťazstve novej zeme nad starou (Drulák, 2009, s. 239).

Naopak, v interpretácii britského autora Grahama Greena vychádza ZSSR ako **brutálny a bezohľadný hráč** a Západ predstavuje humánneho hráča, ktorého protivráč núti k bezohľadnosti. Ich vzťah sa vyznačuje vzájomným neporozumením a zámerným provokovaním zo strany ZSSR (Drulák, 2009, s. 242). Predstaviteľ beatnickej generácie, Američan Allen Ginsberg, vo svojej básni opisuje USA ako agresívneho tyrana a ZSSR preňho predstavuje **pasívny objekt**. Studená vojna je americkou agresiou (Drulák, 2009, s. 247). Stanley Kubrick pri realizácii filmu *Dr. Divnoláska* personalizuje USA prostredníctvom dvoch šialených generálov, pološialeného nacistu a slabého humanistu. ZSSR predstavujú dve postavy, a to **špión** v osobe veľvyslanca a premiér, ktorý je **opilec**. Studená voja tu má charakter frašky (Drulák, 2009, s. 250).

V každej z uvedených interpretácií studenej vojny vidno istú mieru polarizácie, predpoklad (ne)porovnateľnosti aktérov, (a)symetriu ich vzťahu, ale aj narábanie autorov s kultúrnymi stereotypmi.

Vzhľadom na to, že ZSSR nepripúšťal vo vedeckých ani umeleckých poliach interpretácie, ktoré by boli v rozpore s interpretáciou politického poľa stanoveného vedením štátu, v časoch socializmu mohla práve metafora poskytovať autorom možnosť implicitného vyjadrenia svojho nesúhlasu s aktuálnym dianím, a to prostredníctvom skrytých významov a použitia irónie. Takým spôsobom sa vytvárala určitá diskurzívna skupina, ktorá bola schopná dekódovať tento jazyk. Iný rozmer nadobúda využitie ironického pripodobňovania vecí a významov v otvorenejšom postkomunistickom diskurze, ktorého nástrojom bola práve metafora, ironizujúca vtedajšie

a dovtedajšie dianie, aktuálne vo väčšej alebo menšej miere dodnes. Autori ho prostredníctvom metafory kritizovali, no zároveň neponúkali možné konštruktívne riešenia.

Obraznosť a metafora teda prispievajú k polysémii slov a rozširujú tak ich významy. Metafora má viac než iba emotívnu hodnotu, nie je ozdobou diskurzu, ale môže byť jeho nástrojom.

Pri výskume ktorejkoľvek formy diskurzu narazíme na otázku jeho lingvistickej a mimolingvistickej stránky, ktoré však sú neodlučiteľne prepojené. Možno sa viac zamerať na jeden zo spomínaných aspektov, no ak sa rozhodneme pre analýzu jazykových prostriedkov, do popredia vystúpi práve použitie metafory a jej interpretácia. Jej prepojenie s mimojazykovou realitou nám pomáha získať komplexnejší obraz vzniku tejto reality. Pri opise udalostí v umeleckých a odborných dielach alebo v masmédiách nám metafora umožňuje pochopenie súvislostí a predstáv spoločnosti o dani, a to nielen prostredníctvom výberu tém, ale aj interpretáciou samotných metafor a vytváraných obrazov.

V opise Ruska a udalostí spojených s touto krajinou má metafora mimoriadne pragmatický potenciál. Narába sa nielen s metaforou divadelnej hry, ale aj hry v zmysle súboja (a teda aj boja, vojny) dvoch hráčov, politických aktérov, zároveň personalizujúcich jednotlivé krajiny, ktoré vo svojich politických funkciách zastupujú. Napríklad pri téme postupného rozpadu Sovietskeho zväzu sa v slovenských článkoch z daného obdobia často spomína Litva v súvislosti so spustením procesov oddeľovania pobaltských krajín. Landsbergis a Gorbačov „hrajú o čas a každý z nich sa spolieha na to, že pracuje pre neho“. (4)

Na príkladoch uvedených metafor studenej vojny, pripisujúcich Rusku (v opozícii k USA) isté charakteristiky, možno zároveň vidieť odrazy spoločenských a kultúrnych **kontextov**, v ktorých žili a tvorili jednotliví významní svetoví autori.

Poznámky

- (1) MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2001. Básnické pomenovanie a estetická funkcia jazyka. In: *Studie II*. Brno : Host, 2001. 598 s. ISBN 80-7294-000-7
- (2) JAKOBSON, Roman. 1921. *Novejšaja ruskaja poezija*. Dostupné aj na: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-nrp.htm> [2013-11-01]
- (3) Hra Perestrojka sa končí. 1991. In: *Pravda*, roč. 72, 20. augusta 1991, č. 194, s. 8.
- (4) DOUBRAVA, Jiří. 1990. Zatiaľ je to vojna nervov. In: *Mladá fronta*, 46. ročník, 24. marec 1990, č. 71.

Literatúra

- BACHTIN, Michail Michailovič. 1980. *Formální metoda v literární vědě*. Praha : Lidové nakladatelství, 1980. 315 s.
- BARTHES, Roland. 1985. *L'aventure sémiologique*. Paris : Seuil, 1985. 358 s.
- BARTHES, Roland. 1967. *Nulový stupeň rukopisu*. Praha : Československý spisovatel, 1967. 145 s.
- DRULÁK, Petr. 2009. *Metafory studené války: interpretace politologického fenoménu*. Praha : Portál, 2009. 296 s. ISBN 978-80-7367-594-3
- DULEBOVÁ, Irina. Metafora v slovenskom a ruskom politickom diskurze. In: *Slovanstvo na križovatke kultúr a civilizácií* (Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v BB). Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 66 – 74. ISSN 1338-0583
- Hra Perestrojka sa končí. 1991. In: *Pravda*, roč. 72, 20. augusta 1991, č. 194, s. 8.
- JAKOBSON, Roman. 1921. *Novejšaja ruskaja poezija*. Dostupné na: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-nrp.htm> [2013-16-01]
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. 2002. *Metafory, ktorými žijeme*. Brno : Host, 2002. 280 s. ISBN 80-7294-071-6
- LOTMAN, Jurij Michailovič. 1994. *Text a kultúra*. Bratislava : Archa, 1994. 100 s. ISBN 80-7115-066-5
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2001a. Básnické pomenovanie a estetická funkcia jazyka. In: *Studie II*. Brno : Host, 2001. 598 s. ISBN 80-7294-000-7

- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2001b. K sémantike básnického obrazu. In: *Studie II*. Brno : Host, 2001, s. 82 – 89. ISBN 80-7294-000-7
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1936. *Estetická funkce, norma a hodnota ako sociálne fakty*. Praha : Fr. Borový, 1936. 85 s.
- NEZVAL, Vítězslav et al. 1932. *Jarní almanach Kmene : jízdní řád literatury a poesie*. Praha : Kmen, 1932. 210 s.
- REDDY, Michael. 1979. The conduit metaphor : A case of frame conflict in our language about language. In: ORTONY, A. (ed.): *Metaphor and Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979, s. 284 – 324.
- RICOEUR, Paul. 1996. *Teória interpretácie : Diskurz a prebytok významu*. Bratislava : Archa, 1997. 135 s. ISBN 80-7115-101-7
- VALČEK, Peter. 2002. *Multimediácia. Virtuálny znak a text*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2002. 136 s. ISBN 80-8061-149-1

Summary

The article deals with metaphor and its use within common and poetic language. It describes its functions and gives basic distinctions between the poetic, narrative and scientific language in as far as figurativeness and non-linguistic components are concerned. The overlapping points are, to a lesser or greater extent, represented by metaphors, even without human mind realizing this fact. Attention is also paid to context and connotations. The author is, in her work, concerned with Russia and USSR picture and stereotypes outside Russian cultural area, and, therefore, she gives a few examples of how metaphors are used to describe one of the periods of the history of this country.

MOTIVÁCIA V JAZYKU REKLAMY

MOTIVATION IN THE LANGUAGE OF ADVERTISING

Igor Lalík

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB

2.1.33. všeobecná jazykoveda, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

igor.lalik@umb.sk

Školiteľ: **doc. PhDr. Ján Chorvát, PhD. (jan.chorvat@umb.sk)**

Kľúčové slová

reklama, reklamná komunikácia, jazyk reklamy, lexikálna motivácia

Key words

advertising, advertising communication, language of advertising, lexical motivation

Úvod

Komunikácia zohráva v živote človeka veľmi dôležitú úlohu a je jeho neodmysliteľnou súčasťou. Moderná komunikácia má v súčasnosti mnoho podôb a využíva všetky možné a dostupné prostriedky, ktorými sa môže šíriť. Spomedzi rôznych spôsobov na nás každodenne intenzívne (až masívne) pôsobí jeden špecifický, a to reklamná a marketingová komunikácia.

Reklamné komunikáty sú neoddeliteľnou súčasťou mediálnej a masmediálnej komunikácie. Predstavujú nášho každodenného spoločníka a informácie, ktoré sú ich obsahom, vnímame buď vedome, alebo podvedome. Tvorba efektívnej reklamy predstavuje transdisciplinárnu oblasť a vyžaduje si využívanie a prepájanie veľkého množstva poznatkov z rôznych oblastí. Na sprostredkovanie reklamnej komunikácie slúžia rôzne komunikačné kanály, ktoré sú vyberané tak, aby oslovili čo najväčšiu časť cieľovej skupiny, ktorá je príjemcom reklamného komunikátu (porov. Deptová, 2008).

Vo všeobecnosti môžeme reklamu definovať ako platenú formu neosobnej prezentácie výrobkov, služieb alebo myšlienok určitej firmy, inštitúcie alebo inej organizácie prostredníctvom komunikačného média (Kobera – Šec, 1991, s. 6). S reklamnými komunikátmi sa najčastejšie stretávame na rozličných miestach a v rôznych podobách. Reklamná informácia púta našu pozornosť na ulici (napr. bilbordy, citylighty (podsvietené reklamné vitríny), plagáty a pod.), v tlačových médiách (noviny, časopisy), rádiách, prostriedkoch hromadnej dopravy, na internete a v značnej miere vo vysielaní (najmä súkromných) televíznych staníc. Výpočet možných reklamných plôch sa tu však zďaleka nekončí. Reklamný komunikát môže tvoriť verbálna alebo vizuálna zložka, prípadne ich kombinácia, v ktorej môže mať verbálna a vizuálna stránka rôzne zastúpenie. Pomocou reklamy expedient oslovuje široké spektrum verejnosti, aby jej mohol prezentovať svoj produkt alebo službu. Môžeme ju preto vnímať ako proces jednosmernej komunikácie (neexistencia priamej spätnej väzby medzi komunikantmi), ktorá by mala akceptovať špecifiká potenciálneho percipienta (jednotlivca alebo skupiny) a podnecovať ho k činnosti (napr. kúpa výrobku alebo služby). Reklama sa tak snaží naplniť jeden zo základných cieľov, ktoré M. Foret (2003) rozlišuje nasledovne:

- a) **informovanie** – reklama informuje verejnosť o novom produkte, účelom je vyvolanie záujmu a dopytu;
- b) **presvedčanie** – snaha zapôsobiť na zákazníka, aby si produkt alebo službu kúpil;
- c) **pripomínanie** – udržanie produktu a značky v povedomí spotrebiteľov.

Jazyk reklamy

Úlohou reklamy je pritiahnutie pozornosti percipienta reklamného textu, vzbudzovanie jeho zvedavosti, pôsobenie na (pod)vedomie, formovanie názorov a presvedčenie percipienta, aby si napr. prezentovaný produkt alebo službu kúpil. Na splnenie tejto úlohy využíva dostupné verbálne

i neverbálne prostriedky. Výrazové prostriedky použité na tvorbu reklamného komunikátu by mali mať takú formu, aby bola reklama vo výslednej podobe jednoduchá, zrozumiteľná, pútavá, ľahko zapamätateľná a mala by pôsobiť aj na emócie percipienta (porov. Orgoňová – Bohunická, 2006; Hradiská, 2010).

Ako sme už uviedli, tvorba reklamy predstavuje transdisciplinárny rozmer, a teda čerpá z poznatkov viacerých vedných disciplín. Podobne je transdisciplinárnou záležitosťou aj samotný jazyk reklamy, ktorý možno skúmať pomocou metód lingvistiky, marketingu, psychológie, kulturológie, rétoriky, ekonómie a pod. Jazyk a usporiadanie textu zohrávajú v reklamných komunikátoch dôležitú úlohu. Využíva sa aj intertextualita, prelínanie grafického a konvenčného textového jazyka. Reklamný text vychádza z jednotlivých noriem (jazykovej, estetickej, hodnotovej, kultúrnej a pod.). Pri jeho tvorbe však súčasne dochádza aj k narúšaniu a popieraniu daných noriem, aby tak svojou nekonvenčnou stránkou dokázal upútať svojich potenciálnych percipientov (pomocou nápaditosti, odlišnosti, jazykových hier...). Jazyková forma kreatívneho reklamného komunikátu tak predstavuje jeden z najproduktívnejších nástrojov jeho tvorby – vysoká miera aktualizácie, bohatstvo jazyka a výrazových prostriedkov umožňujú tvorbu rozmanitých a multifunkčných (referenčná, expresívna, apelová, fatická, metajazyková, poetická funkcia) reklamných komunikátov (Vopálenská, 2009).

Výber vhodných jazykových a štylistických prostriedkov je pre reklamný komunikát veľmi dôležitý a musí zodpovedať aj zvolenému médiu. Od druhu reklamnej kampane (predstavovacia, pripomínacia a pod.) závisí použitie výrazových prostriedkov, obsah, rozsah a charakter reklamného komunikátu. Na tieto faktory vo veľkej miere vplýva aj charakteristika cieľovej skupiny, teda percipientov, ktorých má reklamný komunikát osloviť, a druh reklamného média, ktoré sprostredkúva reklamnú správu (bližšie pozri Deptová, 2008).

Jazyková zložka reklamných komunikátov je rozmanitá, no podľa J. Mistríka (1997, s. 384 – 385) však musí byť prehľadná, jednoduchá a spolu s mimojazykovou zložkou musí tvoriť kompaktný a harmonický celok. Musí spĺňať požiadavku stručnosti, výraznosti a pútavosti. Úlohou reklamných komunikátov teda nie je len poskytovanie informácie, ale aj upútavanie pozornosti potenciálneho percipienta a jeho ovplyvňovanie, presvedčanie. Jazyk reklamy v značnej miere využíva aktualizáciu lexikálneho významu výpovede, jazykovú hru (napr. funkčné využívanie polysémie a homonymie, tvorba okazionalizmov), expresívnosť, trópy a figuratívne výrazové prostriedky (prirovnanie, metafora, metonymia, personifikácia, frazeologické jednotky a pod.). Jazyk reklamy môže využiť prvky zo všetkých štýlových vrstiev, ale, samozrejme, je potrebné dbať na to, aby boli vo výpovedi použité funkčne (aby sa neoslabil výpovedná hodnota textu). Lexikálnu stavbu reklamných komunikátov ovplyvňuje aj prenikanie cudzích slov do slovnej zásoby používateľov jazyka, najmä anglicizmov. Hoci je využívanie anglických slov v hovorenej reči a (nielen) v hovorovej podobe jazyka stále bežnejšie, je potrebné dbať na funkčnosť ich použitia v reklame. Ako uvádza Deptová (2008), môže dochádzať k nelogickej aplikácii cudzích slov v reklame, keďže k nim existuje slovenský ekvivalent. Avšak na druhej strane môžeme predpokladať, že práve takéto využívanie cudzích (anglických) slov je napríklad snahou tvorcov reklamy priblížiť sa čo najviac súčasnej mladej generácii, využiť módnú a pútavú formu vyjadrenia a pod. Okrem širokého spektra lexikálnych prostriedkov však môžu siahnuť aj po prostriedkoch z iných jazykových rovín – gramatickej, syntaktickej, prípadne fonetickej. Taktiež môžu vo svojej kreatívnej tvorbe využiť intertextové odkazy, architextualitu a prostriedky neverbálnej komunikácie.

Výskumnú vzorku pre potreby prezentovanej štúdie tvorí korpus súčasných reklamných komunikátov, prevažne z druhej polovice roku 2012. Pri exemplifikáciách a zovšeobecneniach vychádzame najmä z reklamných komunikátov prezentovaných v tlačových médiách a prostredníctvom nástrojov vonkajšej reklamy. Ťažiskovú verbálnu stránku týchto komunikátov tvoria hlavne reklamné slogany.

Motivácia

Motiváciu v jazyku (nielen reklamy) môžeme všeobecne chápať ako dôležitú vlastnosť pri tvorení pomenovaní. Podľa J. Furdíka (2008) je motivácia „najdôležitejším princípom organizácie

lexikálnej zásoby“ a za absolútnu považuje motivovanosť jazykového znaku, nie jeho arbitrarnosť (čo je v protiklade k Saussurovmu chápaniu jazykového znaku).

J. Furdík (2008) chápe slovnú zásobu ako otvorený súbor systémovo spätých lexikálnych jednotiek, ktoré sa spájajú s typmi lexikálnej motivácie (ktorá zdôvodňuje existenciu a funkciu jednotlivých lexikálnych jednotiek) a lexikálnu jednotku ako motivovanú, nie arbitrarnu. Lexikálna motivácia predstavuje množinu niekoľkých typov motivácií, ktoré J. Furdík delí na *základné*, *nadstavbové* a *kontaktové*. Tieto tri „hlavné“ množiny následne rozdeľuje na ďalšie podmnožiny (bližšie pozri Furdík, 2008, s. 34).

Na J. Furdíka vo svojich prácach nadväzuje M. Ološtiak, ktorý tento prístup k lexikálnej motivácii sčasti modifikuje. Štruktúru lexikálnej motivácie M. Ološtiaka (2009) predstavujú *základné* (*inherentné*), *prechodné* a *nadstavbové* (*adherentné*) typy. Medzi základné typy patrí *elementárna – paradigmatická motivácia* a *špecifikovaná motivácia*, ktorá sa ďalej člení na *slovotvornú*, *fónickú*, *sémantickú*, *morfologickú*, *syntaktickú*, *frazologickú* a *onymickú motiváciu*. Prechodné typy motivácie tvorí *interlingválna* a *abreviačná motivácia*. Tretí – nadstavbový typ motivácie predstavuje *expresívna*, *registrová* (*stratifikačná*), *terminologická*, *sociolektická*, *temporálna*, *teritoriálna* a *individualizačná motivácia*. **Slovotvornú motiváciu** kladie do centrálneho postavenia, pretože tvorí inherentný motivačný typ, týka sa tvorenia jednoslovných pomenovaní (ktoré tvoria základný typ lexikálnych jednotiek), je bilaterálny fenomén (týka sa výrazu a významu), najaktívnejšie spolupracuje s inými motivačnými typmi (najuniverzálnejší motivačný typ), zasahuje približne 96 % lexiky, má kľúčovú úlohu pri obohacovaní lexikálnej zásoby (Ološtiak, 2009).

Reklamnú komunikáciu (a celý proces tvorby reklamných komunikátov) môžeme v súčasnosti všeobecne považovať za veľmi dynamické prostredie. S persuzívnou a apelatívnou funkciou reklamných komunikátov súvisí aj kreatívne a nekonvenčné využívanie i obohacovanie lexikálnej zásoby, pretože moderná reklama sa snaží o čo najpútavejšie pôsobenie na percipienta. S týmto faktom úzko súvisí aj využívanie jednotlivých typov motivácie jazykového znaku. Keďže problematika lexikálnej motivácie je značne široká, vyžaduje si rozsiahlejšie, podrobnejšie výskumy a širšiu plochu na prezentáciu, budeme sa v našej štúdii čiastkovo venovať len niektorým špecifickjším typom, ktoré môžeme výraznejšie pozorovať v komunikátoch komerčnej reklamy. Nasledujúce teoretické vymedzenia motivácií čerpáme z práce J. Furdíka (2008) i M. Ološtiaka (2009), ostatné zdroje uvádzame priebežne v texte.

Sémantická motivácia predstavuje motiváciu sekundárnych významov polysémickej lexémy, teda reprezentuje zmenu lexikálneho významu. Vplyvom sémantickej motivácie nedochádza k tvoreniu novej lexikálnej jednotky, ale k obohacovaniu významovej štruktúry už existujúcej lexikálnej jednotky.

Dva základné postupy, ktoré motivujú lexikálne jednotky a ktoré sú pre tvorcov reklamy z hľadiska ich využitia v reklamnom komunikáte najprospešnejšie, predstavuje metafora a metonymia, označujúce predmet na základe určitej podobnosti. Metafora a metonymia (a ich druhy – personifikácia a synekdocha) predstavujú jedny zo základných prostriedkov figuratívnosti (obraznosti) v reklamných komunikátoch. V prostredí kreatívnej reklamy dochádza hlavne k využívaniu aktualizovaných prostriedkov vyjadrovania obraznosti (ako nástrojov pútania pozornosti a persuzázie), napr. *Masaker cien* (Alza); *Minúta trvá 30 sekúnd* (T-com); *Takto chutí náš východ* (Šariš).

Keďže sa tvorba reklamných komunikátov spája s využívaním figuratívnych vyjadrovacích prostriedkov, môžeme z tohto dôvodu uvažovať o takomto spôsobe motivácie aj ako o **figuratívnej motivácii**. Aktualizované figuratívne prostriedky slúžia na oživenie komunikácie/komunikátu a na vzbudenie percipientovej pozornosti. Figuratívna motivácia sa v textoch môže uplatňovať na morfolologickej (na hranici slova) a syntaktickej úrovni (za hranicou slova – slovné spojenia alebo vety). Figuratívnej motivácii najčastejšie podliehajú podstatné mená, prídavné mená a slovesá, ktoré sú motivované napríklad rôznymi predmetmi, javmi, prvkami živej a neživej prírody, vlastnosťami, ľudskou činnosťou a podobne (porov. Chorvát, 1997).

V reklamných komunikátoch sa však figuratívna zložka výpovede neprejavuje len na lexikálnej úrovni (nemusí byť nutne slovná), ale aj na úrovni obrazu, respektíve zvuku (napr. reklama v rádiu).

Môžeme teda uvažovať aj o figuratívnej motivácii obrazového/zvukového podkladu reklamného posolstva, ktorý môže byť tvorený metaforou, metonymiou, personifikáciou (napr. mikroorganizmy konajúce ako ľudia), prípadne synekdochou. Použitie týchto vizuálnych figuratívnych pomenovaní môže pomôcť autorovi reklamného komunikátu vyjadriť tú zložku výpovede, ktorá by sa buď ťažko vyjadrovala slovami, alebo by mohla vhodne doplniť jej verbálnu zložku (porov. Černý – Holeš, 2004).

Frazeologicky motivované sú frazémy, ktoré predstavujú viacslovné, ustálené, obrazné a expresívne pomenovania. Za základnú črtu frazém sa považuje ich ustálenosť, koncíznosť a anomálnosť. Frazeologická motivácia je trojdimenzionálna (denotát, vzťah k lexikálnym komponentom, pragmaticko-konotatívna zložka) a predstavuje atribút viacslovej lexikálnej jednotky. Motivovanosť frazémy je prevažne individuálna.

Frazeologická motivácia sa často odráža aj v rôznych reklamných textoch a najmä v sloganoch, v ktorých sa uplatňujú frazémy rôzneho druhu. Frazémy bývajú všeobecne známe, preto sú vhodným výstavbovým materiálom reklamných komunikátov. Frazémy môžu stáť buď samostatne v podobe sloganu, alebo môžu byť súčasťou reklamného textu ako celku, prípadne sa vyskytnú v replikách jednotlivých postáv účinkujúcich v reklame, napr. replika *Tečie ti do topánok* (Slovenská sporiteľňa). Môžu byť vtipným vyjadrením reklamného posolstva a zároveň ich všeobecná známosť zvyšuje aj zapamätateľnosť a pôsobivosť reklamy/sloganu. Frazémy sa v reklame/slogane môžu uplatniť buď bez zmeny, alebo sa uplatňujú v modifikovanej (aktualizovanej) podobe, ktorá zodpovedá reklamnému zámeru tvorcu/zadávatela reklamy a jej predmetu (porov. Tvrdoň, 2007). Aj frazeologické pomenovanie možno oživiť, ak sa v jeho vnútri aktualizuje pôvodný význam jedného alebo viacerých slov (Čmejrková, 2000). Aktualizované frazémy dokážu v reklamných textoch pôsobiť vtipne a niekedy aj dvojmyselne. Keďže špecifickým typom frazeologických jednotiek sú parémie (porekadlá, príslovia, úslovnia a pod.), môžeme v tomto zmysle uvažovať aj o **paremiologickej motivácii** reklamných výpovedí. Parémie si taktiež môžu buď zachovať pôvodný tvar, alebo môžu byť aktualizované (napr. slogan *Poctivá práca prináša ovocie* – reklama na ochutené pivo Radler, Smädný mních; *Pijú vám komáre krv?* – tieniaca technika a protihmyzové siete Miba; *Aký požičaj, taký vráť* – VÚB). Reklamnú stratégiu s využitím rôznych aktualizovaných a okazionalných prísloví a porekadiel často používa napríklad obchodný reťazec BauMax (napr. *Len ak hýbeš rozumom, meníš život od podlahy*).

Interlingválnou motiváciou sa vyznačujú slová prevzaté z cudzích jazykov. Úzko spolupracuje so slovotvornou motiváciou a prevzatá lexéma môže podliehať rôznym slovotvorným a adaptačným procesom vo všetkých jazykových úrovniach (bližšie pozri napr. Furdík, 2008).

Interlingválna motivácia v reklame sa prejavuje najmä pri preberaní a adaptovaní zahraničných reklamných komunikátov na domáci trh. Podľa zámeru tvorcu reklamy môže mať prevzatá lexéma pôvodný tvar a formu (napr. *Let's face the sound together* – rádio Europa 2), môže prejsť slovotvornými a adaptačnými procesmi (napr. *Volaj a piš lajk a boss* (1)) alebo môže byť prevzatá vo forme kalku (*bankovať* (2)) a byť súčasťou rôznych jazykových hier (napr. *Kliknite si na Chello* [čelo]). Často môže súvisieť s tvorbou okazionalizmov, ktoré sú charakteristické pre konkrétny produkt alebo službu (pozri individualizačná motivácia).

Expresívnu motiváciu (expresivitu) môžeme vnímať na osi pozitívne – negatívne. Expresívna motivácia spolupracuje so slovotvornou motiváciou – existencia expresívnych slovotvorných prostriedkov a postupov; expresíva môžu slúžiť ako slovotvorné motivanty. Expresivitu rozlišujeme *inherentnú* (výraz s expresívnym charakterom aj mimo kontextu, expresivita je jeho neoddeliteľnou súčasťou), *adherentnú* (expresivita polysémického výrazu je obsiahnutá len v niektorom jeho význame) a *kontextovú* (nie je súčasťou výrazu; je štylistickým javom, ktorý sa odráža len v kontexte) (bližšie pozri Zima, 1961). V reklame majú primárne využitie expresíva s kladnou expresivitou, hoci môžeme predpokladať, že pri funkčnom použití môže dôjsť aj k uplatneniu expresív s negatívnou expresivitou. Častou expresivity je aj emocionalita – citové a vôľové prvky subjektívneho vyjadrenia postoja jedinca ku skutočnosti.

Expresívne motivované slová môžeme v reklame vnímať ako prostriedky aktualizácie výrazu (reklamnej výpovede), prípadne ako prostriedky apelu na istú skupinu percipientov (napr. mladých ľudí, tínedžerov, študentov a pod.). Expresivizácia výpovede súvisí aj s využívaním hovorového štýlu v reklame a s tvorbou okazionalizmov. Za graduálnu vlastnosť okazionalizmov môžeme považovať práve expresívnosť. Čím je nižšia prediktabilnosť výrazu, tým je väčšia miera jeho expresivity a opačne. Takéto výrazy dokážu pôsobiť na percipienta prekvapivo, môžu mať vysokú mieru zapamätateľnosti, čím sú schopné vyvolať želaný reklamný efekt u potenciálneho spotrebiteľa (porov. Ološtiak, 2010). Z pohľadu reklamného komunikátu dochádza aj k úzkej kooperácii expresívnej motivácie so sémantickou (figuratívnu) a individualizačnou motiváciou, znova v súvislosti s reklamnou aktualizáciou výrazu, s cieľom zaujať percipienta a vzbudiť jeho pozornosť (napr. *Mega rýchly internet* – BBXNET; *Nežerte instantné umenie* – veľtrh umenia Bratislava Accessible Art Fair).

Sociolekticky motivované sú lexémy príznačné pre istú spoločenskú skupinu. Sociolekt súhrnne označuje slang, argot a profesionalizmy. Sociolektická motivácia často spolupracuje s abreviačnou motiváciou alebo so syntaktickou demotiváciou (depresia – depka, originálny – origoš a pod.), prípadne môže sociolektizmus slúžiť ako slovotvorný motivant (húliť – hulič).

V reklame sa so sociolekticky motivovanými slangovými lexémami stretávame menej často, to však nevylučuje ich použitie pre propagačné účely (napr. lexéma cvakať – platiť, v spojení *mobil necvakám*; *zadara* – zadarmo; *bratm* (3) – brat, *čekovať* (4) – vo význame pozrieť a pod.). Slang môže byť funkčne použitý napríklad pri propagácii produktu istej skupine percipientov (napr. na základe orientácie na istú vekovú, záujmovú, prípadne profesijnú skupinu). Nemusí pri tom ísť len o výrobok určený pre jednu konkrétnu skupinu spotrebiteľov, ale tvorcovia reklamy môžu pre jeden produkt vytvoriť viac variácií reklamných komunikátov, z ktorých každý bude bližšie oslovovať konkrétnu skupinu spotrebiteľov. Reklamné posolstvo motivované slangom sa môže teda použiť na oslovenie istej skupiny, avšak je potrebné brať do úvahy aj fakt, že na inú skupinu potenciálnych spotrebiteľov môže mať presne opačný efekt.

Za **teritoriálne motivované** lexémy v reklame pokladáme nárečové lexémy (regionalizmy), ktoré tvoria lexikálnu zložku istého teritoriálneho nárečia. Tieto javy sa objavujú pod vplyvom geografického rozlíšenia územia a centrálného alebo okrajového polohy daného nárečia. Rozlišujeme hláskoslovné, sémantické, etnografické a kontaktové dialektizmy.

Teritoriálna motivácia sa v reklamných komunikátoch využíva v nižšej miere, skôr ako prostriedok vtipu, kreativity, aktualizácie výpovede a, samozrejme, ako prostriedok pútania pozornosti, vzbudzovania zvedavosti i pevnejšieho ukotvenia reklamného komunikátu v pamäti percipienta vďaka netradičnosti jazykového prejavu. Môžeme ju taktiež vnímať aj ako obrazný prostriedok vyjadrenia charakteristiky, respektíve označenia pôvodu daného produktu (napr. ako metaforu domácej kvality, s čím môže súvisieť apel na percipienta, aby daný produkt uprednostnil). Nárečie nemusí byť teda výsadou len regionálnych médií, ale funkčne sa môže presadiť aj v celoplošnej reklame (napr. reklama na produkty značky Liptov – využitie liptovského nárečia).

Temporálne motivované lexémy predstavujú také lexémy, ktoré sú časovo príznakové. Temporálna motivácia má dva póly – začiatok a koniec, ktoré sa však nedajú presne vymedziť. Tieto póly na jednej strane zastupujú neologizmy, na druhej strane historizmy a archaizmy. Tvorenie neologizmov predstavuje jeden zo spôsobov obohacovania lexikálnej zásoby jazyka (tvorba nových pomenovaní predmetov, javov, skutočností a pod). Historizmy pomenúvajú denotát, ktorý sa stráca alebo vychádza z používania, archaizmy sú pomenovania denotátov, ktoré boli nahradené novšími lexémami.

V prostredí reklamnej a marketingovej komunikácie sa môžeme stretnúť s temporálnou motiváciou pri tvorení neologizmov, ktoré sa spájajú s prezentovaným tovarom alebo službou. Nové pomenovania môžu byť vytvorené ad hoc pre daný produkt, prípadne môžeme uvažovať aj o ich preberaní z cudzích jazykov a adaptovaní pre potreby domáceho prostredia. Prejavuje sa tak snaha o vytvorenie jedinečných a pútavých pomenovaní, ktoré by si však svoju jedinečnosť v reklamnom

prostredí mali zachovať čo najdlhšie, aby dokázali neustále zaujať a upútať pozornosť percipienta. Taktiež sú aj nástrojom ekonomizácie reklamnej výpovede, pretože jedno slovo môže obsahovať základné posolstvo, ktoré sa vzťahuje na daný produkt alebo službu (napr. Astravagancia; porov. Vopálenská, 2011). Za úvahu však stojí otázka, či vytvorené pomenovania majú takú životnosť, aby dokázali prejsť do množiny neologizmov, alebo zotrávajú v množine okazálnych pomenovaní.

Tvorcovia reklamy môžu (príležitostne) uvažovať aj o využití historizmov a archaizmov, ak ich dokážu vo výpovedi funkčne a adekvátne uplatniť v súlade s predmetom reklamného komunikátu.

Individualizačná motivácia predstavuje tvorbu okazionalizmov – slov vytvorených jednotlivcom pre jednu príležitosť. Individualizačná motivácia je úzko spätá so slovotvornou motiváciou. Ich význam je spravidla predvídateľný, no v niektorých prípadoch sa môže bližšie vyjasňovať až pri použití v kontexte. Okazionalizmy slúžia ako prostriedky aktualizácie, expresivizácie a ekonomizácie výpovede (podobne ako neologizmy). Sú zvyčajne nesystémové, neuzuálne, nenormatívne, funkčne jednorazové, expresívne.

Funkčné a jedinečné tvorenie nových slov je pre prostredie reklamnej komunikácie výhodné z hľadiska zvýraznenia propagovaného výrobku alebo služby. Takéto výrazové prostriedky slúžia na charakterizovanie daného produktu, spájajú sa s jedným konkrétnym produktom, čím môžu zvýšiť zapamätateľnosť a atraktivitu reklamnej informácie. Okazionalizmy môžu vzniknúť pomocou rozličných slovotvorných postupov, môžu sa preberať a kalkovať z iných jazykov, prípadne môžu byť výsledkom jazykovej hry. Stretávame sa tak s pomenovaniami ako *silanizovať* (v súvislosti s používaním výrobku značky Silan), *myslieť aegonomicky* (poistovňa Aegon), *bankovať* (Slovenská sporiteľňa), *omliekovať* (sušienky Oreo), *Keltánok* (Kelt + altánok; pivo Kelt), *kofolonizovať* (Kofola + kolonizovať) a pod.

Hoci sa okazionalizmom pripisuje krátka „životnosť“ a sú považované za funkčne jednorazové, môžeme však uvažovať o postupnom presune niektorých okazionalizmov do lexikálnej zásoby a o ich častejšom využívaní v bežnej hovorenej komunikácii. Pôvodný okazionalizmus už nemusí slúžiť len ako symbol konkrétneho produktu alebo konkrétnej služby, ale môže sa adaptovať ako všeobecné pomenovanie. V tomto prípade stojí za zmienku práve známe slovo *bankovať*, pri ktorom sa v roku 2010 nepredpokladalo jeho dlhšie pôsobenie v rečových prejavoch (5), no ešte stále sa využíva, udržiava sa v povedomí komunikantov a možno tiež badať jeho používanie v bežnom hovorenom styku.

Zámerom reklamy je ponúknuť produkt (tovar alebo službu) konkrétneho predajcu určitej skupine spotrebiteľov prostredníctvom rozličných komunikačných kanálov a v rôznych formách. V krátkom časovom intervale alebo na obmedzenej reklamnej ploche sa tvorca reklamy snaží poskytnúť čo najrelevantnejšie informácie o produkte a zároveň ich prezentovať takým spôsobom, ktorý pritiahne pozornosť percipienta, je zapamätateľný a má dlhotrvajúci efekt. Takéto informácie by mali percipienta presvedčiť, aby si produkt kúpil. Okrem obrazovej stránky reklamy je jednou z dôležitých zložiek kreatívnej tvorby reklamy práve jazyková stránka reklamného komunikátu. Jazykové a obrazové stránky by sa mali vhodne dopĺňať, aby tvorili konzistentný informatívny celok. Tvorba reklamy sa preto zaujíma nielen o obsahovú, ale aj o formálnu stránku reklamnej výpovede.

Lexikálna stránka reklamných komunikátov môže mať rozličnú motiváciu. Základ samozrejme tvorí slovotvorná motivácia, ktorá vďaka spolupráci s inými druhmi lexikálnej motivácie otvára rôzne možnosti kreatívneho narábania so slovnou zásobou pri tvorbe reklamného komunikátu. Jednotlivé typy motivácií sú vzájomne prepojené, navzájom spolupracujú a ovplyvňujú sa, a teda pri jednej lexéme môžeme pozorovať prítomnosť viacerých typov lexikálnej motivácie – napr. slovotvornej, individualizačnej, expresívnej, temporálnej či interlingválnej motivácie (porov. Ološtiak, 2009). Štúdia poskytuje náhľad lexikálnych motivačných typov, ktoré tvoria produktívny nástroj na tvorbu reklamného komunikátu a ktoré predstavujú takmer neobmedzené možnosti sprostredkovania reklamného posolstva spotrebiteľom (do úvahy však treba brať funkčnosť a zrozumiteľnosť lexikálnych jednotiek, resp. reklamnej výpovede).

Poznámky

- (1) V tejto výpovedi sa stretávame s kombináciou prevzatej lexémy v pôvodnom tvare (boss) a s lexémou adaptovanou do slovenčiny pomocou transortografizácie (*like* → *lajk*). Interlingválna motivácia spočíva v prevzatí anglickej frázy *like a boss*, ktorá sa používa na označenie pôsobivého, skvelého riešenia problému (voľný preklad: *ako šéf, ako pán*). Fráza z reklamy spoločnosti Orange.
- (2) Kalk z anglického slovesa *to bank* – uložiť v banke, mať účet v banke.
- (3) Pôvodne idiolektický prvok, ktorý sa však opakovaným používaním v mediálnom prostredí rozšíril medzi širší okruh používateľov jazyka. Okazionalne môžeme pozorovať aj použitie pomenovania *sestrm* (sestra), ktoré vzniklo na základe analógie s pojmom *bratm*.
- (4) Spolupráca sociolektickej motivácie spolu s interlingválnou. Lexéma *čekovať* sa adaptovala do slovenčiny z anglického jazyka pomocou transortografizácie (*to check* → *ček*), používa sa vo význame (s)kontrolovať, pozrieť.
- (5) Problematike slova *bankovať* a názorom na jeho používanie sa venovala napr. S. Mislovičová (2010) v periodiku *Kultúra slova*.

Literatúra

- ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan. 2004. *Sémiotika*. Praha : Portál, 2004. 368 s. ISBN 80-7178-832-5
- ČMEJRKOVÁ, Světa. 2000. *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha : Leda, 2000. 260 s. ISBN 80-85927-75-6
- DEPTOVÁ, Tatiana. 2008. Hovorená podoba jazyka v reklamných komunikátoch. In: *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2008, s. 266 – 277. ISBN 978-80-8094-293-9
- FORET, Miroslav. 2003. *Marketingová komunikace*. Brno : Computer Press, 2003. 268 s. ISBN 80-7226-811-2
- FURDÍK, Juraj. 2008. *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice : Vydavateľstvo LG, 2008. 95 s. ISBN 978-80-969760-7-2
- HRADISKÁ, Elena. 2010. *Psychológia v marketingovej komunikácii*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. 172 s. ISBN 978-80-223-2830-2
- CHORVÁT, Ján. 1997. Zur figurativen Motivation in Wirtschaftsdeutsch. In: *Acta Linguistica N°1*. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 1997, s. 7 – 11.
- KOBERA, Pavel – ŠEC, Petr. 1991. *Reklama efektivně 91*. Praha : Unico, 1991. 106 s. ISBN 80-900886-0-0
- MISLOVIČOVÁ, Sibyla. 2010. O slovese bankovať. In: *Kultúra slova*, roč. 44, 2010, č. 5, s. 290 – 292. ISSN 0023-5202
- MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : SPN, 1997. 598 s. ISBN 80-08-02529-8
- OLOŠTIAK, Martin. 2009. Spolupráca slovtvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 60, 2009, č. 1, s. 13 – 34. ISSN 0021-5597
- OLOŠTIAK, Martin. 2010. O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Ed. M. Šimková. Bratislava : Veda, 2010, s. 67 – 84. ISBN 978-80-224-1107-3
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2006. Jazykový obraz Slovenska na báze reklamy. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 75 – 89. ISBN 80-89236-11-1
- TVRDOŇ, Emil. 2007. Reklamná aktualizácia frazémy v slogane. In: *Slovenská reč*, roč. 72, 2007, č. 5, s. 270 – 275. ISSN 0037-6981
- VOPÁLENSKÁ, Eva. 2009. „Imidž“ reklamného jazyka z hľadiska reflexie zobrazovaného produktu/služby v kontexte štylizovanej reklamnej tvorby. In: *Otázky žurnalistiky*, roč. 52, 2009, č. 3 – 4, s. 23 – 36. ISSN 0322-7049
- VOPÁLENSKÁ, Eva. 2011. *Jazyk a štýl reklamy 2*. Bratislava : Book & Book, 2011. 117 s. ISBN 978-80-970247-7-2

ZIMA, Jaroslav. 1961. *Expresivita slova v súčasnej češtině. Studie lexikologická a stylistická*. Praha : ČSAV, 1961. 139 s.

Summary

The goal of the presented paper is to present general overview of lexical motivation in the language of advertising. It provides short description of the advertising in general and description of its language. Advertising basically contains verbal or visual representation of the advertised product, or the combination of verbal and visual signs that should be in balance and should cooperate to successfully accomplish the aims of advertising – to engage attention of percipients, to arouse their interest in the advertised product, to be memorable and, finally, to sell the product. Besides the visual representation of the advertised product the language of advertisement is very important. The lexical representation of advertising can be motivated in several ways. The paper deals with the selected specific lexical motivations in advertising – semantic/figurative, phraseological, interlingual, expressive, sociolectical, territorial and individual motivations. The paper provides general description of the respective motivation and its application to the language of advertisement with a set of specific examples.

RÓŻNICE W POLSKIM, CZESKIM I ANGIELSKIM NAZEWNICTWIE WYBRANYCH GATUNKÓW SSAKÓW

DIFFERENCES IN POLISH, CZECH AND ENGLISH TERMINOLOGY OF SELECTED SPECIES OF MAMMALS

Piotr Szałaśny

Katedra slavistiky, FF OU v Ostrave

połský jazyk, 1. rok štúdia, interná forma štúdia

szalasnypiotr@gmail.com

Školiteľka: doc. PaedDr. Jana Raclavská, Ph.D. (jana.raclavska@osu.cz)

Klíčovú slová

nazewnictwo, różnice, ssaki, pomenovanie, rozdiely, cicavce

Key words

terminology, differences, mammals

Wstę

W naukowym oznaczaniu nazw wykorzystuje się binominalne nazewnictwo gatunków, które składa się z dwóch członów – pierwszym z nich jest nazwa rodzajowa (w formie rzeczownika), natomiast drugim tzw. epitet gatunkowy (czyli nazwa gatunkowa) w formie przymiotnikowej. Ponadto pełna nazwa gatunku zawiera tzw. cytat, czyli nazwisko autora pierwszej diagnozy taksonomicznej. Prócz nazewnictwa naukowego w powszechnym użyciu są także nazwy wernakularne (rodzime, zwyczajowe). Są one o tyle interesujące, że w przeciwieństwie do nazw naukowych – które muszą być znormalizowane i są regulowane przez kodeksy nomenklatoryczne, nazwy wernakularne są czasami całkowicie odmienne w różnych językach/grupach etnicznych i nie regulowane żadnymi odgórnymi kodeksami/prawami.

Wybrane do analizy nazwy ssaków reprezentują tak różnorodną grupę zwierząt, że może nasunąć się wniosek, iż poza faktem przynależności ich do tej samej gromady (ssaki), niewiele mają ze sobą wspólnego. To stwierdzenie jest prawdziwe, wybór *kangura Bennetta*, *hipopotama nilowego*, *niedźwiedzia tybetańskiego*, *pandy małej* oraz *szczura gambijskiego* został dokonany właśnie przez wzgląd na ich różnorodność. Istotnym czynnikiem jest także fakt, że wszystkie te zwierzęta są egzotyczne dla polskiej, czeskiej i angielskiej fauny.

Wbrew pozorom wybór ten stwarza zdecydowanie więcej możliwości do badań ich nazw niż barier. Dzięki analizie porównawczej nie tylko będziemy w stanie bliżej przyjrzeć się podobieństwom i różnicom, jakie występują w językach polskim, czeskim i angielskim w zwierzęcym nazewnictwie i nomenklaturze, lecz również nieco przybliżyć językowy obraz świata reprezentowany przez porównywane języki. Jak wspomina Tokarski: „Leksyka, a konkretnie jej wewnętrzne rozczłonkowanie, także semantyczna struktura pojedynczych słów są odbiciem intelektualnego i emocjonalnego stosunku człowieka do odpowiadających wyrazom fragmentów rzeczywistości pozajęzykowej...” (Tokarski, 2001, s. 366). Wychodząc z takiego założenia zaprezentowany materiał może stanowić przyczynek do dalszych badań dotyczących językowego obrazu świata w porównywanych językach.

Nazwa czeska: *Klokan rudokrký*

Nazwa polska: *Kangur Bennetta*, *walabia Bennetta*

Nazwa łacińska: *Macropus rufogriseus*

Nazwa angielska: *Red-necked Wallaby*, *Bennett's Wallaby*

Kangur Bennetta jest gatunkiem średniej wielkości torbacza z rodziny kangurowatych. Występuje na przybrzeżnych terenach wschodniej Australii i Tasmanii (jako gatunek endemiczny). Mimo tego, że we wstępie wspomniano, że wszystkie z porównywanych zwierząt są egzotyczne dla

fauny Polski, Czech i Wielkiej Brytanii to *kangur Bennetta* stanowi mały wyjątek – zbiegłe w 1920 roku kangury założyły w Wielkiej Brytanii trwałą populację. Nie są jednak gatunkiem autochtonicznym, a ich populację można ujmować bardziej w kategorii ciekawostki.

W języku polskim znajdziemy także inne określenie tego zwierzęcia: *walabia Bennetta*. Nazwa ta prawdopodobnie została zapożyczona z angielskiego ekwiwalentu: *Bennett's Wallaby*. Podobnie jest jeśli chodzi o nazwę czeską: *klokan rudokrký* (,rudokrký': ,rudý' – ,rudý' – ,red'; ,krk' – ,szyja' – ,neck'). Słowo *Bennetta* pochodzi (jak wspomniano we wstępie) z cytatu, czyli nazwiska autora pierwszej diagnozy taksonomicznej. Drugi człon tej nazwy różni się od nazw w języku polskim. Jest jednak bezpośrednim odpowiednikiem angielskiego synonimu: *Red-necked Wallaby* (,červený' – ,czerwony' – ,red'). Jednakże jest tak tylko pozornie.

W nazewnictwie angielskim ten gatunek zwierzęcia określony jest słowem *Wallaby*. W języku polskim istnieje słowo *walabia*, którego używa się na określenie małych gatunków kangurów, jednakże słowo to może być używane zamiennie *kangur = walabia*, z czego drugie jest zdecydowanie mniej frekwentowane. W języku czeskim natomiast leksem *klokan* określa wszystkie gatunki tego torbacza. Najbardziej oczywista różnica występuje w języku angielskim, gdzie słowo *kangaroo* oznacza gatunki dużych kangurów, a *wallaby* małych. Przykładowo większym odpowiednikiem *Red-necked Wallaby* z rodziny *Macropus* jest *Red Kangaroo*. J. Rejzek twierdzi, że czeskie nazewnictwo *kangura* powstało jako: „... výtvor podle skokan, počáteční k-se snad opírá o něm. kanguruh, jež je stejně jako většina ostatních evr. názvů klokanu, převzato z řeči australských domorodců“ (Rejzek, 2001, s. 233). [Twór od skokan, początkowo się jednak opiera o niem. kanguruh, tak samo jak większość innych eur. nazw kangura, przejęto z mowy australijskich tubylców. Tł. P. S.] Jeśli chodzi o słowo *kangur*, właśnie przejęcie z mowy tubylców, posługujących się językiem Guugu Yimidhirr jest niezwykle interesujące, jak pisze R. Dixon: „... Captain P. P. King visited Endeavour River in 1820 and obtained a vocabulary that accorder with Cook's except that instead of kangooroo [...] Thus it came to be believed that Cook and Banks had been error and some authorities even suggested that when asked the name of the animal a Guugu Yimidhirr could have said ,I don't know', this being the true meaning of kangaroo“ (Dixon, 1980, s. 8). [Kapitan P. P. King wizytował Endeavour River w 1820 roku i uzyskał słownictwo, które było stosowane przez Cooka z wyjątkiem słowa kangooroo [...] W ten sposób domyślono się, że Cook i Banks popełnili błąd i kilka autorytetów zasugerowało, że tubylcy pytani o nazwę zwierzęcia mogli odpowiadać w Guugu Yimidhirr ,Nie wiem', co jest prawdziwym znaczeniem słowa kangaroo. Tł. P. S.]

Bezpośrednio porównując więc nazwy tego ssaka w trzech językach można stwierdzić, że: w języku czeskim nie występuje w nazwie tzw. cytat pochodzący od nazwiska autora diagnozy taksonomicznej (*Bennetta*), co ma miejsce tak w języku polskim jak i angielskim. Język angielski posiada nazwę tego zwierzęcia zawierającą cytat, druga z nazw związana jest za to z wyglądem zewnętrznym, co jest podobieństwem do języka czeskiego (*rudokrký*), ta sytuacja nie ma miejsca w języku polskim. Wreszcie, jak wspomniano wcześniej tylko język polski wykorzystuje dwa odmienne epitety gatunkowe (*kangur* i *walabia*). Podsumowując, język czeski bierze za priorytet wygląd tego zwierzęcia, język polski nazwisko autora diagnozy taksonomicznej, natomiast w języku angielskim występują oba te czynniki zależnie od użytego synonimu.

Nazwa czeska: *Hroch oboživelný*

Nazwa polska: *Hipopotam nilowy*

Nazwa łacińska: *Hippopotamus amphibius*

Nazwa angielska: *Hippopotamus*

Hipopotam nilowy to jedyny obecnie żyjący przedstawiciel rodzaju *Hippopotamus*. Jest to gatunek dużego, przeważnie roślinożernego ssaka. Jego naturalnym środowiskiem są rzeki i jeziora w Afryce na południe od Sahary. Zwierzęta te prowadzą interesujący tryb życia. W trakcie dnia pozostają w wodzie i dopiero o zmierzchu wychodzą na powierzchnię. Mimo podobieństw do takich zwierząt jak świnie na uwagę zasługuje fakt, że ich najbliżsi żyjący krewni to rodzina waleni – wieloryby, delfiny czy morświny.

Etymologia angielskiej nazwy *hipopotama* nie należy do skomplikowanych: „... via Latin from Greek hippopotamos, earlier hippos ho potamios ‚river horse’ (from hippos ‚horse’, potamos ‚river’)” (<http://oxforddictionaries.com/definition/hippopotamus> [2011-12-11]). [...] przez j. łaciński z greckiego hippopotamos, wcześniej hippos ho potamios ‚koń wodny’ (od hippos „koń”, potamos „rzeka”). Język angielski nie korzysta (tak jak język czeski czy polski) z epitetu gatunkowego z tego względu, że *hippopotamus amphibius* jest jedynym obecnie żyjącym przedstawicielem z rodziny *hipopotamowatych*. Wyłącznie w literaturze fachowej znaleźć można pełne nazwy taksonomiczne (np. *H. a. amphibius* czy *H. a. kiboko*), które wykorzystuje się głównie w celach badawczych.

Pierwszy człon polskiej nazwy, także bez wątplenia został przejęty z pierwotnego, greckiego nazewnictwa. Drugi natomiast, tj. *nilowy*, bierze pod uwagę jedno z miejsc rdzennego występowania tego zwierzęcia – rzekę Nil. Choć aktualnie ani w Nilu ani w całym Egipcie *hipopotam* już nie występuje ponieważ został wytępiony, nazwa nie uległa zmianie. (1)

Czeskie nazewnictwo nie ma związku z miejscem występowania tego ssaka, a także nie pochodzi z języka greckiego (co ma miejsce w języku polskim i języku angielskim). Czeskie słowo *hroch*: „... pochází ze slova roch, což byl název (válečného) slona ze šachové hry. Protože tvůrce českého přírodopisného názvosloví 19. století – Jan Svatopluk Presl – už pro slona označení měl – slon –, použil výraz hroch pro hrocha” (Harvalík, 2010). Pochodzi od słowa roch, które było nazwą (walczącego) słonia w grze szachowej. Dlatego, że twórca nazewnictwa związanego z przyrodą – Jan Svatopluk Presl – dla słonia już posiadał nazwę – slon – użył wyrazu hroch dla hipopotama.

Drugi człon czeskiej nazwy jest jeszcze ciekawszy *obojživelný* oznacza zwierzę wodno-łądowe, tego leksemu nie da się przetłumaczyć na język polski jako jednego słowa. Wzięło się ono od łaćnińskiego słowa *amphibius* (pełna łaćnińska nazwa tego zwierzęcia to: *hippopotamus amphibius*). Można powiedzieć, że polska nazwa jest wyjątkowa, jeśli chodzi o drugi człon, natomiast czeska, jeśli chodzi o pierwszy. Obie jednak są charakterystyczne i w nieco inny sposób tworzą obraz hipopotama nilowego w języku.

Nazwa czeska: *Medvěd ušatý*

Nazwa polska: *Niedźwiedź tybetański, niedźwiedź księżycowy, niedźwiedź himalajski*

Nazwa łaćnińska: *Ursus thibetatus*

Nazwa angielska: *Asian black bear, Moon bear*

Niedźwiedź tybetański to gatunek dużego drapieżnego ssaka z rodziny niedźwiedziowatych, który żyje w górach od zachodniego Afganistanu aż po wschodnie Chiny oraz południowo-wschodnią Azję. Niestety, żółć tego zwierzęcia jest wysoko ceniona w tradycyjnej medycynie chińskiej, z tego też powodu kłusownicy polują na niego, mocno ograniczając jego liczebność.

Jeśli chodzi o etymologię słowa *medvěd* (*niedźwiedź – bear*), J. Rejzek stwierdza, że „medvěd, medvedice, medvídek, medvědí. Vřsl. – p. niedźwiedź, r. medvěd, ch. mědvjed, s. mēdved. Psl. *medvěď (z *medu-éd-, dosłowa ‚jedlík medu’) je tabuová náhražka za původní ie. slovo dochované v lar. ursus. ř. árktos. Tabuový opis je také v germ. (něm. Bär, angl. bear, vlastně ‚hněďy’) [...]” (Rejzek, 2001, s. 370). [...] niedźwiedź, niedźwiedzica, niedźwiadek, niedźwiedzie. w jęz. słow – p. niedźwiedź, r. medvěd, ch. mědvjed, s. mēdved. Prastłowiański. „*medvěď” (z *medu-éd-, dosłownie jedzący miód’) to tabu językowe za pierwotne słowo indoeuropejskie zachowane w łac. ursus, gr. árktos. Opis tabu jest także w niem. (niem. Bär, ang. bear oznacza ‚brązowy’) [...]. Tł. P. S.] O wspomnianym przez Rejzka tabu językowym pisała także Katarzyna Staniewska: „Dla ludów zamieszkujących puszcze północnej Europy niedźwiedź był najgroźniejszym przeciwnikiem. Dlatego tak starannie unikano wymawiania jego nazwy...” (Staniewska, 2000). Właśnie dzięki istnieniu tabu językowego nie chciano „przywoływać” tego niebezpiecznego zwierzęcia. Dlatego np. w języku polskim stosowano na określenie niedźwiedzia słowa mające charakter eufemistyczny, takie jak: *kosmacz, mrówczarz, kudłacz, mieszko, miś* lub *bartnik*. Można zauważyć, że część z nich ma nacechowanie pejoratywne (*kudłacz, kosmacz*), z drugiej strony np. *bartnik* odnosi się do miodu, czyli pośrednio do oryginalnej, prastłowiańskiej nazwy.

W polskim nazewnictwie istnieje wyrażenie: *niedźwiedź tybetański*, mające ekwiwalenty: *niedźwiedź księżycowy* bądź *niedźwiedź himalajski*. Natomiast język angielski ma na to zwierzę dwa

określenia: *Asian black bear* bądź *Moon bear*. Drugi z nich jest zgodny z polskim *niedźwiedź księżycowy* (,měsíc' – ,księżyc' – ,moon'). Pierwszy z angielskich ekwiwalentów jest bardziej skomplikowany – *Asian black bear*. Oczywiście słowo *bear*, oznacza w j. polskim *niedźwiedź* a w j. czeskim *medvěd*. Pierwsza część tej nazwy – *Asian* (,asijský' – ,azjatycki') odwołuje się do miejsca występowania tego zwierzęcia, podobnie jak w języku polskim *niedźwiedź tybetański* (,tibetský' – ,Tibetan'), który pierwotnie pochodzi od łacińskiego *Ursus thibetatus* lub *niedźwiedź himalajski* (,himálajský' – ,Himalayan'). Druga część nazwy nie ma już nic wspólnego z polskimi ekwiwalentami, jednakże ma z czeskim odpowiednikiem, podczas gdy pierwszy człon nie miał. Słowo *black* (,černý' – ,czarny'), opisuje wygląd zwierzęcia (jego główny kolor) podobnie jak czeska nazwa – *medvěd ušatý*, który także opisuje jego wygląd zewnętrzny (w tym przypadku uszy). *Ušatý* (,ušatý' – ,big-eared'). Dzięki temu można powiedzieć (oczywiście niedokładnie), że polską i czeską nazwę *niedźwiedzia tybetańskiego* łączy nazewnictwo angielskie – *Asian black bear*.

Nazwa czeska: *Panda červená*

Nazwa polska: *Panda mała, panda mniejsza*

Nazwa łacińska: *Ailurus fulgens*

Nazwa angielska: *Red panda, Lesser panda*

Panda mała to gatunek drapieżnego ssaka z rodziny pandowatych, który występuje w Chinach, Indiach, Nepalu i Mjarmie.

W języku czeskim i angielskim nie występuje żadna znacząca różnica w nazwie tego ssaka (,červený' – ,czerwony' – ,red'). W obu tych językach nazwa tego gatunku jest ściśle związana z barwą. (2)

W języku polskim występuje wyraźna różnica w stosunku do w/w języków. Najważniejszym czynnikiem określającym to zwierzę nie jest jego kolor, a jego wielkość (choć nie można zaprzeczyć, że obie kategorie mają bezpośredni związek z wyglądem zewnętrznym tego ssaka). Nazewnictwo polskie bliskie jest np. językowi rosyjskiemu, gdzie występuje: *Мáлая пáнда* (Соколов, 1984, s. 97). Można bez wątplenia powiedzieć, że nazewnictwo angielskie w pewien sposób łączy polską i czeską nazwę. Dzieje się tak dlatego, że w języku angielskim istnieje ekwiwalent: *Lesser panda* (,menší' – ,mniejszy' – ,lesser').

„Na terenach występowania pandy małej w potocznym języku chińskim jest ona nazywana ,hǔo hú', co dosłownie oznacza ognisty lis. Jednakże ta nazwa jest stosowana także na określenie zwykłego lisa. W wyniku pomyłki dosłowne angielskie tłumaczenie tej nazwy (,firefox') znalazło się na stronie internetowej Wellington Zoo zamiast nazwy właściwej (*red panda, lesser panda*). Tłumaczenie to wybrano jako ostateczną nazwę przeglądarki internetowej Mozilla Firefox” (www.pl.wikipedia.org [2011-11-14]). Ten przykład pokazuje po pierwsze wyraźną różnicę w językowym obrazie świata między językami europejskimi a językiem chińskim, a po drugie ciekawy przykład błędu, który ostatecznie znajduje praktyczne zastosowanie. Potoczny język chiński podczas tworzenia nazwy *pandy małej* zastosował dużo większą plastykę obrazu tego zwierzęcia. Zastosowanie przymiotnika 'ognisty' ma wyraźną konotację z kolorem czerwonym (z tą barwą najczęściej kojarzony jest ogień), natomiast słowo lis (które jest nazwą pospolitą) porównuje *pandę* (jej wygląd i zachowanie) do szerzej rozpowszechnionego i jeszcze bardziej rozpoznawalnego zwierzęcia. Żaden z porównywanych języków europejskich nie posiada tak rozwiniętej struktury nazwy *pandy małej*. Ma to związek z tym, że dla osób posługujących się językiem chińskim *panda mała* jest zwierzęciem pospolitym, żyjącym w Chinach, natomiast dla Europejczyków (Polaków, Czechów, Anglików) jest to zwierzę egzotyczne, zdecydowanie rzadziej spotykane.

Nazwa czeska: *Krysa obrovská, křečkomys obrovská*

Nazwa polska: *Szczur gambijski, wielkoszczur*

Nazwa łacińska: *Cricetomys gambianus*

Nazwa angielska: *Northern Giant Pouched Rat, Gambian Rat*

Szczur gambijski to gatunek gryzonia z rodziny *Nesomyidae*, który występuje na terenach leśnych jak i uprawnych Afryki na południe od Sahary. Do ciekawostek można zaliczyć fakt, że po

odpowiedniej tresurze jest w stanie odnajdywać niektóre materiały wybuchowe i miny lądowe. Od kilkunastu lat jest także hodowany jako zwierzę domowe m.in. w Europie i Ameryce Południowej.

Polska nazwa tego gatunku: *szczur gambijski*, a także angielska: *Gambian Rat* powstały z języka łącińskiego, gdzie ten ssak – nosi nazwę: *Cricetomys gambiatus*. Nazwy te jednoznacznie wskazują na to, że Gambia (3) była dominującym czynnikiem mającym znaczenie przy tworzeniu się nazw tego ssaka w porównywanych językach.

Czeska nazwa: *krysa obrovská* odpowiada polskiemu synonimowi: *wielkoszczur* (‘obrovský’ – ‘wielki’ – ‘big’; ‘krysa’ – ‘szczur’ – ‘rat’) oraz angielskiemu: *Northern Giant Pouched Rat*. Jednak jeszcze bardziej interesujące są pozostałe człony angielskiej nazwy tego ssaka: *Northern* (‘sever’ – ‘północ’ – ‘North’) – określający w mniej precyzyjny sposób niż pierwszy ekiwalent miejsce występowania tego zwierzęcia, a także *Pouched* (‘pytlík’ – ‘torba’ – ‘pouch’). Właśnie to słowo jest kluczowe, jeśli weźmiemy pod uwagę czeski synonim: *křečkomys obrovská* (‘křeček’ – ‘chomik’ – ‘hamster’, ‘mys’ – ‘mysz’ – ‘mouse’), który oznacza kombinację (hybrydę) myszy i chomika. Dzieje się tak z dwóch powodów, po pierwsze, ten ssak należy do rodziny myszowatych (lat. *Muridae*), a po drugie, dla tego zwierzęcia jest specyficznym fakt, że podobnie jak chomik posiada torby policzkowe, w których przenosi pokarm. Właśnie z tego powodu w czeskim nazewnictwie połączenie tych dwóch gryzoni (myszy i chomika) występuje jako *křečkomys* (które ma także związek z łącińskim słowem *cricetomys*). W obu czeskich synonimach występuje słowo *obrovský*, natomiast w języku polskim i angielskim występuje wyłącznie po jednej nazwie gatunkowej (‘wielki’ – ‘giant’). Drugi zwykle dokładniej definiuje miejsce autochtonicznego występowania tego zwierzęcia, co z kolei nie występuje w żadnym z czeskich ekwiwalentów. Jednakże patrząc z innej strony, nazwy *křečkomys obrovská* i *Northern Giant Pouched Rat* biorą pod uwagę charakterystyczne torby policzkowe tego zwierzęcia, a język czeski dodatkowo także rodzinę (myszowate, lat. *Muridae*), czego żadna z polskich nazw nie uwzględnia.

Zakończenie

Zaprezentowane przykłady jednoznacznie wskazują na to, że językowy obraz świata ma niebagatelne znaczenie jeśli chodzi o tworzenie nazw zwierząt. Z wielu zasadniczych różnic pomiędzy analizowanymi językami stwierdzamy, że wpływ na nazwę ma często stosunek użytkowników danego języka do konkretnego zwierzęcia (jak miało to miejsce z nazwą *niedźwiedzia tybetańskiego*, czy w ogóle *niedźwiedzia*, którego ludzie się obawiali, więc stworzyli tabu językowe). Bardzo często jest brane pod uwagę także miejsce występowania (co z kolei można zaobserwować przy nazwie *hipopotam nilowy*). Nie można także zapomnieć o samym wyglądzie zewnętrznym danego zwierzęcia (co w prosty sposób można zaobserwować przy *pandzie małej* czy *wielkoszczurze*).

Już tylko na tych podstawach można stwierdzić, że istnieją wyraźne różnice w nazewnictwie, a tym samym także w językowym obrazie świata w wybranych językach. Na przykładzie *kangura* wyraźnie widać różnice w wyglądzie (w języku polskim żaden ekwiwalent nie posiada określnika cechującego wygląd zewnętrzny), opisie – nazwy polskie (w przeciwieństwie np. do nazwy czeskiej) posiadają cytat, tzn. nazwę utworzoną od nazwiska osoby, która przeprowadziła diagnozę taksonomiczną, czy obrazie *kangura* w ogóle (język angielski różnicuje przedstawicieli rodziny kangurowatych na *kangury* duże (‘kangaroo’) oraz mniejsze (‘wallaby’)).

Nazwa *hipopotama* pokazuje natomiast, że język angielski w określonych przypadkach ujednolica nazwę rodzajową do opisu jednego gatunku, gdyż *hippopotamus amphibius* jest jedynym obecnie żyjącym przedstawicielem rodziny hipopotamowatych. Ponadto ten przykład wskazuje także, że polska i czeska nazwa wskazują na miejsce występowania tego zwierzęcia, ale w zdecydowanie odmienny sposób. Język polski bierze pod uwagę rzekę – Nil, natomiast język czeski to, że jest to zwierzę żyjące tak w wodzie jak i na ziemi (wodno-lądowe).

Przy nazwie *niedźwiedzia* warto zastanowić się nad istniejącym tabu językowym i istniejącym dzięki niemu licznym eufemizmom. Ponadto różnice w nazewnictwie występują także ze względu na miejsce występowania oraz wygląd (niekiedy są dość plastyczne, jak w języku polskim *niedźwiedź księżycowy*, czy angielski odpowiednik – *Moon Bear*).

Przykład *pandy małej* pokazuje za to, jak to, czy zwierzę występuje autochronicznie na danym terytorium może mieć wpływ na jego nazwę. Wskazuje też na podobieństwo nazewnictwa zwierząt egzotycznych w językach europejskich.

Szczur gambijski i jego nazewnictwo stanowią natomiast niezwykle szerokie spectrum znaczeń i obrazów. O ile język czeski widzi to zwierzę jako bardzo duże połączenie chomika i myszy (*křečkomyš obrovská*), lub jako ogromnego szczura (*krysa obrovská*), polska nazwa skupia się jedynie na drugim z tych ekwiwalentów, lub na miejscu pochodzenia tego zwierzęcia. Jeszcze inaczej jest w języku angielskim, w którym to zwierzę to: *Northern Giant Pouched Rat*. Jego obraz tym samym to (w wolnym przekładzie): północny, ogromny szczur posiadający torby policzkowe (co kojarzy się z chomikiem).

Opracowanie nazewnictwa polsko-czesko-angielskiego może bez wątpienia stanowić interesującą bazę do dalszych badań nad tym zagadnieniem.

Poznámky

- (1) Współcześnie *hipopotama* w jego środowisku naturalnym można spotkać na terenach Ugandy, Sudanu, Somalii, Kenii, Konga, Etiopii, Botswany, Republiki Południowej Afryki, Zimbabwe, Zambii, Tanzanii i Mozambiku.
- (2) podobnie jak w języku bułgarskim: *Червена панда*, francuskim: *panda roux*, czy hiszpańskim: *panda rojo*.
- (3) Jedno z miejsc autochtonicznego występowania tego gatunku.

Literatúra

- DIXON, Robert. 1980. *The languages of Australia*. Cambridge : Cambridge University Press, 1980. 547 s. ISBN 0-521-29450-9
- HARVALÍK, Milan. 2001. Proč je hroch hroch? In: REJZEK, Jiří. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice : LEDA, 2001. 757 s. ISBN 978-80-7335-296-7
- STANIEWSKA, Katarzyna. 2000. Zakazane słowo. In: *Wiedza i życie*, 2000, č. 1, s. 34. ISSN 0137-8929
- TOKARSKI, Ryszard. 2001. Słownictwo jako interpretacja świata. In: *Współczesny język polski*. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 343 – 370. ISBN 978-83-7784-232-4
- http://www.rozhlas.cz/meteor/zivocichopis/_zprava/proc-je-hroch-hroch--742044 [2012-01-23]
- <http://oxforddictionaries.com/definition/hippopotamus> [2011-12-11]
- www.pl.wikipedia.org [2011-11-14]

Resumé

Predstavené príklady jednoznačne ukazujú na to, že jazykový obraz sveta má nemalý význam, ak ide o tvorenie názvov zvierat. Z mnohých zásadných rozdielov medzi analyzovanými jazykmi prichádzame k záveru, že vplyv na názov má často vzťah užívateľov daného jazyka k zvieratú (ako to bolo pri názve medveďa tibetského či všeobecne medveďa, ktorého sa ľudia báli, a tak utvorili jazykové tabu); veľmi často pomenovanie ovplyvňuje taktiež miesto výskytu daného zvieratá (čo možno pozorovať pri názve hroch nílsky); nemožno tiež zabudnúť na samotný vzhľad daného zvieratá (príkladom je panda malá alebo veľkopotkan). Spracovanie názvov poľsko-česko-anglických môže bezpochyby predstavovať zaujímavú základňu pre ďalšie výskumy tejto problematiky.

TĚLESNOST V DÍLE ARNOŠTA LUSTIGA

THE POETICS OF PHYSICALITY IN ARNOŠT LUSTIG'S PROSE

Ingrid Chytilová

Katedra české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě

teorie a dějiny české literatury, 2. rok studia, prezenční forma studia

A11622@student.osu.cz

Školitel: doc. PhDr. Martin Pilař, CSc. (martin.pilar@osu.cz)

Klíčová slova

Arnošt Lustig, sexualita, tělo, tvář

Key words

Arnošt Lustig, sexuality, body, face

Úvod

V následující studii *Tělesnost v díle Arnošta Lustiga* se zaměříme především na vnímání ženského těla, které se stává objektem zájmu, s čímž mimo jiné souvisí také postava voyeurů. Především voyeuristické pozorování nahoty souvisí s vnitřní touhou postavy poodhalit intimitu druhého, která je často maskována oděvem. Voyeur využívá jakékoliv příležitosti k možnosti šmírovat a sledovat nahé tělo. S pojetím ženského těla se také zmíníme o mateřském lůně a ženském cyklu, které jsme v Lustigových textech zaznamenali. Součástí studie budou též metafory ženského těla – budeme demonstrovat na jednotlivých ukázkách. V kontextu sexuality se zmíníme o tváři postavy, kterou je možné považovat za nástroj svádění.

Než přistoupíme k samotnému tématu těla postav v tvorbě Arnošta Lustiga, uvedme ještě na začátek základní díla, která nám posloužila jako teoretická východiska. Vycházeli jsme z díla francouzské spisovatelky Simone de Beauvoirové *Druhé pohlaví* (1967); dále se jednalo o knihy s názvem *Literatura a feminismus* Pam Morrisové (2000) a *Nadvláda mužů* Pierra Bourdieua (2000). Další odborné publikace, týkající se zmíněného tématu, se nacházejí v seznamu literatury.

1 Ženské tělo jako objekt zájmu a prostředek moci

Erotické pojetí tělesnosti lze interpretovat jako moc ženské sexuality, kterou si žena muže získává. V tomto kontextu si připomeňme slova Pam Morrisové, podle níž ženská žádoucnost představuje hrozbu, protože muž „roztekly v chtíč“ se přestává spolehlivě ovládat. (1) Tělesnost můžeme tedy pojmut coby nástroj, jímž si žena podřizuje muže, ale neopomínejme, že ji lze také pokládat za prostředek, prostřednictvím něhož chce muž získat nad ženou moc. Ženská krása a rafinovanost sice pro něj představují jistá nebezpečí, ale zase jej podněcují k aktivitě, jejímž cílem je učinit z ženy poslušnou bytost.

Sledujeme-li příběh novely *Lea z Leeuwardenu: židovská trilogie I.*, všimneme si postavy chlapce, který je doslova přitahován dívčím půvabem a nepřehlédnutelnou krásou. Lea v něm podněcuje tělesnou touhu, za kterou je na jednu stranu rád, ale na druhou stranu zjišťujeme, prostřednictvím vnitřního monologu, že při pohledu na dívčino tělo, které v něm vyvolává ony sexuální představy, se cítí znepokojen. Dívka se pro něho stává ztělesněním všech jeho dosavadních tužeb a představ, z nichž má najednou strach: „Uvědomil jsem si trapnost těla, a co všechno nutí člověka, aby to potlačil. Co dávalo jen málokdy smysl. Za co jsem se cítil obviněn, aniž bych se ještě čehokoli dopustil, kromě myšlenky“ (Lustig, 2000b, s. 52). Chlapec se při pohledu na Leu cítí spíše trapně, stydí se už dopředu za to, že by se jí mohl někdy dotknout. Tajemství spojené s její ženskostí však představuje hlavní impuls k překonání těchto pocitů, a nakonec ho podněcuje k tomu, aby začal o dívku usilovat, poté si ji získal a podmanil. Personální vypravěč ji vnímá jakožto ženu, jejíž nedostupnost mu pomáhá překonávat další životní překážky a vyrovnat se s nepřízní osudu; pochopí,

že její tělo je předmětem dobývání: „*To neviditelné, nehmatatelné, ztělesněné tělem. Přítomnost výzvy, kterou jsou muž a žena. Od pasu dolů i od pasu vzhůru. Co je síla i slabost. Nechtěl jsem ji přecenit ani podcenit. Až kam sahala – pro mne – její nedostupnost? Nebo co mi naopak nabízela svou přítomností? Vysnil jsem si nahou Leu z Leeuwardenu, v mansardě starobince, oblečenou, bez prádla?*“ (Lustig, 2000b, s. 62, 63 – 64). Zde se nám potvrzují slova Pierra Bourdieua, podle něhož právě chlapi přistupují k milostnému vztahu jakožto k dobývání a sexualitu berou jako útočný a fyzický akt směřující k penetraci. Bourdieu spatřuje v pohlavním aktu určitou formu mužské nadvlády, „zmocnění se“ a „přivlastnění“. Zatímco ženy vnímají sexualitu jako intimní a silně citovou zkušenost (Bourdieu, 2000, s. 22). Na základě zmíněných skutečností vysledujeme v narativu také odlišný pohled týkající se mužských a ženských tužeb, jenž je zprostředkován v objektivní vypravěčské perspektivě: „*Touha muže je tvrdá. Chvillemi se podobá hněvu a vzteku. Touha ženy je jiná. Je to touha a úzkost. Obsahuje stud a strach a dítě a pravdu, pro kterou dokáže zabít. Touha ženy je dát a vzít. Otisknout se do muže už natrvalo*“ (Lustig, 2000b, s. 192). Příběh sice zachycuje chlapeckou touhu po krásné dívce, ale v centru vypravěčovy pozornosti stojí také milostný vztah, do něhož dva mladí lidé vkládají své naděje.

Kráska ženského těla je v tomto díle zachycena prizmatem dospívajícího chlapce, jenž sleduje jak fyziognomii postavy, tak její tvář. Všimněme si, že postavy v Lustigových dílech vnímají tělo nejen z jeho vizuální stránky, ale také skrze smyslové prožívání a pociťování. Postava ženy, tedy projekce mužových erotických fantazií, je percipována prostřednictvím olfaktorických prožitků, které jsou následně vypravěčem konkretizovány: „*Vnímám jsem její tvář a oči a rty, porcelánovou pleť, dlouhé nohy, prsa a klín. Vdechl jsem její vůni. Bylo to mýdlo a všechno, čím voní ženské tělo. Měl jsem pocit snu a dojem, že skutečný život začne až s ní, pokud se jí dotknu. Z její blízkosti jsem cítil něco, co jsem ještě neznal*“ (Lustig, 2000b, s. 116). Z ukázky vidíme, že homodiegetický vypravěč se zmiňuje o vůni ženy, kterou lze v tomto případě pokládat za signifikantní prostředek. Vnímání vůně jejího těla jej přivádí do prostoru snění, jenž mu umožňuje na okamžik zapomenout na život v ghettu. Je tedy patrné, že čichové a zrakové poznatky postav hrají podstatnou roli pro rozvoj jejich sexuálních podnětů. V novele *Tanga z Hamburku: židovská trilogie II.* se vypravěč zmiňuje o dívce, která voní po skořici. Coby prostředek svádění, jenž souvisí se smyslovým vnímáním, může v jistém smyslu fungovat také hlas postav, ten zaujme svým tónem a zbarvením. V novele *Colette: dívka z Antverp* sledujeme, jakým způsobem personální vypravěč zachycuje Colettin hlas, v němž je obsaženo všechno, čím si dívka za svůj krátký život prošla: „*Měla hlas, který se chvěl, jako se chvěje pláč. Měla v sobě ztracený svět, ztracený čas, co ze sebe nenechala vyhladit. [...] Colette měla hlas jako dívka, z které se rychle stala žena a jako žena, v které je ještě dítě. Co mění v ženě touha po muži, co s ním udělá, když se někoho dotkne*“ (Lustig, 1992, s. 153 – 154). Svět, do něhož se Colette jednoho dne dostala, ji připravil o možnost prožít bezstarostné dětství. Úzkostné pocity, jež ji trápily a obavy z budoucnosti, jí nedovolovaly se nad nenávratnou ztrátou svého dětství zamýšlet. V lágru se totiž soustředila především na to, aby přežila. Zkušenosti, které získala, ale také role svědka nejhrůznějších nacistických činů, se podepsaly na její vnější proměně. Její vnitřní svět, jež si v sobě uchovávala, a před ostatními pečlivě střežila, se stal ještě citlivějším a zranitelnějším než dříve předtím.

Co považujeme za důležité zmínit, v souvislosti se sexualitou, je absence oděvu, která symbolizuje mužskou a ženskou nahotu postav. Lenka Bydžovská a Karel Srp se domnívají, že vizualizace prázdného oděvu je z této perspektivy interpretovatelná jako metasignifikační strategie pro označení nepřítomného, chybějícího a vyprázdněného těla (Bydžovská – Srp, 2002, s. 231 – 249). Zaměříme-li se na novelu *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, vypořádáme, jak Kateřina – pod nátlakem a na příkaz poručíka Schillingera – postupně odhaluje své tělo před zraky neznámých mužů: „*Kateřina Horovitzová začala podvazkem. [...] Kateřina Horovitzová, k níž se teď upjala pozornost všech, si vyhrnula sukni a ukázala bílou a hladkou nohu shora od stehna až dolů přes koleno a lýtko ke kotníkům. Vyzula střevice a nechala ho padnout ke kožichu. Odkládala kus, který jí byl v takovém spěchu nedávno ušit, cestovní sukni na pět knoflíků a pak černou hedvábnou blůzu, aniž své věci odnášela jednotlivě na věšák; nechala je padat. Měla výraz člověka, který své okolí přestává vnímat*“ (Lustig, 1990, s. 129 – 130). Dívka se při tomto aktu stává zároveň objektem, který je pozorně sledován muži, u nichž vyvolává pocity zvědavosti. V posledních minutách před smrtí, kdy své okolí téměř nevnímá, jí nevádí, že ji nacističtí vojáci pozorují. Zpočátku pasivní Kateřina, která jen přihlíží,

do ničeho se aktivně nezapojuje a zůstává spíše v roli nezávislého pozorovatele a posluchače, se pod vlivem nastávajících událostí rázem stává odvážnou ženou, jež svým chováním a jednáním předčí ostatní muže, jimž stejně jako jí, hrozí trest smrti. Jelikož ví, že chce přežít a opět se setkat se svou rodinou, tak se rozhodne využít své krásy a ženskosti. Přijímá nabídku ke sňatku od pana Cohena, od muže, kterého vůbec nezná a nemiluje.

K podobné situaci, kdy je dívka sledována, dochází v próze *Bílé břízy na podzim*, jejíž děj se odehrává po druhé světové válce v malé vesnici, do níž přijeli vojáci, aby nejen chránili místní obyvatele, ale aby se také podíleli na její rekonstrukci. Občas je navštěvuje dívka, která pracuje na statku, kde se stará o zvířata. Neznámá dívka je velmi ráda provokuje svým vystupováním, během něhož si pohrává s jejich fantaziemi. Muži jsou překvapeni jejím chováním a kladou si otázku, co dívku k takovému chování vede. Riko-Riko se jí zeptá, jestli byla někdy zamilovaná, odpoví mu, že jí tento stav vydržel maximálně dvě hodiny a že ještě nepotkala lásku svého života. Přiznala se, že má obavy, aby ji muž jednou neopustil kvůli jiné ženě, jelikož city mužů jsou na rozdíl od žen nestálé. Svou lásku věnovala jen koním, do kterých vkládala své naděje v lepší budoucnost. Vidíme tedy vojenské prostředí, do něhož se najednou dostane dívka, která se s muži baví o lásce, zamilovanosti a o vztahu mezi mužem a ženou. Dívka, která slíbila vojákům, že se před nimi svlékne, se konečně odhodlá k činu. Při hořícím plamínku svíčky muži sledují, jak postupně odhazuje jednotlivé kusy oblečení, a je evidentní, že jsou z tohoto aktu nadšeni: „*Koupala se ve světle svíček. Nechala se oblékat všemi sedmi plamínky. Ohýnky byly vyšší než svíčky. Věděla, co bude stále výraznější, čím blíže bude u stolu se svíčkami. Přeskakovalo na ni jejich vzrušení. Cítila, čím proměnila svůj i jejich svět. Vnímala je v šeru. A sebe v plameni svíček, jak se třepotaly. Taková jsem – doopravdy. Vnímala tajnou sílu, kterou má v sobě ženská*“ (Lustig, 1995a, s. 126). Nejen muži, ale rovněž dívka si tohoto aktu užívá. Mezitím, co dívka odhaluje své tělo, tak si Medik vzpomene, jak poprvé ve svých třinácti letech uviděl svou matku nahou: „*Její tělo, jemnou pleť a vůni. Viděl jsem ji zepředu, boky i zezadu. Svěží, šťavnatou, bílou. Nahé tělo mamá ze mě udělalo muže. Už nikdy jsem neměl klid, který zdobí nevinnost. Prosákla mnou touha, v které je vina, už dopředu, a která některého muže uštve*“ (Lustig, 1995b, s. 110). Dívčino tělo u něj vyvolá nejen vzpomínky na matčinu nahotu, ale také pocity neklidu a touhy po ženském těle. V tu dobu měl pocit, že se z něj stal muž, který se již nikdy neoprostí od pocitů tužeb a který bude vnímat ženské tělo se všemi jeho detaily. Od jemných rysů ve tváři a barvy pleti, až k dívčímu klínu. Dívka, kterou nikdo neznal a před tím ani neviděl, nakonec uskutečnila sen všech mužů a svlékla se donaha. Byla ráda, že mohla před nimi tancovat nahá a že jí tleskali. Přála si, aby se její tělo stalo objektem zájmu vojáků, jejichž lačné pohledy napovídaly, že po ní touží. Pam Morrisová odkazuje na skutečnost, že muži – autoři, v našem případě se jedná o Arnošta Lustiga, mají ve zvyku ztvárňovat ženské postavy coby pasivní objekty voyeuristické povahy. Kromě toho rádi podléhají vlastním fantaziím o ženskosti, čímž ztrácejí schopnost vnímat ženy takové, jaké ve skutečnosti jsou (Morrisová, 2000, s. 76, 34). Samozřejmě, že ne všechny dívčí a ženské postavy jsou pasivními objekty mužů. Většina těchto postav přechází do aktivní pozice a využívá svou tělesnost a krásu za účelem přežití; nevdají jim, že musejí svá těla před muži odhalovat. Přijímají osud prostitutek, jelikož v tu dobu ještě věří, že budou zachráněny. Jako příklad v tomto kontextu uveďme postavu Hanky Kaudersové z románu *Krásné zelené oči*, která v polním nevěstinci u řeky San dobrovolně přistupuje k tomu, aby se z ní stala prostitutka. Naopak jsou postavy, které jsou sledovány, aniž by o tom věděly – není záměrem se před někým odhalovat, a proto hovoříme o postavách jakožto pasivních objektech. O mužském pohledu se dočteme v díle s názvem *Nadvláda mužů*, v němž Pierre Bourdieu poukazuje na to, že žena existuje především skrze – a pro – pohled těch druhých, neboli jako přístupná, přitažlivá a disponibilní věc. Podle slov autora se stala pro ženy závislost na druhých (a nejen na mužích) ustavujícím prvkem jejich bytí (Bourdieu, 2000, s. 61).

Postavu ženy jako objekt zájmu najdeme v novele *Tanga z Hamburku: židovská trilogie II.*, kde Tanga, vlastním jménem Soňa Inge Grossová, pocházela z cirkusu Odeon v Hamburku, v němž vystupovala jakožto krasojedkyně. Dívka německo-židovského původu působí svým vystupováním na okolí dojmem vyvrátě a zkušené ženy. Šestnáctiletý chlapec je Soňou nadšen již při jejich prvním setkání a nedá mu, aby si nevšiml ladného pohybu těla, jenž dává vyniknout jejím ženským křivkám: „*Když šla chodbou, vlnilo se jí tělo, hlava, prsa a boky a nohy chytily rytmus. Šla jako královna. Nestříhala si vlasy. Měla bohaté ženské tvary. Ňadra, pas a zadek, dlouhé nohy a krk jako labuť*“

(Lustig, 2000c, s. 10). Z ukázky vidíme, že držení jejího těla přirovnává k pohybu královny. Dívka, která je veselá, rozverná, a plná energie do života, má tendenci být někdy povrchní a nevypočitatelná, což do jisté míry souvisí s jejím sebevědomím, jímž je také obdařena. Je si vědoma své krásy a přitažlivosti, jež vzbuzují u mužů zájem. Tohle všechno se vytrácí ve chvíli, kdy se oficiálně doví zprávu o svém nástupu do vyhlazovacího tábora. Najednou to již není ta kráska, která se starala o své tělo a která se v ghettu chovala především jako svobodný jedinec, jenž chce rozhodovat o svém osudu. Na konci příběhu se dovídáme, že z tohoto místa odjíždí jako fyzicky a psychicky vyčerpaná bytost.

Chlapcovo přátelství s mladou prostitutkou Soňou mu dává možnost poznávat svět z jiné perspektivy. Je evidentní, že od prvního dne je jí okouzlen a že neustále touží po její přítomnosti, dokonce se chce stát součástí jejího světa: „*Objevovala mi svět ženy, který jsem neznal. Obývala svůj svět, jako obývají muži ten jejich. Občas se tvářila, že svět byl stvořen pro ženy, ale málokdo to je ochoten uznat. [...] Hypnotizovala mě slovy. Dvojím, trojím, sterým významem, který jim vdechla svým tělem. Prsy, břichem, nohama. Očima. Barvou hlasu. Svou minulostí. [...] Byla bílá, něžná a bezmocná. Byla krásná, jak jsou sličné dívky. Byla v ní ta prazákladní krása ženy, půvab jejího těla, skrytá bolest duše*“ (Lustig, 2000c, s. 17, 207 – 208). Zejména tuhle pasáž, vzhledem k tomu, co bylo již zmíněno, lze interpretovat jako idealizaci žensství, to znamená, že zde dochází ke spojení ženského ideálu s erotickou přitažlivostí, která je leitmotivem celého příběhu. Nejen dívčina sexualizovaná podoba, ale také její duševní svět z ní činí pro chlapce femme fatale. V kontextu obdivu ženské krásy – přirozeně náleží Soně, si v narativu všímáme výskytu animy – jedná se o obraz ženy, který si muž vytváří na základě svých představ; přesněji řečeno anima zahrnuje všechno od smyslového, exotického až k božskému obrazu ženy a stává se personifikací mužova nevědomí (Corbettová, 2004, s. 101). Chlapec, jenž se do Tangy zamiloval, v ní nachází atributy *božské matky*, s nimiž je spojena krása, laskavost a vyrovnanost: „*Tanga byla hezká – celá. Nevěděl jsem ještě, že krása ženy může dojmout. Taky blízkost. Ta nejtěsnější blízkost. Měla v očích vyrovnanost a vášeň. [...] Měl jsem dojem, že mě hladí nebe, po němž klouzal můj zrak, a moje ústa líbají oblohu, tu bleděmodrou pavučinu, na které se chytala oblaka. Měla v sobě všudypřítomnou a všeobjímající matku, i jako neprovdaná kurva, jak opakoval Adler, pocit matky, kterým se někdy žena podobá světu*“ (Lustig, 2000c, s. 134 – 135). Nepřítahovala ho pouze její krása, ale také její optimistický pohled, kterým se dokázala na svět dívat. Je tedy zřejmé, že obraz animy je přítomen v chlapeckých snech a představách, prostřednictvím nichž je vytvářena konkrétní podoba ženy. Tanga – objekt chlapcova zájmu – si i přesto udržuje svou suverenitu. Oproti tomu on o svou nezávislost přichází, protože ztrácí v její blízkosti kontrolu nad sebou samým a nad svými pocity a myšlenkami, je jí totiž zcela podřízen: „*Měla jiný charakter. Líbila se mi na ní nevypočitatelnost, dívčí záhada. [...] Výsměch byl její poslední zbraň i obrana, v některých případech. Nic pro ni nebylo svaté. Byla rozpustilá. Snad to byla trochu i maska, druh krunýře. [...] Tanga si střídavě připadala zkušená a prohnaná i zvědavá a nevinná, jako jsou všechny ženy*“ (Lustig, 2000c, s. 92, 121, 134). V úryvku může opět vysledovat její charakter, který se proměňoval v závislosti na tom, v jakých situacích se zrovna nacházela. Rozpustilost, prohnanost a výsměch bachařům ve vězení se jí stává jistou zbraní. Tanga v chlapci probudila oheň, podněcující u něho chuť k životu. Svět pro něj už nebyl pouze ve znamení černé a bílé, najednou byl složen z bohaté palety barev: „*Kvůli Tanze bylo všechno sytější, bohatší, zajímavější. Tanga poznamenala všechno, co mi přišlo pod ruku. Objevil jsem v sobě novou nenasytnost*“ (Lustig, 2000c, s. 14). Komunikace a časté scházení s Tangou ho jistým způsobem motivuje k tomu, aby se naučil přistupovat k životu bez skepse. V ghettu, kde se velmi těžko mění pohled na svět, je důležitá blízkost osoby, u níž nachází vnitřní klid a se kterou může sdílet své pocity.

Postava chlapce je sice aktivní už jenom tím, že se snaží dostat z jejího vlivu, ale nakonec se rozhodne přejít z této aktivní pozice do pasivní – nechává se ovládat pocity štěstí a opojení. Kromě vzhledu je fascinován také jejím chováním na veřejnosti; tím Soňa Grossová své okolí doslova provokuje: „*Jednou měla na sobě tričko, zmokli jsme cestou přes dvůr do umývárny a všechno bylo vidět. Asi nenosila prádlo, i kdyby na sobě měla náhodou dvoje šaty. Někdy svetr*“ (Lustig, 2000c, s. 10). Je třeba podotknout, že průhlednost oděvu může de facto plnit funkci masky, pomocí níž chce Tanga zakrýt navenek svou nejistotu. Možná právě nevypočitatelná povaha a rozpustilost jí pomáhaly

v koncentračním táboře přežít, dívat se na věci s určitým nadhledem a přistupovat k životu jako k neodvratné cestě ke smrti.

Jelikož dospívající chlapec pochopil, že jedině se Soňou může tvořit celek, tak pravidelně vyhledává její společnost, která vnáší radost do všedních dnů jeho života, a její dotek považuje za dar: „*Pohládila mě dlaní po zádech. Cítil jsem její tělo, tělesnost, živočišné teplo a kouzlo ženského doteku a svoje tělo a duši. Čím to pokaždé mělo blízko k modlitbě. Polkl jsem naprázdno. Vždycky mi to vyrazilo dech. Dávala mi svůj dotek jako dárek. Děkoval jsem jí v duchu*“ (Lustig, 2000c, s. 118). Oba přišli o všechny své blízké, ztratili rodný domov, do něhož se již nikdy nevrátí. Poznávají, jak je těžké najít v ghettu někoho, s kým budou trávit volné chvíle, ke komu se budou moci přitulit, říct mu svá trápení a očekávat psychickou podporu. Viděli jsme, že i za podmínek, kdy lidská existence nemá žádnou hodnotu, to možné je. Nejenže se dívka v jeho očích stává dokonalou bytostí, ale také pro něj symbolizuje moudrost, kterou je ve svém nízkém věku obdařena. Ještě než Tanga odjede s transportem na východ, rozhodne se poslední chvíle svého života věnovat chlapci, který jí na důkaz své lásky věnuje prstýnek, jimž navždy zpečetí jejich vztah. Je rád, že mohl poznat mladou Soňu Inge Grossovou a že mu bylo umožněno aspoň na moment nahlédnout do ženské duše a poodhalit tak její tajemství.

1.1 Postava voyeura

Budeme-li nadále zkoumat ženu coby objekt zájmu, pak je zapotřebí se zmínit o postavě voyeura, kterou zaznamenáme například v románu *Kamarádi*. Vystupuje zde chlapec, jenž ve svých snech vzpomíná na dětskou lásku ze školky Andreu Wohlreichovou, která pro něho představovala ideální bytost: „*Andreu jsem miloval, když mi byly čtyři. [...] Touha po Andree se mně vracela v lágru Auschwitz-Birkenau a v Buchenwaldu na kavalci. [...] Andree byly pořád čtyři, zatímco mně už osm, šestnáct, třicet dva a dál (až sem). Mohu dosvědčit, že láska je věčná a nesmrtelná jako duše a trvá, dokud někdo žije*“ (Lustig, 1995a, s. 37). V pozdějším věku si chlapec uvědomuje svou tělesnost sledováním nahého těla tety Magdy; to v něm neprobouzí stud, nýbrž zvědavost. V době, kdy je mu umožněno pozorovat Magdino tělo, se ukrývá pod postelí, odkud má nejlepší výhled do koupelny, jejíž dveře jsou pootevřeny: „*Měla tělo s plnými tvary, dlouhé nohy s pevnými stehny a na prsou modravé žilky a jemnou bílou pleť. [...] Vnitřní pruhy masa a žláz, jakoby zduřelých*“ (Lustig, 1995b, s. 31). Franz Karl Stanzel považuje tuto motivaci za existenciální, jelikož přímo souvisí s chlapcovou životní zkušeností. (2)

Zůstaňme ještě u postavy voyeura, kterou objevíme rovněž v knize *Zasvěcení*, kde dospívající Richard pozorně sleduje ženská těla, která se stávají předmětem jeho zájmu a časté pozornosti: „*Jednou se Marie nezavřela v koupelně, kde se převlékala, a Richard viděl její prádlo s bohatými krajkami. [...] Jindy ji viděl škvírou ve dveřích koupelny v černém prádle, s černými krajkovými kalhotkami s vyšívaným motýlkem v rozkroku. Do třetice nosila kalhotky pošívané květinami*“ (Lustig, 2002b, s. 106 – 107). Na základě této ukázky se dovídáme, jak chlapec dokáže využít jakékoliv příležitosti k tomu, aby své sledování uskutečnil a nenechal si jej ujít. Doslova jej fascinuje nebezpečí prozrazení.

Postavy voyeura si lze povšimnout v povídce *Řeka, do které se vlévá mléčná dráha* ze souboru *Deštivé poledne: povídky*. Chlapec, jenž šel jednoho dne navštívit svého kamaráda, uvidí v bytě bezvládně ležící nahé tělo ženy a během okamžiku zavolá lékaře, aby ji prohlédl a přivedl zpět k vědomí. Žena s bílou pleť jako mramor se sice vzbudí, ale nějakou dobu jí trvá, než se zorientuje a pozná, že je ve svém bytě. Jelikož se necítí dobře, tak svou nahotu neřeší ani v přítomnosti chlapce, jenž se v místnosti nachází. Voyeuristické sledování nahého těla neznámé ženy u něj vyvolává proměnlivé pocity. Nejprve jeho tělem prochází vzrušení, které je podněcováno hlavně zvědavostí – ta mu nedovoluje za žádnou cenu v pozorování přestat: „*Byla to první nahá žena, kterou v životě viděl. [...] Zvědavost, která ho přemáhala, byla ještě větší. Byla to tělesnost, která mu byla zatím odepřena, skryta. Neviditelný živel, stejně silný jako oheň, voda a vzduch, který ho dráždil. Byla to nahota, která obsáhla obnaženost. Styděl se za to, jak se dívá. Prsa a nohy, tmavší trojúhelník v rozkroku, když pootevřela stehna. [...] Díval se jako někdo, kdo ještě neviděl nic takového předtím. To, co spatřil, se mu vrylo hluboko do paměti. Potlačoval v sobě vzrušení, protože věděl, že se to*

nepatří. [...] Celou dobu nespouštěl oči z nahého těla“ (Lustig, 2002b, s. 41 – 42). Kromě vzrušení jsou to také pocity trapnosti, a to proto, že jej pohled na nahotu natolik vzrušuje, že nedokáže kontrolovat své tělesné chvění ani v přítomnosti lékaře a ženy. Poté, co mu bylo odhaleno tajemství ženského těla, jsou pocity vzrušení a trapnosti vystřídány nenadálým zklamáním. Chlapec pomalu odvrací pohled od těla a je rád, že se žena již zakryla. Od těchto všech pocitů se dostává až k lítosti, jelikož pochopí, že její obnaženost nebyla úmyslná, a že ji tudíž nemůže obviňovat z něčeho, za co nemohla; mimo to sám sobě přiznává, že ji neměl v takové situaci sledovat. Vyjdeme-li z toho, co jsme uvedli o postavě voyeura či o voyeurství, můžeme konstatovat, že šmírování a sledování nahých těl je častým jevem, jinými slovy postavy láká nahlédnout do intimity druhých, což sice přináší vzrušení, ale také obavy z případného odhalení.

2 Poznávání a poznání vlastního těla

Erotické pojetí těla zahrnuje také poznávání vlastního těla; to je nezbytným předpokladem k tomu, aby si postavy uvědomily svou tělesnost. Jedině na základě poznávání sama sebe mohou pokračovat v poznávání těla druhého, které je realizováno prostřednictvím tohoto aktu. Rozhodující je, že se postavy dostávají k podstatě vlastního těla skrze duši, s níž tvoří celek. Ztráta rovnováhy mezi tělem a duší se výrazně projeví také ve vztahu mezi vlastním bytím a světem, z něhož se vytrácí klid a naopak v něm začíná převládat chaos. V některých případech postava své tělo přirovnává k mostu, ten může fungovat jakožto spojnice mezi světem živých a mrtvých: *„Naučila se rozumět svému tělu, které musela mysl dohánět. Tělo mělo předstih. Věděla, co jejímu tělu hrozí, ještě mimo boláky, puchýře a omrzliny. Tělo se podobalo mostu, po kterém přechází. Potřebovala jej jako nástroj i jako ruku, která ho svírá“* (Lustig, 1992, s. 135). V próze *Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.* se dovídáme, že protagonistka vnímá své tělo jakožto oheň, jenž jako jeden ze živlů probouzí v člověku sexuální resonance; ty je možné buď dál rozvinout, nebo uhasit: *„Poprvé jsem cítila svoje tělo. Bylo mi vždycky spíš zdrojem údivu. Dotknout se sebe samé znamenalo dotýkat se něčeho, co snad ani není doslova moje. [...] A pak jsem se dívala na svoje tělo jako na něco, co mi bude poskytovat radost a já budu poskytovat radost jemu. Trvalo to dlouho, než jsme se stali přátelé, moje tělo a moje mysl. [...] Někdy cítím svoje tělo jako oheň, který nejde uhasit“* (Lustig, 1979, s. 72, 75). Tělo zpočátku pro ni představovalo něco nepopsatelného, bylo to něco, co nevěděla, jak by popsala. Postupem času pochopila, že se musí naučit své tělo poznávat a že se nesmí bránit tomu, co po ní vyžaduje. Uvědomila si, jak je důležité vytvořit jednotu těla a duše. V tomto kontextu odkažme na Gastona Bachelarda, podle něhož právě oheň ovládá duševní vlastnosti stejně jako tělesné. (3) Dívka vzpomíná na své první milování s devatenáctiletým instalatérem a na pocity strachu, nechtěla totiž, aby její matka poznala, že již není pannou. Perla Sch. spojuje oheň jak s tělesností a vlastními sexuálními zážitky, tak s okamžiky, v nichž si vybavuje vzpomínky na své nejbližší: *„Je to oheň, který cítím, když píšu a napadá mě, že já sama jsem ten oheň. Je to doslova, jako bych hořela. Obsahuje to věc, která je stejně silná, jako život. [...] Je to jako by mě slova a papír říkaly: „Spálím tě, se vším všudy. Se všemi tvými pocity a žádostmi. Ale neboj se, když vytrváš, je možné, že najdeš, co hledáš““* (Lustig, 1979, s. 91 – 92). Oheň tedy nespaluje jen její tělo, ale také vzpomínky na minulost, na to jediné, co jí ještě zůstalo.

Může se zdát, že postavy dívek ze začátku přistupují ke svému tělu jako k něčemu záhadnému a že samy usilují o odkrytí tohoto tajemství. Takovou dívkou se pro nás stává Dita Saxová, která své tělo chápe jako neznámé a neprobádané místo. Ve vaně, kde relaxuje, si své tělo pečlivě prohlíží, sleduje barvu pleti, která je díky teplé vodě narůžovělá; dále si všímá pružného těla s pevnými stehny: *„Byla sama sobě bludištěm, zvenku i zevnitř, a náhle shledávala, že vše, co bude kdy v životě mít, si bude musit opatřit ze sebe samé, a že na rady je tu Erich Munk krátký“* (Lustig, 1966, s. 469 – 470). Uvědomuje si, že samu sebe ještě tak dobře nezná a že se neorientuje ve svých pocitech tak, jak by si sama představovala. Nejen poznání svého nitra, ale také těla je předpokladem se umět v životě o sebe postarat a nespolehat se na někoho jiného. Připomeňme, že Dita, která je na rozdíl od ostatních dívčích postav dlouho pannou, se vyhýbá sexuálními zážitky a že na nic nespěchá, z čehož lze vyvodit její opatrnost v seznamování s chlapci, kteří o ni usilují. Na tomto místě poznamenejme, že podle Beauvoirové bylo panenství považováno za nejdokonalejší formu ženského tajemství. Muži

mají na jednu stranu z něho strach, znepokojuje je, ale na druhou stranu na ně působí jako fluidum. Beauvoirová spatřuje v panenství erotický půvab, ale pouze v případě, že je spojeno s mládím. (4) Dívka přemýšlí, s kým by se poprvé milovala a nakonec si ze všech chlapců vybere Davida Egona, s nímž začne po společné noci plánovat budoucnost. Nadšení z tohoto aktu a pocity rozkoše zaplavují celé její tělo a mysl: „Připadala si náhle jako ostrov, který byl dlouho a náhle všudypřítomně; dosahoval tam, kam ještě žádné cizí dlaně nedosáhly“ (Lustig, 1966, s. 450). David se však vázat nechce, jelikož mu vyhovuje volnost, o níž tolik usiloval. Dita vytrvale několik dnů čeká na jeho vzkaz, ale když se jí neozývá, pochopí, že o ni zájem nemá. Ditina tělesná krása vyvolávala u některých dívek závist, především u Lindy Huppertové, nevlastní sestry Davida Egona, která neměla Ditu ráda. Záviděla jí všechno, od zájmu chlapců až po její vzhled, jelikož sama neměla pěknou pleť: „Pleť plná uhříků, a vypoulené oči, zarudlé v koutcích i na víčkách, jako by v nich měla mýdlo a nechtěla to dát na sobě znát“ (Lustig, 1966, s. 445). Kromě dívčí závisti Ditino tělo vzbuzovalo obdiv a touhu u mužů: „Když si ji prohlížel jako mlsný kocour, ale neodvažoval se udělat víc než poručit, aby se svlékla nebo oblékla, a přitom jí plácl přes zadeček nebo pohladil po ramenou nebo po hlavě“ (Lustig, 1966, s. 449 – 450). Dokonce doktor Fritz, k němuž chodila na kontroly, si jej velmi pozorně prohlížel.

2.1 Barva těla

Přihlédneme-li k barvě těla, kterou lze považovat za atribut, tak jí je bezesporu bílá barva, která rovněž tvoří dominantní znak ve tvářích postav. Již od nejstarších mýtů byl tento typ barvy spojován s ženským božstvem a obecně s principem ženství. Ve starověku byl dokonce pěstován kult „bílé bohyně“ (Vojvodík, 2006, s. 376). Obraz „bílého těla“ zaregistrujeme v okamžiku, kdy chlapec popisuje tělo tety Magdy: „Měla tělo s plnými tvary, dlouhé nohy s pevnými stehny a na prsou modravé žilky a jemnou bílou pleť, kterou drhla rejžovým kartáčem, aby ji prokrvila“ (Lustig, 1995b, s. 31). Magdino tělo, o něž se pečlivě starala, se vyznačovalo plnými tvary. Mimo jiné bělost těla či tváře asociuje ve většině případů nevinnost a sublimaci ženy: „Miloval, obdivoval a oceňoval její tělo, bílou pokožku, jemnou jako sněhová vločka, živočišné teplo, které z ní proudilo neviditelnými paprsky a doteky. Měla bílou pleť, která v šeru svítila“ (Lustig, 2009, s. 31, 154). V tomto úryvku je kontrast založen na spojení sněhové vločky a tepla, tedy tragických oxymóronů, z nichž jeden s druhým fyzikálně nepřejíže. Bílou barvu je možné interpretovat také coby barvu smrti a strachu z blížících se událostí: „Tanga, Soňa Inge Grossová, už bezejmenná, protože se z ní stalo v tu chvíli číslo na transportní listině a na kusu lepenky na provázku kolem krku. Už neměla vyrážku. Byla bledá, až bílá, skoro s průhlednou pleť. [...] Na boku a břichu víka měla vápnem namalované číslo: 66“ (Lustig, 2000c, s. 249). Na základě toho si všimneme, jak se Tanžina tvář – před nástupem do transportu smrti – změnila a jak ztratila svou přirozenou barvu, jelikož dívka věděla, že se z tohoto transportu již nikdy nevrátí. Vidíme, že bílá, pokrývající její obličej, signalizuje za těchto okolností obavy z budoucnosti.

2.2 Mateřské lůno

V souvislosti s erotickým pojetím tělesnosti postav je zapotřebí se zmínit o ženském lůně, s nímž si postavy spojují místo vzniku nového života. Podle Johanna Bachofena zde dochází ke sloučení protikladů těla a duše, ženství a mužství, života a smrti (Bachofen, 1948, s. 338). Pojetí mateřského lůna jakožto zázračného místa zaregistrujeme v povídce *Na stromě* ze souboru *Modrý den a jiné povídky*: „Lůno, z něhož přichází zázrak, život, a rozkoš všech rozkoší. [...] Čistě kouzlo ženy, kouzlo člověka. Důkaz života“ (Lustig, 2008a, s. 98). Vidíme, že rozkoš ženě přináší narození dítěte. K jinému zobrazení dochází v povídce *V kavárně Berger, Wassergasse, Praha*, v níž dvě ženy středního věku sedí v kavárně a jedna druhé se svěřuje se svými problémy. Starší se rozvzpomíná na dobu, kdy jako dívka naivně věřila, že své lásce – muži – poskytne tělo ke zplodění jejich potomka: „Když jsem byla ještě děvče, snila jsem o svém klíně, jaká to bude kolébka. Pro mého vyvoleného. Pelíšek. Schránka. Brána, do níž vsune to nejdražší, z čeho se narodí dítě. [...] A vidíte, jak jsem vychladla. Jako kamínka, do nichž se nepřekládá. Hrobka pro umírající“ (Lustig, 2008a, s. 51 – 52). Když jí nebylo dopřáno potkat toho pravého a konečně si uvědomila, že se matkou nikdy nestane, označila své lůno za vychladlé místo. Jednak tedy vidíme, že lůno představuje zázračný prostor, v němž vzniká

a postupně se vyvíjí nový život, jednak se jedná o podobu lůna jakožto mrtvého místa, jež žena ve své výpovědi označuje za hrobku.

2.3 Cyklus

Zohledněme tedy skutečnost, že Arnošt Lustig psal otevřeně o intimních tématech týkajících se postav dívek a žen; v jeho textech mimo jiné vysledujeme zmínku o ženském cyklu. Magický aspekt krve, spojený s ženstvím, je určen především cykličností, jelikož evokuje cyklus přírody a lunární sféru. (5) V románu *Kamarádi* se Magda dobrovolně rozhodla nemít děti, a proto jí připadá zcela zbytečné procházet tímto procesem: „*Objevil jsem brzy tajemství tetiny menstruace a věděl jsem, jaké měla křeče v břiše, pro které proklela lidstvo, přírodu, sebe, muže, vesmír. [...] Teta měla výkyvy v náladě, až jsem se bál, jestli se o ni nepokouší v ty dny ďábel, a pak byla zas obratem v rukou andělů*“ (Lustig, 1995b, s. 32). Chlapec, který je tetou vychováván, jelikož přišel o rodiče, si všímá jak změn v jejím chování, tak pravidelného střídání jejích nálad. Ze začátku je z jejího chování zmaten a domnívá se, že se o tetu dokonce pokouší ďábel. V našem kontextu připomeňme slova francouzské spisovatelky Simone de Beauvoirové, podle níž je tělo pro ženu sice břemenem, ale přináší službu lidskému rodu (Beauvoirová, 1967, s. 330). Viděli jsme, že Magda odmítla tuhle vizi spojenou s přivedením dítěte na svět. V knize Nancy Qualls-Corbettové *Posvátná prostitutka – věčný aspekt ženství* se dočteme, že měsíční krvácení, odrážející fáze Měsíce, potvrzuje ženinu plodnost, to znamená ty tvůrčí schopnosti, které jsou současně fyzické i psychické (Corbettové, 2004, s. 69). Podobně je tomu v novele *Tanga z Hamburku: židovská trilogie II.*, kde se personální vypravěč zajímá o všechno, co s dospívající Tangou souvisí: „*Ve skutečnosti mě o ní zajímalo všechno. Co mi mohla říct. Naznačit. I její měsíční krev. (To, čemu říkala krvotok.) Její tělo se mi zdálo světlem i tmou mezi světy*“ (Lustig, 2000c, s. 142). Na základě ukázky se dá předpokládat, že právě světlo představuje čas – příznivý k novému životu, zatímco tma je spojována s temnotou a neurčitostí, tj. s něčím, co nelze pojmenovat. Ideálním stavem, zaručující Tanze vnitřní klid, by bylo konečné dosažení rovnováhy mezi světlem a tmou.

2.4 Tvář postav

Můžeme si všimnout, že nejen tělo lze pojmout jakožto nástroj erotiky a svádění, ale že také tvář může tímto způsobem fungovat, protože stejně jako tělo vyvolává u postav touhu a podněcuje je k aktivitě. Arnošt Lustig se soustředí na detaily a výrazné rysy v obličejí postavy, které jednak podtrhují její identitu, jednak vykreslují jisté zvláštnosti s ní spojené. Proto tedy považujeme za velmi podnětné zahrnout do naší studie také tváře postav. Jak tělo, tak i dívčí tvář se stává objektem chlapeckých tužeb a představ. Je zřejmé, že zaměřením se na některé detaily dochází k potlačení popisnosti fyziognomie těla postavy, která je za těchto okolností druhořadá. V novele *Tanga z Hamburku: židovská trilogie II.* se personální vypravěč zaměřuje na dívčiny oči a na její pleť: „*Měla hluboké modré oči. Ještě jsem u nikoho neviděl takové tmavomodré oči. [...] Měla oči noci a tmy, oči světla a dne, oči blízkosti a dálky, oči důvěry a oči odcizení. Měla v nich dlouhé noci, v nichž hledala sebe a zbavovala se sebe. [...] Měla modré oči, nevinné jako dítě. Možná uplakané, ačkoli jí nestekla ani slza*“ (Lustig, 2000c, s. 32). V jejích očích zaznamenáme hloubku, noc a tmu, ale také v nich objevíme blízkost a důvěru, poté zase odcizení, bolest a vzpomínky. Hloubka a modrá barva dívčinych očí mohou evokovat moře, v němž se chlapec, při pohledu do nich, začíná ztrácet. Vypravěč dokonce označuje její oči za uplakané, ačkoliv se na její tváři nevyskytla ani jedna slza. Podle Simone de Beauvoirové motiv slz vystihuje jemné i trpké pohlazení; slzy jsou nářkem i útěchou, horečkou i uklidňující svěžestí. Jsou také znamenitým alibi (Beauvoirová, 1967, s. 329).

Chlapec si všiml, že dívka nosí na tváři masku, pod níž úspěšně ukrývala svá trápení, jelikož nechtěla, aby kdokoliv v koncentračním táboře poznal její skutečnou tvář. Když se procházela po náměstí na vysokých podpatcích a provokovala svou houpavou chůzí, tak málokterý muž by se domníval, že uvnitř ní se skrývá bytost, která ještě nedozrála v ženu. Je zřejmé, že veškeré zážitky, ať už pozitivní či negativní, se odrážejí v její tváři. Ta se nachází v dynamickém rozpoložení a je výrazem její subjektivity. Je třeba říci, že její obličej poutá na sebe pozornost, čímž fascinuje už samotného

vypravěče, ale kromě toho obsahuje řadu významů, realizující se v časoprostoru. Dívka se sice nachází v uzavřeném a stíněném prostoru, ale to jí nezabraňuje, aby se nestarala o svůj zevnějšek. Někdy má na tváři stopy líčidel, ty mají zdůraznit některé rysy, anebo naopak zakrýt jejich nedostatky. Jean Baudrillard v knize *O svádění* považuje líčení za jistý druh kamufláže pravdy, a tudíž anulování skutečné podoby tváře (Baudrillard, 1996, s. 111). Vyjdeme-li z následujících tvrzení, že líčení lze považovat za prostředek svádění, musíme v tomto kontextu uvést prózu *Zasvěcení*, kde jedna ze ženských postav tíhne k této činnosti: „*Měla vždycky na tváři alespoň zbytek líčidla, aby nebyla jen beze všeho, stejně vždycky hladká. Měla vrozenou svůdnost, kterou ještě všestranně uměle podpořila*“ (Lustig, 2002a, s. 107). Z ukázky je patrné, že žena se líčila, nebo alespoň měla na sobě zbytky líčidel, kterými svou přirozenou krásu uměle podpořila. Krásný obličej – cíl svádění a erotické přitažlivosti – najdeme v románu *Láska a tělo*, kde Josef Reinisch obdivuje pleť Gabriely Lágusové: „*A máš obličej jako severská divadelní hvězdička. Hedvábné vlasy a běloučkou pleť, alabastrově hladkou, bez vyrážek, i když si jen hodně těžko seženeš mýdlo*“ (Lustig, 2009, s. 9). V jeho pohledu Gabriela představuje dokonalou bytost bez jediné chyby.

3 Metafory ženského těla

Na co bychom se chtěli v rámci tohoto tématu ještě zaměřit, jsou metafory ženy, odkrývající některé její povahové vlastnosti. Metaforu ženského těla coby krajiny najdeme v díle *Zasvěcení*, kde Richard svou pozornost upíná na krásnou a temperamentní švadlenu jménem Marie, která se vždy oblékala podle poslední módy, bez ohledu na to, že byla zrovna válka. Z látek, které si kupovala v obchodech, si šila své modely, inspirací se pro ni staly nejrůznější módní časopisy. Richard ve svých představách vnímá Mariino tělo jako krajinu, která je proměnlivá a dynamická jakožto žena sama a která je obdařena atributy – jimiž je přitažlivost a krása – těmi působí na mužovy smysly: „*Její prsa připomínala skoro nezřetelně rozčeřenou hladinu rybníka, jezera nebo řeky, zvlněných korun stromů v hustém voňavém lese*“ (Lustig, 2002a, s. 85). Mimo to její tělo představuje zároveň krajinu snění a zapomnění, v jejichž útrobách se muž začíná pomalu ztrácet a stává se bezbrannou bytostí, která i přesto po ženě touží a chce ji získat jen pro sebe. Z toho vyplývá, že ženské tělo znamená pro muže jisté nebezpečí, z něhož má sice na jednu stranu obavy, ale zase na druhou stranu jej natolik přitahuje, že je rozhodnutý to překonat a ženy se ve svůj prospěch zmocnit. Kromě toho, že Mariino tělo je spojováno s přírodou, tak v Richardovi asociuje také vodní svět: „*Vyvolávala představu vody, člunu, parníku, s očima plným pokušením*“ (Lustig, 2002a, s. 111). Jsou to zejména pohyby vln na vodě, které evokují dynamiku a pružnost jejího těla, jehož boky se během chůze vlní. Obraz ženského těla coby krajiny chlapec spatřuje také v Miladě, kterou si často projektuje do svých snů a fantazií: „*Cítil ji jako rozkvetlou květinu, plnou barev, vůně a smyslu; krajinu těla, naplněnou horkým a voňavým tajemstvím*“ (Lustig, 2002a, s. 128). Vidíme, že Milada se stává součástí jeho milostných představ, v nichž je prezentována jako rozkvetlá krajina, jejíž barevnost zde symbolizuje různorodost ženy, s níž jsou muži obeznámeni.

Vzhledem k metaforám ženy jakožto přírody uveďme román *Láska a tělo*, kde dochází k intenzivnímu prožívání vztahu v prostoru koncentračního tábora. Ústřední linie příběhu se odehrává kolem mileneckého páru, jež tvoří Josef Reinisch – pracuje v Terezíně jako řezník a vyniká svou statnou postavou, která vzbuzuje u druhých respekt – a Gabriela Lágusová. Oba tráví svůj volný čas v malé podkrovní místnosti, která se stala útočištěm před nepřátelským a nebezpečným světem, ale také místem jejich společného soužití. Její tělo je v narativu přirovnáváno k pohoří: „*Gabriela Lágusová, jeho milénka, byla jeho Himalájem, nejvyšším nebetyčným pohořím. Překrásné, přátelské tělo, které mu poskytovalo útočiště, zadostiučinění, a s ním, i vyčerpán, když ze sebe vydal všechno, čeho je muž schopen, se cítil posílen*“ (Lustig, 2009a, s. 31). Na jednu stranu hora a pohoří představují většinou pro muže nebezpečí, o nichž ví, ale na druhou stranu zde přetrvává představa zmocnění se, která mu pomáhá strach překonávat a dojít ke svému vytouženému cíli. V citované pasáži však vidíme, že Gabriela znázorňovala klidné pohoří, skýtající úkryt před okolním světem a které znamenalo pro Josefa bezpečí. Každou noc bylo její tělo ozářeno měsíčním svitem, vysílalo signály, proti nimž byl Josef Reinisch bezbranný: „*Máš zadeček jako napumpovaný kopací míč. Máš prsa jako neohrané tenisové míčky. Jsi něžná a čistá, jako vážka s bílými křídly. Jsi čistá, něžná a jsi všechno, co*

má být ženské tělo. Bůh tě požehnal. Příroda tě neošídila“ (Lustig, 2009b, s. 9). Zde zase pro změnu vidíme užití metafory pro obrazné pojmenování některých částí jejího těla.

V souvislosti s přírodou uveďme metaforu ženy, kterou zaznamenáme v románu *Krásné zelené oči*, jako živlu v podobě tmavého moře, které nese s sebou její atributy, k nimž patří například zrádnost a tajemství, symbolizující nepřátelskou moc pro muže: „*Tělo a tělesnost je hodně, ale není to všechno. [...] Žena je zaklínadlo a otrok, bílé maso a zrudlý zduřený klín, růžový ostrov, který dává jediný poklad. Žena je výkřik a spasená osamělost. Součást noci a hloubky. Zimní paprsek slunce. Tmavé moře. Kapka krve*“ (Lustig, 2000a, s. 263). Na základě této ukázky si nelze nepovšimnout jisté ambivalence, která poukazuje jednak na postavu ženy jako na součást noci, hloubky – tmavé moře – symbol feminity – na jehož dno nevidíme, která souvisí právě s tajemstvím ženy, a jednak jako na paprsek slunce; ten by bylo možné si vyložit jakožto znak naděje. Metaforu ženského těla jako řeky a moře najdeme v próze *Bílé břízy na podzim*, kde mimo jiné zaznamenáme zmínku o lodích, jež se v tomto prostoru vyskytují: „*Řeka, které se podobá tělo ženy a jedna část splývá s druhou a vlévá se do ní. Tělo jako důkaz a příslib. Tělo jako moře pro mnoho lodiček, když ne jen pro jednu*“ (Lustig, 1995a, s. 93).

Mimo jiné se v Lustigově tvorbě setkáme s metaforou ženy jako ptáka, a to konkrétně v novele *Colette: dívka z Antverp*, kde personální vypravěč přirovnává mladou a krásnou Colette k již zmíněnému zvířeti: „*Colette, pták chycený do velké klece. [...] Colette připomínala znovu na okamžik letícího ptáka, který usedl na pevnou zemi, aby shledala, že i orná země je močál. [...] Mizela z ní energie, jako když člověk usíná. Nebo jako se ztrácí z nemocných anebo umírajících*“ (Lustig, 1992a, s. 127). Dívka, která měla ráda svobodu, se velmi těžko smířovala s její ztrátou, a postupem času si uvědomila, že ji nikdy zpět nezíská. Vysoké hradby Terezína oddělovaly svobodný svět od nesvobodného, uzavřeného prostoru ghetta, v němž Židé, a nyní jeho obyvatelé, přišli nejen o svá práva, ale také o naděje související s jejich budoucností. Z malého podkrovního pokoje pravidelně vyhlížela z okna do krajiny. Při pohledu na louky a lesy se v ní ještě více probudila touha po světě, z něhož byla proti své vůli vytržena a kam se chtěla vrátit.

4 Podoba homosexuálního těla

Zabýváme-li se tělesností postav, je potřeba zmínit topos homosexuálního těla, které Daniela Hodrová označuje za tělo tragické (Hodrová, 2001, s. 649). Narážky na tento typ těla objevíme v rozhovorech mezi chlapci, kteří se domnívají, že Finderleinovi se líbí více chlapci než dívky: „*Finderlein nikdy nebude mít děti? Holku? Proč? Proto. L. L. věděl o teplých dost. Ale nikdo nevěděl všechno. Byla to nemoc, zvrhlost? Bylo to vrozené? [...] Flusser znal dokonce podrobnosti, s nimiž hned tak někdo nepřišel. [...] Byli snad teplouši zločinci, třebaže se ničeho nedopustili?*“ (Lustig, 1995b, s. 94). Obraz homosexuálního těla sice není pro Lustigovu tvorbu typický, ale i přesto autor v některých svých textech na něj poukazuje jako na jiný typ těla. Zajímavé je to především z hlediska feminizace postavy muže, kdy jeden z mužů přechází do pasivní role a druhý naopak představuje aktivní maskulinitu, která je spojena s jeho nadvládou a potřebou někoho vlastnit. Další zmínky o podobě tohoto těla vyzorujeme v Schilingových výpovědích, v nichž vzpomíná na homosexuální pár. Oba muže popisuje jako morální lidi, kteří se drželi svých zásad. Kromě toho si Schiling myslí, že není správné je odsuzovat za jejich sexuální orientaci: „*Nedal se jim upřít vkus. Smysl pro krásu, i uprostřed ošklivosti. Byli jen od přírody špatně nasměrováni. Měli smůlu. Narodili se jiní. Za to by je neobviňoval. Nikdo by neměl*“ (Lustig, 2000c, s. 60). Také Soňa Inge Grossová, o níž byla již zmínka, vzpomíná, že mezi svými kamarády měla spíše homosexuály, jelikož jí dokázali pomoci v těžkých chvílích a nikdy se vůči ní nezachovali vypočítavě.

Závěr

V naší studii jsme si mohli všimnout, že tělesnost a tělo lze pojmut jakožto moc ženské sexuality, prostřednictvím níž si dívčí či ženské postavy muže podřizují, a ti tak přicházejí o svou nezávislost. Žena se stává objektem jejich zájmu, do něhož projektují své sny, fantazie a neuvědomují si, že sledování tohoto ženského obrazu je připravuje o jejich suverenitu. Mimo jiné jsme

zaznamenali, že postavy v Lustigových dílech vnímají tělo nejen z jeho vizuální stránky, ale také skrze smyslové prožívání a pociťování. Těla dívek a žen, jakožto ztělesnění všech mužových tužeb a představ, jsou tedy percipovány prostřednictvím olfaktorických prožitků, které jsou následně v narativu konkretizovány. Můžeme tedy konstatovat, že čichové a zrakové poznatky postav hrají důležitou roli pro rozvoj jejich sexuálních podnětů. Vůně a hlas mohou fungovat jako prostředek svádění, jenž souvisí se smyslovým vnímáním. Co je zapotřebí zohlednit je voyeurův zájem o ženy, které, aniž by o tom věděly, se tak stávají pasivními objekty. V románu *Kamarádi* se tímto objektem stala Magda, kterou chlapec sledoval skrze otevřené dveře; nebo Marie z prózy *Zasvěcení*. Ne všechny dívčí a ženské postavy jsou pasivními objekty, jako tomu bylo v případě Marie a Magdy. Jiné jsou aktivní a záměrně muže dráždí svou sexualitou. Nečiní jim žádné problémy se před nimi svléknout. Příkladem pro nás byla Tanga, jež svým sebevědomím a vystupováním muže provokuje. Nikdo však z nich netuší, že se pod maskou skrývá citlivá dívka, toužící po svobodě a pochopení. V tomto kontextu uveďme ještě Hanku Kaudersovou a Perla Sch., které také přistupují na tuhle hru jen proto, aby přežily.

V rámci tématu jsme neopominuli proces poznávání a poznání, v němž se dívky dostávaly k podstatě a významu tělesnosti. Zpočátku přistupovaly ke svému tělu jako k tajemství, které bylo před nimi dlouho skryto. Na základě duševního puzení se jej rozhodly odhalit, a více tak pochopit i své nitro.

Součástí studie byly také metafory ženského těla, které bylo ve většině případů přirovnáváno k přírodě. V próze *Zasvěcení* jsme se setkali s metaforou ženského těla coby krajiny, která v sobě skrývala dynamiku a množství nejrůznějších barev. Mimo to představovalo krajinu snění a zapomnění, v jejichž útrobách se muž stává bezbrannou bytostí. Ženské tělo pro něj znamená nebezpečí, z něhož má sice na jednu stranu obavy, ale zase na druhou stranu jej natolik přitahuje, že je rozhodnutý to překonat a ženy se ve svůj prospěch zmocnit. Kromě toho tělo asociuje vodní svět, jehož pohyby při chůzi připomínají vlny na vodě evokující dynamičnost. V románu *Láska a tělo* se jednalo o podobu těla jako hory, která tentokrát skýtala pro muže bezpečný úkryt. V dílech *Krásné zelené oči* a *Colette: dívka z Antverp* jsme zaznamenali obraz ženského těla přirovnávaného k moři a řece, skrývající tajemství a hloubku. Konkrétně v románu *Krásné zelené oči* se jednalo o metaforu ženy jakožto živlu v podobě tmavého moře, z jehož tajemství, které nejde pojmenovat, má muž respekt.

Dalším zajímavým poznatkem pro nás byly dívčí tváře, jež byly sice popisovány jako porcelánově růžové, ale odráželo se v nich vnitřní napětí protagonistek, které získávaly v ghettu špatné zkušenosti a byly svědkyněmi zabití nevinných lidí. Jejich tváře obsahují tajemství, nejistotu z budoucnosti, ale také v nich najdeme známky smíření. Mnohdy mají na svých obličejích úsměvy, fungující jako maska, pomocí níž zakrývají svou bolest a zranitelnost. Mimo jiné si ve vypravěčském hledisku všímáme očí dívek – na jednu stranu jsou smutné, ale na druhou stranu v nich objevíme také křehkost a něhu.

Na základě uvedených skutečností můžeme konstatovat, že tělo – odrážející se ve vztahu mezi mužem a ženou – je dominantním znakem v tvorbě Arnošta Lustiga, který neopomíná ženskou krásu. Pro dospívajícího chlapce ženská bytost představuje idol, do něhož vkládá své naděje. Na závěr ještě poznamenejme, že tělo, které je zasazeno do historického kontextu – období druhé světové války a do přesně vymezeného prostoru koncentračního tábora, je tematizované. I přes všechny tragické události a negativní zážitky si uchovává svou krásu.

Poznámky

- (1) Největší obavy vzbuzují ženy ošklivé, které zároveň odmítají svou podřízenou roli. U ošklivých vzpurných žen se přitom obvykle předpokládá, že nemají dostatek sexu a že jejich nezávislý duch pouze zakrývá jejich potřebu muže (Morrisová, 2000, s. 34).
- (2) Franz Karl Stanzel ještě dodává, že se může jednat o prožité radosti a strasti (Stanzel, 1988, s. 118).
- (3) Gaston Bachelard uvádí termín „sexualizovaný oheň“, jenž spojuje hmotu a ducha, neřest a ctnost. Podle něj ženským principem věcí je princip povrchu a obalu, lůno, úkryt, vlhlost.

Mužským principem je princip středu, soustředěné síly, aktivní a náhlé jako jiskra a vůle. Ženské teplo útočí na věci zvenčí. Mužský oheň na ně útočí zevnitř, v jejich bytostném jádru (Bachelard, 1994, s. 54, 58, 61).

- (4) Beauvoirová vyvrací tvrzení, že panna nezná touhu dříve, dokud nepozná muže, a že muž v ní probouzí smysl. Zároveň vyvrací skutečnost, že až muž vyvolává u ženy žádost. [...] Dívka mnohdy chce upoutat mužovu pozornost, ale nechce být ovládnuta, pouze jej provokuje. Jedním ze způsobů popírání sexuality je smích, jedná se o jakýsi vzdor chování (Beauvoirová, 1967, s. 87).
- (5) V matriarchálních společnostech mají vlivy přičítané menstruaci dvojí význam: jednak ochromuje společenskou činnost, ničí životní sílu, jednak má blahodárné účinky. Podle Beauvoirové je periodické krvácení, jako výsledek vnitřní alchymie, srovnáváno s oběhem měsíce, ten má také své nebezpečné rozměry, je pramenem plodnosti a je představován jako „pán žen“. Žena je součástí podivuhodného soukolí, které řídí běh planet a slunce, je kořistí kosmických sil, které řídí osudy hvězd, příliv a odliv (Beauvoirová, 1967, s. 79, 81).

Literatura

- BACHELARD, Gaston. 1994. *Psychologie ohně*. Praha : Mladá fronta, 1994. 127 s. ISBN 80-204-0505-4
- BAUDRILLARD, Jean. 1996. *O svádění*. Olomouc : Votobia, 1996. 216 s. ISBN 80-7198-078-1
- BEAUVOIROVÁ, Simone. 1967. *Druhé pohlaví*. Praha : Orbis, 1967. 415 s.
- BOURDIEU, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha : Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5
- BYDŽOVSKÁ, Lenka – SRP, Karel. 2002. Bez těla. In: *V mužském mozku : sborník k 70. narozeninám Petra Wittlicha*. Dolní Břežany : Scriptorium, 2002, s. 231 – 249. ISBN 978-80-87271-14-8
- CORBETTOVÁ-QUALLS, Nancy. 2004. *Posvátná prostitutka : věčný aspekt ženství*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2004. 186 s. ISBN 80-85880-31-8
- HODROVÁ, Daniela. 2001. *...na okraji chaosu... : poetika literárního díla 20. století*. Praha : Torst, 2001. 865 s. ISBN 80-7215-140-1
- LUSTIG, Arnošt. 2009. *Láska a tělo*. Praha : Mladá fronta, 2009. 214 s. ISBN 978-80-204-2136-4
- LUSTIG, Arnošt. 2008a. *Modrý den a jiné povídky*. Praha : Euromedia Group k. s., 2008. 504 s. ISBN 978-80-242-2071-0
- LUSTIG, Arnošt. 2008b. *Zloděj kufrů*. Praha : Odeon, 2008. 345 s. ISBN 978-80-207-1281-3
- LUSTIG, Arnošt. 2002a. *Deštivé poledne: povídky*. Praha : Adonai, 2002. 377 s. ISBN 80-86500-94-2
- LUSTIG, Arnošt. 2002b. *Zasvěcení*. Praha : Hynek, c2002. 175 s. ISBN 80-7313-001-7
- LUSTIG, Arnošt. 2000a. *Krásné zelené oči*. Praha : Peron, 2000. 357 s. ISBN 80-902866-0-7
- LUSTIG, Arnošt. 2000b. *Lea z Leeuwardenu: židovská trilogie I*. Praha : Eminent, 2000. 223 s. ISBN 80-7281-021-9
- LUSTIG, Arnošt. 2000c. *Tanga z Hamburku: židovská trilogie II*. Praha : Eminent, 2000. 252 s. ISBN 80-7281-029-4
- LUSTIG, Arnošt. 1995a. *Bílé břízy na podzim*. Brno : Atlantis, 1995. 196 s. ISBN 80-7108-099-3
- LUSTIG, Arnošt. 1995b. *Kamarádi*. Praha : Victoria Publishing, 1995. 247 s. ISBN 80-85865-91-2
- LUSTIG, Arnošt. 1992. *Colette: dívka z Antverp*. Praha : Kvarta, 1992. 206 s. ISBN 80-85570-09-2
- LUSTIG, Arnošt. 1990. *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*. Praha : Mladá fronta, 1990. 142 s. ISBN 80-204-0199-7
- LUSTIG, Arnošt. 1979. *Z deníku sedmnáctileté Perly Sch*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1979. 153 s. ISBN 0-88781-070-5
- LUSTIG, Arnošt. 1966. *Noc a naděje. Démanty noci. Dita Saxová*. Praha : Československý spisovatel, 1966. 576 s.
- MORRISOVÁ, Pam. 2000. *Literatura a feminismus*. Brno : Host, 2000. 232 s. ISBN: 80-86055-90-6
- STANZEL, Franz Karl. 1988. *Teorie vyprávění*. Praha : Odeon, 1988. 321 s. ISBN 80-85366-05-7
- VOJVODÍK, Josef. 2006. *Imagines Corporis. Tělo v české moderně a avantgardě*. Brno : Host, 2006. 464 s. ISBN 80-7294-181-x

Summary

The study is focused on the bodies of the literary characters in selected proses Arnošt Lustig. Female characters become the object of male interest, in which he projects his dreams and fantasies. The study was also metaphors female body, which are often compared to nature. In prose *Zasvěcení* we met with the metaphor of the female body as a scene that dynamic and contain lots different colours. In the novel *Láska a tělo* the body was as a mountain range. In the context of sexuality we focused on the face of the character, which can consider as a tool of seduction. On the basis of these facts we can say that the poetics of physicality in Arnošt Lustig's prose is reflected in the relationship between man character and female character – is the dominant feature in the formation Arnost Lustig.

VARIA

ETIKA & PORADENSTVO & PRAX (RECENZIA)

ETHICS & COUNSELLING & PRACTICE (REVIEW)

Petra Belicová

Katedra etiky a aplikovanej etiky FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.5 etika, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

petra.belicova@umb.sk

Školiteľka: **prof. PhDr. Daniela Fobelová, PhD. (daniela.fobelova@umb.sk)**

Kľúčové slová

poradenstvo v etike, aplikovaná etika, etický expert, etika v organizácii

Key words

ethical counseling, applied ethics, ethical expert, ethics in organizations

V každodennej praxi sa najčastejšie stretávame s pojmom poradenstvo v súvislosti s financiami, ekonomikou, manažmentom, taktiež zdravotníctvom a sociálnou sférou. Poradenstvo vo všeobecnosti predstavuje určitú službu zo strany poradcu v danej sfére, v ktorej jednotlivec (klient) nedokáže v danom momente vyriešiť, resp. zvládnuť istý problém, situáciu, otázku v požadovanej oblasti, v ktorej pociťuje nedostatok potrebných informácií, vedomostí a odpovedí na otázky nášho každodenného osobného, ale aj profesionálneho života.

Rôznorodosť a mnohotvárnosť vznikajúcich problémov v praxi naznačuje i podporu a tvorbu stále nových typov a odvetví poradenských služieb. S myšlienkou potreby a opodstatnenosti vytvorenia nového typu poradenstva sa zaoberali odborníci na interdisciplinárnom workshope v júni 2012 s názvom *Etické poradenstvo a profesionálna prax*. Z realizovaného diskurzu bol publikovaný odborný zborník v tlačenej podobe pod názvom *Etika & Poradenstvo & Prax* (2012).

Samotná publikácia v sebe zahŕňa množstvo nových vedeckých štúdií, postrehov a informácií o problematike už vyplývajúcej zo samotného názvu príspevku, t. j. poradenstva v etike, resp. etického poradenstva v praxi a to všetko na 198 stranách. Príspevky v zborníku sú od zúčastnených autorov workshopu, prevažne z akademického prostredia, ktorí svojimi publikáciami prispeli tak z profesijného, ako i odbornoinštitucionálneho hľadiska. Celkovo obsahuje zborník 16 príspevkov slovenských, ale aj zahraničných autorov a autoriek, ktoré sú

rozčlenené do troch tematických častí s názvami: 1. *Poradenstvo v etike – teoretické kontexty*; 2. *Poradenstvo v etike a normy ISO kvality*; 3. *Nástroje tvorby etického prostredia*.

Prvá kapitola v sebe zahŕňa v prevažnej miere argumentáciu spoločenského významu a profesionálneho poslania etického poradenstva. Prvý príspevok od P. Fobela je podnetným komentárom k prínosu a aktuálnosti riešenia etického poradenstva vôbec, resp. poradenstva v etike. Na úvodných stranách sa čitateľ môže dozvedieť o problematike sémantického ukotvenia poradenstva v etike, resp. etického poradenstva, ako aj o celkovej spoločenskej situácii na Slovensku s ohľadom na danú problematiku či aplikovanú etiku všeobecne. Percipient získa odborné znalosti a vedomosti o otázkach teoretickej, ale i praktickej kompetencie profilu etického experta, ktorý je v tejto súvislosti považovaný za jedného z hlavných aktérov poradenstva v etike. Etický expert zohráva významnú úlohu spolu so svojím získaným portfóliom vedomostí a zručností v etickej službe a pomoci pri zdokonaľovaní praxe, a teda poradenskej činnosti v organizácii. Ďalej sa môžeme stretnúť s informáciami o strategických otázkach poradenstva v etike, ako aj o profesionálnych kompetenciách poradcov, čo rozširuje čitateľove teoretické vedomosti. V príspevku Z. Palovičovej má čitateľ možnosť vnímať fundovaný výklad, ktorý v taxatívnej podobe oboznamuje o problematike pomáhajúceho poradenstva, do ktorého okrem iného patrí aj poradenstvo v etike. Na ďalších stranách príspevku je možné vidieť

charakteristiky pojmu pomáhajúceho poradenstva od rozličných autorov zaoberajúcich sa touto oblasťou, čo považujeme za prínos minimálne v tom, že dané informácie rozšíria čitateľove poznatky. Nejednen článok (E. Kremničanová, J. Oravcová) je venovaný aj problematike etického experta, resp. jeho expertíznej činnosti, čo považujeme za stále aktuálnu a dynamickú otázku. Prínosom pre čitateľa je i téma morálnej imaginácie, predstavivosti v súvislosti s poradenstvom v etike, pričom ide o pomocný nástroj pri kreovaní správnych etických rozhodnutí, ktoré musí etický expert zvládnuť. Príspevok E. Kremničanovej *Pôsobnosť etických expertov v oblasti etického poradenstva* z kvalitatívnej časti dopĺňa a uzatvára prvú tematickú časť publikácie, ktorá predstavuje dynamickú reflexiu súčasného stavu a pozíciu aplikovanej etiky na Slovensku, ako aj vedecko-odbornú argumentáciu opodstatnenosti a podpory etického experta v rámci poradenstva v etike a jeho etickej expertíznej činnosti.

Druhá kapitola zborníka je zameraná na ďalšiu nemenej dôležitú a s problematikou poradenstva v etike súvisiacu oblasť, t. j. na normy ISO kvality. V konkrétnom prípade percipient v druhej tematickej časti získa plnohodnotný prehľad o norme ISO 26 000 *Usmernenie k spoločenskej zodpovednosti*, čo považujeme za nemalý prínos do spoločenskej a profesionálnej praxe. Daná problematika je u väčšiny autorov (G. Zecha, A. Kuzior, D. Fobelová, H. Čierna, V. Ďurčík, M. E. J. Nielsen, S. Ukropová) v tejto časti rozpracovaná hlbavo s prvkami deskripcie, ale aj kritickej reflexie. Za dôležité považovali autori a autorky spomenúť i zamestnaneckú etiku a kultúrnu rozmanitosť v kontexte ISO 26 000. Daná norma predstavuje súbor aktuálnych požiadaviek pre inštitúcie, firmy a organizácie, ktoré chcú preukazovať zodpovedné správanie a spolupracovať na celosvetovej výzve spoločnosti. Pozitívnym faktom je, že v jednom zo spomínaných príspevkov sú v taxatívnej podobe rozpracované určité body už nám známej normy kvality, čo môže poslúžiť ako teoretická i praktická pomôcka pre odbornú i laickú verejnosť. K danej tematike autori publikácie využili svoje kompetencie, vedecko-odborné vedomosti, znalosti, skúsenosti a načrtli

problematiku súvisiacu s komplexnosťou budovania systémov manažérstva kvality, ktoré sú postavené na spoločensky zodpovednom podnikaní, čo rovnako dôležito súvisí s diskutovanou tematikou. V závere druhej tematickej časti sa okrem poradenstva ako takého autori zmieňujú aj o profesionálnej rovine aplikovanej etiky a jej vyústení do praktickej realizácie v spoločnosti. Máme na mysli predovšetkým už spomínanú normu ISO 26 000 v prepojení na e-learning etiky, etické vzdelávanie a tiež morálne riziká e-learningu.

Pri zodpovedaní priamych či nepriamych otázok, ktoré si tvorcovia sami položili vo svojich publikáciách, badať vedeckú odbornosť, kvalifikovanosť v danej oblasti, profesionalitu, ale i odhodlanosť zaoberať sa inovatívnymi spôsobmi, postupmi i metódami, ktoré prispievajú k následnému vedecko-teoretickému pokroku.

Poslednou tematickou oblasťou, ktorou sa zaoberali autori (S. Basran, M. Bednár, A. Jesenková, B. Vincúr) v tejto stati, je charakteristika nástrojov tvorby etického prostredia. Článok *Embedding ethical values into corporate culture – How UK businesses approach ethics* poskytuje celkový prehľad prístupov britských podnikov k podnikateľskej etike. V texte sú využité výskumy trendov v podnikateľskom správaní a etike, t. j., akým spôsobom takéto podniky vo svojom organizačnom prostredí indikujú etické hodnoty. Okrem iného, čitateľ získava prehľad o význame a efektívite etického programu, aké sú úlohy etických výborov pri nastavovaní spôsobov organizácie, ale i všeobecné poznatky o tvorbe firemnej kultúry, integrity a transparentnosti. Z uvedeného vyplýva, že primárnou úlohou autorov v predkladanom zborníku bola, okrem iného, snaha o prepojitelnosť teoreticko-odborných znalostí a skúseností do praktickej roviny. Ďalej sa dozvedáme, že jedným z nástrojov tvorby optimálneho etického prostredia je práve problematika vnímania a konkrétnej činnosti lídra. Táto tematika podáva percipientovi obraz o rôznych už existujúcich formách líderstva, ktoré reflektujú zmenené podmienky v súčasnej spoločnosti a hľadajú odpovede pre budúcu existenciu ľudstva. Jednou z kľúčových otázok tejto tematickej časti je analýza etického rozhodovania v etickej poradenskej a expertíznej činnosti.

Čitateľ má možnosť priblížiť sa k problematike etického rozhodovania v rámci výkonu danej profesie. Súhlasíme s B. Vincúrom, že práve závery etického poradenstva a expertízy, ktoré sa uskutočňujú v intenciách analýzy etického rozhodovania, môžu viesť k efektívnemu presadzovaniu etického konania v jednotlivých profesijných odvetviach. Ďalej má čitateľ možnosť bližšie sa oboznámiť s konkrétnym modelom etického rozhodovania, čo má s určitosťou priamy vplyv na prax. Daný článok je v priamom kontakte s nasledujúcim, ktorý sa zaoberá sociálnou realitou spolu s etickou expertíznou činnosťou realizovanou v sociálnej praxi, čo len potvrdzuje jednu z myšlienok zborníka, t. j. diskurz o interdisciplinarity etickej činnosti.

Pri analýze zborníka nemôžeme opomenúť jeho kvalitne vypracovanú technickú i grafickú podobu vrátane formálnych náležitostí, kam sa tradične radia kľúčové slová a abstrakty jednotlivých štúdií v pôvodnom slovenskom aj anglickom jazyku. Čitateľovi táto skutočnosť napomáha lepšie sa orientovať v samotnej publikácii a prispieva to k jej prehľadnosti. Uvedený zborník *Etika & Poradenstvo & Prax*, ktorý bol vydaný Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, výrazným spôsobom prispieje k informovanosti verejnosti. Zborník sa s určitosťou stane

i jedným zo študijných materiálov pre študentov v odbore aplikovaná etika, no môže byť zaradený aj do odporúčanej literatúry pre príbuzné humanitné odbory. Môžeme konštatovať, že uvedený zborník štúdií zodpovedá v plnej miere požiadavkám a nárokom kladeným na zborníky, ktoré svojím charakterom, náplňou aj zameraním zodpovedajú požiadavkám kladeným na diela tohto druhu. Výrazný prínos tejto publikácie vidíme i v tom, že jej tematické spracovanie možno zaradiť do priaznivej a výrazne aktuálnej tendencie uplatniteľnosti v spoločenskom diskurze nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí. Myslíme si, že jednou z úloh a cieľov tejto publikácie bola snaha o zasadenie sa za víziu poradenstva v etike, ktoré sa môže stať inšpiráciou pre ostatnú širokú odbornú verejnosť. Zborník považujeme za ojedinelý vo svojom odbore, keďže poradenstvo v etike ešte nemá také široké zázemie.

Literatúra

FOBEL, Pavel a kol. 2012. *Etika & Poradenstvo & Prax*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, 2012. 198 s. ISBN 978-80-557-0385-5

REMIŠOVÁ, A.: ETIKA MÉDIÍ

REMIŠOVÁ, A.: ETHICS OF MEDIA

Jana Hrašková

Katedra etiky a aplikovanej etiky FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.5 etika, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

jana.hraskova@umb.sk

Školiteľ: prof. PhDr. Pavel Fobel, PhD. (Pavel.Fobel@umb.sk)

Kľúčové slová

etika médií, etika, etika novinára, mediálny podnik, inštitucionalizácia etiky

Key words

ethics of media, ethics, ethics of journalist, medial enterprise, institutionalization of ethics

Médiá sa stali neoddeliteľnou súčasťou života ľudí, pričom značnou mierou ovplyvňujú život jednotlivcov či celej spoločnosti. Práve v dnešnej dobe, keď dominuje zisk a hlavným cieľom médií je sledovanosť, čítanosť alebo reklama predstavujúca hlavný zdroj financií, je dôležité poukázať aj na etické aspekty v mediálnej sfére. Vidina zisku spôsobuje, že kvantita na rozdiel od kvality stúpa. Existuje mnoho dôvodov, keď ľudia nekonajú v súlade s etickými princípmi. V publikácii Anny Remišovej *Etika médií* (2010) je jasne prezentovaná ako problém práve ekonomizácia mediálnej sféry. Anna Remišová je uznávanou odborníčkou v oblasti manažérskej, podnikateľskej etiky a etických kódexov, a v predkladanej publikácii zúročuje svoje skúsenosti, vedomosti, ktoré transformuje do problematiky etiky médií.

Vzhľadom na situáciu v médiách je potrebné zaoberať sa médiami práve z pohľadu etiky, a to ponúka dielo *Etika médií*. Publikácia poukazuje na médiá ako spoločenský jav vplývajúci na postoje, názory, predstavy, na život človeka a kvalitu jeho života. Autorka vníma etiku médií ako aplikovanú etiku vychádzajúcu z etiky žurnalistiky, ktorá je jej základom, čo rezonuje aj v publikácii. Zameriava sa najmä na mediálnu tvorbu v tlači, rozhlase a televízii. Poukazuje na profesiu žurnalistu, ale aj rôznych iných pracovných aktivít v súvislosti s ekonomickými procesmi, ktoré značným spôsobom menia obsah celej mediálnej tvorby. Zodpovednosť neprpisuje len novinárom a mediálnym pracovníkom, ale obzvlášť vlastníkom

mediálnych podnikov, keďže je to záležitosť málopočetnej skupiny ľudí.

Kniha pozostáva z ôsmich kapitol, ktoré už svojimi názvami pútajú pozornosť a vyvolávajú zvedavosť dozvedieť sa viac. Dielo predkladá dôkladný pohľad na etiku v médiách a etiku médií. Je známy fakt, že z hľadiska etiky je téma médií, resp. etika médií na Slovensku málo analyzovaná, na čo upozorňuje aj autorka. Daná publikácia je preto výrazným prínosom v oblasti médií, keďže ponúka analýzu etiky médií, aj keď časti tradičných médií. Oblasť médií je zložitým systémom otvárajúcim nespočetné množstvo otázok a problémov. Prínos publikácie spočíva predovšetkým v jej originalite, pretože je prvou svojho druhu na Slovensku.

Autorka v úvodnej kapitole „*Médiá a spoločnosť*“ vysvetľuje pojmový aparát etiky médií, a teda zrozumiteľne a jasne vymedzuje médiá, masu, masové médiá, ale aj celý mediálny systém zahŕňajúci v sebe aj iné spoločenské subsystemy. Práve objasnenie vzťahu spoločnosti a médií je ťažiskové pre následné pochopenie médií a etiky médií, čomu sa autorka taktiež venuje, pretože médiá zohrávajú významnú úlohu v spoločnosti. Zdôrazňuje najmä silnú ekonomizáciu v tejto oblasti, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje vývoj médií. Z publikácie je jasné, že etika médií kriticky reflektuje morálku a etiku v mediálnej sfére, ale vytvára aj nové pravidlá pre danú oblasť. Ekonomizácia sa týka viacerých oblastí spoločenskej praxe, avšak práve v mediálnej sfére je to závažnejšie, keďže moc médií

manipulovať je obrovská. Prostredníctvom médií je možné ovládať jednotlivcov, skupiny, spoločnosť či celý svet. To najlepším spôsobom umožňuje v dnešnej on-line generácii práve internet, ktorý dáva slobodu, nové možnosti a spôsoby, ako vplývať na verejnosť ešte vo väčšom rozsahu, ale autorka sa internetu nevenuje. Poukazuje aj na súvislosť sledovanosti a kvality mediálnych produktov, keďže vlastníci mediálnych podnikov vysielajú čokoľvek, čo zaistí vysokú sledovanosť. Kvalita sa tým dostáva do úzadia a želaný zisk prináša najmä zábava. Autorka sa zmieňuje aj o ďalších elementoch zvyšujúcich sledovanosť, ako násilie, dojatie, škandály, zábava, diskreditujúce fotografie a pod. Zároveň upozorňuje na fakt, že médiá sa prestali riadiť tým, že majú slúžiť spoločenskému dobru, kultivovať spoločnosť.

V kapitole „*Etika*“ je priestor venovaný oboznámeniu sa so základmi etiky, hlavnými charakteristikami morálky a hlavnými etickými teóriami. Morálka je predstavená ako koordinátor ľudského správania sa prejavujúceho sa vo vzťahu k sebe, k ostatným ľuďom i k celej spoločnosti a je základom ľudskej existencie. Autorka prechádza od úvodného predstavenia morálky a etiky cez charakteristiku morálky, vysvetlenie pojmov, princípov morálky až po svedomie a morálnu voľbu. Práve v rozhodovaní tkvie hlavná úloha regulácie správania sa.

Ďalšie štyri kapitoly sú zamerané na novinársku profesijnú etiku, formy jej samoregulácie, etiku novinára, ale aj na základné etické otázky v žurnalistike. Zrozumiteľne je objasnená profesijná etika. Autorka zdôrazňuje, že predpokladom každej profesie je práve kvalita etického správania sa. Pomerne obsiahlu časť venuje formám samoregulácie novinárskej profesijnej etiky prostredníctvom etického kódexu, pričom uvádza národné novinárske profesijné kódexy v Slovenskej republike, v Nemecku a vo Fínsku. Jasne vysvetľuje podstatu etických kódexov, tlačových rád, ich fungovania, ale aj charakteristiku ombudsmana a systém profesijného vzdelávania žurnalistov. Vo vlastnostiach novinára by nemala chýbať čestnosť, odvážnosť, empatia, ale aj zodpovednosť a povinnosť etickej sebareflexie, pretože práve tieto sú etickými vlastnosťami, ako uvádza autorka.

Najzávažnejším morálnym problémom v tomto smere je pertraktované a často sa vyskytujúce plagiátorstvo, ktoré nie je problémom len v novinárskej brandži, ale problémom autorov ako takých. Čitateľ môže vidieť, že v publikácii je pozornosť koncentrovaná aj na morálne prečiny novinára (plagiátorstvo, osočovanie, ohováranie, úplatkárstvo, obvinenia a pod.). Autorka týmto uchopuje páľčivé problémy a uvažuje o kvalite novinárskej práce súvisiacej so stupňom morálneho rozvoja osoby, ktorá ovplyvňuje celú štruktúru a kvalitu programov. Na to, ako sa novinár rozhodne, vplyva mnoho faktorov, ktoré autorka ozrejmuje.

Jednou zo základných otázok novinárskej praxe je pravda, a teda miera pravdivosti prezentovaná v televíznom spravodajstve, tlačených médiách alebo na internete. S tým súvisí sloboda prejavu a tlače, ktorá je, nielen v dnešnej dobe, často diskutovaná. Autorka sa zameriava na pravdivosť z etického hľadiska najmä v žurnalistike. Ľudí vždy zaujíma dianie politické, ekonomické, spoločenské a pod., buď vo svete, alebo na domácej scéne. Prijímateľ sa spolieha na pravdivosť informácií v médiách, pričom si ďalej neoveruje ich pravdivosť. Jednoducho, prijíma to, čo mu médiá ponúkajú. Autorka v tejto súvislosti upozorňuje na relativizmus, ktorý je pre žurnalistiku nebezpečný. Ponúka odpovede na základné etické otázky týkajúce sa vyvážení správ, procesu overovania informácií zo strany novinára, skresľovania informácií, vytrhávania údajov z kontextu a pod. Samostatnú časť v publikácii tvorí práve ochrana súkromia, ktorá poukazuje na správy súvisiace s odhaľovaním súkromia ľudí prostredníctvom uverejňovania informácií z nešťastí, katastrof, problémov, nehôd a pod. V rámci sledovanej oblasti autorka nevynecháva ani pojem kríza a uvádza, že práve komercializácia žurnalistiky je dôvodom jej krízy. Zároveň uvádza informácie o možných východiskách z nej aj prostredníctvom názorných príkladov.

V kapitole zameranej na etické otázky médií sa čitateľ dozvie o najpálčivejších formách porušovania etických princípov. Autorka uvádza ako jednu zo závažných etických otázok práve manipuláciu zo strany médií. Najviac pozornosti venuje spravodajstvu a zábavným programom, pričom uvádza aj konkrétne prípady. Ohlupovanie predstavuje

autorka ako jednu z foriem manipulácie, ktorá je výsledkom marketingu v podobe reklamy. Autorka v súvislosti s reklamou spomína aj upútavky na mediálne produkty, ako napr. seriály, filmy, telenovely. V rámci jednej z podkapitol sa zmieňuje o ponižovaní človeka, s ktorou sa často stretávame. Všeobecne známe zábavné formáty ako *Mama, ožeň ma!*, *Farmár hľadá ženu*, *Bučkovci*, *Záměna manželiek*, *Superstar*, *Talentmánie*, *Farma* a podobne, v ktorých sa dozvedáme o súkromí osôb alebo sme svedkami zosmiešňovania účastníkov rôznych reality show, sú využívané na pobavenie diváka. Autorka uvádza a analyzuje z etického hľadiska program *Big Brother*, v ktorom došlo k porušovaniu etiky. V závere kapitoly uvádza rozdiel medzi mediálnou realitou a realitou, ale zdôrazňuje aj potrebu kritického myslenia týkajúceho sa médií. Dnes je kritickosť myslenia pertraktovaná najmä v súvislosti s on-line generáciou, ktorá sa vo víre informácií môže strácať, nakoľko internet umožňuje vstup do on-line sveta.

Záverečná kapitola publikácie s názvom „*Spoločenská zodpovednosť mediálnych podnikov*“ je zacielená na *stakeholderov* mediálnych podnikov a aj na formy inštitucionalizácie etiky v mediálnych podnikoch, ktoré završujú celú publikáciu. V texte sa zrkadlia mnohoročné skúsenosti autorky z implementácie etiky, avšak aj v tomto prípade ide o oblasť médií.

Publikácia zaujme hneď niekoľkými aspektmi, je prehľadná, ponúka zrozumiteľný pohľad do mediálnej sféry, analyzuje fungovanie mediálneho systému, akcentuje kľúčové

problémy a otázky súvisiace s etikou médií alebo etikou novinára, žurnalistickou etikou a pod. Je to publikácia určená ako pre laickú, tak i pre odbornú verejnosť, študentov alebo tých, ktorí chcú viac vedieť o podstate etiky médií, pretože zdôrazňuje hlavné etické problémy, ktoré si podvedome každý človek uvedomuje. Autorka ich jasne štylizuje, pomenúva a prezentuje na základe konkrétnych príkladov, ktoré sú zrozumiteľne podané a inšpirujúce v ďalšom zamýšľaní sa nad jednotlivými morálnymi i etickými problémami. Aj tu vidieť nápaditosť autorky, ktorá dokáže elegantne prepojiť teóriu s praktickými príkladmi. V závere každej kapitoly sú otázky a úlohy súvisiace s jej obsahom, ktoré podnecujú čitateľa uvažovať o jednotlivých problémoch. Publikácia sa týmto stáva nielen cenným zdrojom teoretických, ale aj praktických znalostí, čo z nej robí praktickú príručku v oblasti etiky médií. Na základe uvedených pozitív sa pre študentov a študentky, ktorí siahnu po publikácii, môže stať zaujímavou a obohacujúcou v štúdiu etiky médií.

Súčasne je publikácia aj základom, na ktorom možno stavať v ostatných oblastiach médií, ako je najmä internet a s ním spojené etické otázky zasluhujúce si taktiež sústredenú pozornosť.

Literatúra

REMIŠOVÁ, Anna. 2010. *Etika médií*. Bratislava : Kalligram, 2010. 310 s. ISBN 978-80-8101-376-8

PREKLADY NEUMELECKÝCH TEXTOV S UMELECKÝMI PRVKAMI V KOCKE (RECENZIA)

TRANSLATIONS OF NON-LITERARY TEXTS CONTAINING LITERARY ELEMENTS IN A NUTSHELL (A REVIEW)

Miroslava Melicherčíková

Katedra anglistiky a amerikanistiky FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.32 cudzie jazyky a kultúry, 1. rok štúdia, externá forma štúdia

miroslava.melichercikova@umb.sk

Školiteľ: doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD. (vladimir.bilovesky@umb.sk)

Kľúčové slová

preklad, neumelecký text, umelecké prvky

Key words

translation, non-literary text, literary elements

Monografiu Vladimíra Biloveského s názvom *Zázraky v orechovej škrupinke. Prekladové konkretizácie tvorby S. W. Hawkinga v slovenskom kultúrnom priestore* (2011) môžeme vnímať ako voľné pokračovanie autorovej prvej monografie s názvom *Termín a/alebo metafora? Preklad anglicky písaných neumeleckých textov s umeleckými prvkami* (2005), v ktorej sa pokúsil zmapovať v názve uvedený translatologický jav. Recenzovaná publikácia okrem problematiky prekladu tzv. „pomedzných“ textov v slovenskom kultúrnom priestore predstavuje i sumarizáciu autorovho uvažovania a myslenia o preklade a prekladaní. Autor predmetnú problematiku posudzuje na základe viacročných odborných skúseností a podrobného štúdia. Obidve monografie sú prínosom pre súčasnú slovenskú translatológiu a načrtávajú nové a aktuálne smery uvažovania o preklade nielen v slovenskom kultúrnom priestore.

Z obsahového hľadiska môžeme monografiu rozdeliť na tri hlavné časti: I. *Podnety a východiská*, II. *Stephen W. Hawking* a III. *Stephen W. Hawking v slovenskom kultúrnom priestore*. Jednotlivé časti sú ďalej členené na kapitoly a podkapitoly.

V prvej časti sa autor najprv venuje **translatologickým podnetom doby**, pričom uprednostňuje termín neumelecký text pred termínom odborný text, ktorý podľa neho presnejšie vystihuje dnešnú realitu skúmaných textov a pokrýva väčšiu škálu rôznych textov. Taktiež zdôrazňuje často len minimálny časový odstup medzi vznikom originálu a jeho

slovenským prekladom. Zároveň však upozorňuje na vznik mnohých súčasných teoretických translatologických prác, ktoré nezohľadňujú spomínanú diferenciáciu na texty umelecké a neumelecké. Podľa V. Biloveského by sa ďalší rozvoj myslenia o preklade mal uberať cestou rozvoja teoretického myslenia o preklade neumeleckých textov vzhľadom na ich narastajúcu produkciu. Zároveň si autor kladie niekoľko rečníckych otázok: *Kto by mal prekladať neumelecké texty, teda texty náučné, vedecké, odborné, učebné, popularizujúce, encyklopedické? Aká je úloha redaktora v procese prekladu neumeleckých textov a s tým súvisiaca jazyková spoluzodpovednosť redaktora za kvalitu cieľového textu, teda prekladu? Aký má zmysel odborná revízia textu prekladu? Aká je úloha teoretického myslenia o preklade v procese prekladu neumeleckých textov?* Uvedené otázky sa snaží v texte publikácie bližšie vysvetliť, v prípade potreby modifikovať a priradiť k nim adekvátne odpovede.

Následne prechádza V. Biloveský k **východiskám súčasného uvažovania o preklade neumeleckých textov**, pričom sa snaží predstaviť najrelevantnejšie teórie a názory pre inonárodné a slovenské myslenie o preklade. Po Romanovi Jakobsonovi a jeho chápaní ekvivalencie a vymedzení troch druhov prekladu (intralingválny, interlingválny, intersemiotický) nasleduje Catfordovský posun v preklade (posun na jazykových rovinách, posun na rovine gramatických kategórií) ako výsledok

lingvistického prístupu k prekladu. Pri uvažovaní o ekvivalencii v preklade je nutné uviesť aj prekladovú koncepciu Eugena Nidu, ktorý vymedzuje formálnu ekvivalenciu a dynamickú ekvivalenciu. Slovenskú perspektívu predstavuje Popovičovo vnímanie posunov ako zmien v procese prekladu. Okrem posunov typických pre popularizačné texty (konštitutívny, individuálny, negatívny, tematický) sú stručne charakterizované aj výrazové zmeny v prekladoch popularizujúcich textov (výrazová zhoda prekladu s originálom, štylistická/výrazová zámena/inverzia, štylistická/výrazová strata). Pozornosť je venovaná aj relatívne mladému fenoménu – otázkam prekladových univerzálií. Výskum univerzálií sa realizuje dvojakým spôsobom – experimentálne a pozorovaním. Prvú časť monografie uzatvára stať o slovenskej tvorivej metóde ako konkretizácii dobového myslenia o preklade. V. Biloveský v tejto súvislosti uvádza slovenskú prekladateľskú školu známu aj pod názvom tvorivá metóda. Poukazuje na obdobie a charakteristiky jej vzniku, pripomína jej hlavné zásady. I napriek určitým nedostatkom, dobovo podmieneným princípom a výlučnej orientácii na oblasť umeleckého prekladu vníma autor uvedené zásady ako užitočné a inšpiratívne pre ďalší rozvoj slovenského myslenia o preklade. Domnieva sa, že je potrebné existujúce zásady dopĺňať a doformulovávať na základe súčasného stavu poznania a súčasnej (hoci absentujúcej) kritiky prekladu. V tejto súvislosti uvádza stručný diachrónny vývoj myslenia o preklade na Slovensku od čias formovania slovenskej prekladateľskej školy s hlavnými predstaviteľmi a translátologickými pracoviskami.

Druhá časť publikácie je venovaná osobnosti **Stephena Williama Hawkinga** a jeho dielu. V. Biloveský nám najprv približuje životopisné údaje pozoruhodnej osobnosti novodobej vedy, fenoménu súčasnosti, akým S. W. Hawking bezpochyby je. Vedci – fyzici ho považujú za Einsteinovho následníka. Autor začína zmienkou o dátume vedcovho narodenia (8. január 1942), ktorý sa zhoduje s úmrtím Galilea Galileiho, významného stredovekého fyzika a astronóma, hlavný rozdiel spočíva v odstupe 300 rokov. Ďalej nám približuje jeho detstvo a rodinné pomery. Neskôr upriamuje našu pozornosť na jeho

štúdiá a odborné vedecké záujmy. Taktiež uvádza diagnostikovanie nevyliečiteľnej amyotrofickej laterálnej sklerózy a zhoršujúci sa zdravotný stav, vedúci k ochrnutiu. Akúsi protiváhu k týmto negatívnym okolnostiam predstavuje množstvo významných ocenení (členstvo v prestížnej Kráľovskej vedeckej spoločnosti, Cena Alberta Einsteina, čestný doktorát od viacerých univerzít, rád Commander of the British Empire, členstvo v Národnej akadémii vied USA). I napriek vážnemu zdravotnému hendikepu, celkovému ochrnutiu a odkázanosti na invalidný vozík je profesor Hawking stále aktívnym vedcom a spisovateľom. Najmä vďaka výtvarným moderným informačným technológiám môže svoje vedecké poznatky prezentovať širokej laickej verejnosti.

Po charakteristike osobnosti S. W. Hawkinga nasleduje charakteristika jeho vedeckých záujmov (teoretická kozmológia a kvantová gravitácia) a vybraných publikácií. Práce skúmaného autora sú zamerané buď technicky, alebo ide o vedecko-popularizačné knihy. V centre záujmu V. Biloveského je druhá kategória, prostredníctvom ktorej Hawking laikom približuje najnovšie výskumy súvisiace s existenciou sveta, vesmíru či človeka. Autor recenzovanej monografie sa domnieva, že čitateľský úspech skúmaných publikácií spočíva najmä v štylistickej obratnosti a majstrovstve výkladu – v konzekventnom striedaní kondenzovaných častí textu s menej náročnými výpoveďami a v dopĺňaní fyzikálnych zákonov svojskými interpretáciami. Pod popularitu sa podpísal aj používaný jazyk, predovšetkým nociónálne slová a termíny, ako aj prostriedky typické pre umelecký štýl (prirovnania, metafory, personifikácie, časté opytovacie i zvolacie vety). Na základe týchto charakteristík uvažuje autor o neumeleckých textoch s umeleckými prvkami, nazýva ich tiež **pomedznými textami**. Stručne popisuje osem vybraných publikácií z danej kategórie a uvádza aj ich sedem slovenských prekladov. Konkrétne ide o tieto tituly: *A Brief History of Time – Stručné dejiny času*; *The Illustrated Brief History of Time – Ilustrovaná stručná história času*; *The Universe in a Nutshell – Vesmír v orechovej škrupinke*; *Black Holes and Baby Universes and Other Essays*; *The Illustrated Theory of Everything – Ilustrovaná teória všetkého*; *A Briefer History*

of Time – Ešte stručnejšia história času; George's Secret Key to the Universe – Gregorove tajné výpravy do vesmíru; George's Cosmic Treasure Hunt – Gregorova vesmírna naháňačka za pokladom.

V porovnaní s dvomi predchádzajúcimi teoretickými časťami má tretia, najrozsiahlejšia časť monografie, analytický charakter. Autor v nej najprv charakterizuje **vlastnosti Hawkingových textov**, ktorých znalosť je nevyhnutným predpokladom pre posudzovanie kvality vybraných slovenských prekladov. Daná charakteristika originálov je nápomocná pri odhaľovaní úskalí prekladu Hawkingových kníh, v ktorých sa „miešajú“ viaceré štýly. Na ilustráciu vybraných vlastností (nociónálne slová, termíny, parentézy, podradňovacie súvetia, prvá osoba plurálu, výklad, opis, prirovnanie, metafora, personifikácia, epitetá, rýmovačky, príbehy z vlastného života, rétorické otázky, humor) uvádza autor ukážky z viacerých originálov a konkrétne riešenia slovenských prekladateľov. Tí sú následne stručne predstavení ako **sprostredkovatelia Hawkinga v slovenčine**. Obsahom ďalšej kapitoly je **analýza slovenských podôb Hawkingových textov**. V. Biloveský tu demonštruje problematické aspekty prekladu zvolených typov textov, zdôrazňuje význam skúsenostného komplexu prekladateľa a hľadá odpovede na otázky formulované v prvej časti publikácie. Inštrumentárium analýzy tvoria Popovičove posuny a výrazové zmeny v preklade a niektoré zásady slovenskej prekladateľskej školy. Samotná analýza pozostáva z dvoch častí. V prvej autor

rozoberá spoločné problémy, ktoré identifikoval vo viacerých prekladoch, v druhej sa venuje špecifickým aspektom jednotlivých prekladov. Prínos realizovanej analýzy vidíme i v jej didaktickom aspekte, t. j. v možnosti aplikácie pri vzdelávaní budúcich prekladateľov. Dosiahnuté zistenia autor sumarizuje v **záveroch analýzy**, kde sa zároveň snaží o komplexné zodpovedanie nastolených otázok.

Monografia Vladimíra Biloveského s názvom *Zázraky v orechovej škrupinke. Prekladové konkretizácie tvorby S. W. Hawkinga v slovenskom kultúrnom priestore* predstavuje obohatenie súčasného slovenského myslenia o preklade, predovšetkým orientáciou na problematiku prekladu neumeleckých textov s umeleckými prvkami, ktorá je v súčasnosti pomerne bohato zastúpená a aktuálna. Recenzovaná publikácia je spracovaná na vysokej úrovni tak po tematickej, ako aj po jazykovej stránke. Je určená nielen translatologickej komunite odborníkov na Slovensku, ale široké uplatnenie si nájde aj medzi študentmi prekladateľstva a tlmočníctva ako učebný materiál v procese prípravy na budúcu profesiu.

Literatúra

BILOVESKÝ, Vladimír. 2011. *Zázraky v orechovej škrupinke. Prekladové konkretizácie tvorby S. W. Hawkinga v slovenskom kultúrnom priestore*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela/Fakulta humanitných vied, 2011. 160 s. ISBN 978-80-557-0249-0

otus in verbo

vedecký časopis mladej generácie

Vydáva	Fakulta humanitných vied Univerzita Mateja Bela Tajovského ulica 40 974 01 Banská Bystrica Slovenská republika
Elektronická adresa	motusinverbo@umb.sk
Periodicita	dvakrát ročne
Rozsah	112 strán
Formát	A5, online
Ročník	druhý
Číslo	prvé
Rok vydania	2013
ISSN	1339-0392

Oznamujeme všetkým, ktorí by chceli prispieť do najbližšieho čísla časopisu, že uzávierka príspevkov je 15. 9. 2013. Príspevky upravené podľa pokynov posielajte na adresu motusinverbo@umb.sk. V prípade väčšieho záujmu si redakcia vyhradzuje právo presunúť zaslané príspevky do ďalšieho čísla.

Online recenzovaný časopis pre doktorandy a doktorandov

<http://www.fhv.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-literatury/motus-in-verbo/>